

НАРОДНА УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ

О. І. Решетняк, Ю. А. Заїка

**ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ
ОСВІТНІХ КЛАСТЕРІВ В УКРАЇНІ**

Монографія

Харків
Видавництво НУА
2018

УДК 339.13.012.42:37(477)
Р47

*Рекомендовано до видання Вченою Радою
Харківського гуманітарного університету
«Народна українська академія».
Протокол № 5 від 29.01.2018 р.*

Рецензенти:

д-р екон. наук, професор О. В. Ульянченко
д-р екон. наук, професор М. В. Макарова
д-р екон. наук, професор В. Є. Хаустова

Решетняк, Олена Іванівна.

Р47 Економічний механізм формування освітніх кластерів в Україні :
монографія / О. І. Решетняк, Ю. А. Заїка ; Нар. укр. акад., [каф.
економіки та права]. – Харків : Вид-во НУА, 2018. – 204 с.

ISBN 978-966-2298-07-2

Монографія присвячена дослідженню сучасного стану та основних проблем сфери вищої освіти в Україні. Виявлено відсутність взаємозв'язку освітніх установ та підприємств і у зв'язку із цим – відсутність прогнозування попиту на певних фахівців. На основі проведених досліджень уточнено дефініцію «освітній кластер». Виявлено основні недоліки регулювання сфери вищої освіти. Дослідження нормативно-правових документів показало недостатність стимулювання небюджетного фінансування розвитку системи вітчизняної освіти. Як один із шляхів вирішення фінансових проблем між виробництвом та ВНЗ запропоновано створення механізму, заснованого на ефективній співпраці роботодавців та установ вищих навчальних закладів. Реалізовано методичний підхід до обґрунтування вибору напрямів розвитку сфери вищої освіти на базі комплексного дослідження факторів внутрішнього і зовнішнього середовища.

Рекомендовано науковим працівникам, викладачам, працівникам органів державного управління та місцевого самоврядування, аспірантам і студентам вищих навчальних закладів економічних напрямів підготовки.

УДК 339.13.012.42:37(477)

ISBN 978-966-2298-07-2

© Народна українська академія, 2018
© О. І. Решетняк
© Ю. А. Заїка

ВСТУП

Тенденції розвитку освіти у сучасних умовах вимагають розробки більш досконалих методів регулювання ринку освітніх послуг в Україні. Існує необхідність здійснення оцінки поточного стану сфери освіти щодо вимог роботодавців і міжнародних стандартів. Тому актуальність дослідження полягає у визначенні основних напрямів регулювання перетворень у цій сфері в умовах економічної кризи і відсутності можливості збільшення державного фінансування.

Зволікання у вирішенні цього питання може спричинити подальше знецінення вітчизняної освіти, а розширення міжнародного ринку освітніх послуг за рахунок збільшення на ньому кількості зарубіжних філій і представництв навчальних закладів призведе до того, що вітчизняні навчальні заклади стануть остаточно неконкурентоспроможними. Процес розробки нових засобів підтримки сфери освіти за рахунок створення інтегрованих структур ставить перед органами управління завдання модернізації діючого механізму регулювання.

Питаннями розвитку системи вищої освіти займалися такі науковці, як Г. Алпатов, А. Гохбер, Н. Дудко, І. Єфімова, В. Колесов, Г. Куцер, Б. Мільнер та ін. Проблеми регулювання системи вищої освіти досліджували такі вчені, як І. Заярна, В. Лазарев, А. Лівандовський, Д. Черкашин, Д. Швець та ін. Економічні аспекти вищої освіти аналізували Г. Алпатов, Л. Корчагова, М. Макарова, Н. Пенцова, Ю. Савенкова, В. Сацик, Н. Фатхутдінов та ін. Питання освітнього кластера розглядали Н. Белан, Л. Галімова, Н. Корчагіна, О. Куклін, О. Мосунова, С. Растворцева, О. Решетняк, О. Семенова, Н. Череповська, Є. Чучкалова. Серед закордонних дослідників ці проблеми висвітлювали у своїх роботах Дж. Сеннет, Дж. Сімму, М. Портер, М. Штайнер, Т. Еган, Х. Шмітц, Ц. Хартман, Е. Бергман.

Однак, незважаючи на активні наукові пошуки в цьому напрямі, існують невирішені проблеми з державного регулювання у сфері вищої освіти. Вони стосуються, насамперед, заходів щодо створення умов для формування освітніх кластерів, визначення принципів їх регулювання та оцінки ефективності їх функціонування. Зміст цих наукових проблем зумовив актуальність теми дослідження, її мету, завдання і структуру.

Метою дослідження є формуванні економічного механізму регулювання сфери вищої освіти України на кластерних засадах.

Досягнення поставленої мети зумовило необхідність вирішення таких завдань:

- охарактеризувати стан та динаміку ринку освітніх послуг України;
- визначити сутність ринкового регулювання та напрями вдосконалення процесів регулювання розвитку сфери вищої освіти в Україні на підставі аналізу сучасного нормативно-правового стану;

- дослідити сутність дефініції «освітній кластер», охарактеризувати зміст і структуру освітніх кластерів та визначити їх місце в системі інноваційного розвитку сфери вищої освіти в Україні;

- проаналізувати особливості регулювання процесів фінансування сфери вищої освіти в Україні;

- дослідити основні світові моделі фінансування сфери вищої освіти з метою виявлення можливих напрямів удосконалення процесів регулювання розвитку цієї сфери в Україні;

- запропонувати методичний підхід до обґрунтування напрямів розвитку сфери вищої освіти на підставі дослідження факторів внутрішнього і зовнішнього середовища;

- удосконалити методичний підхід щодо формування освітніх кластерів в Україні з урахуванням потенціалу кластеризації;

- розробити методичний підхід щодо вдосконалення процесів регулювання взаємодії суб'єктів освітнього кластера на ринку освітніх послуг;

- сформуванати економічний механізм щодо формування освітнього кластера на підставі визначення пріоритетів створення освітніх кластерів у галузях національної економіки.

Об'єктом дослідження є процес організаційно-економічного регулювання сфери вищої освіти в Україні.

Предметом дослідження є економічний механізм регулювання сфери вищої освіти на кластерних засадах.

Теоретико-методологічною основою є загальнонаукові положення і сучасні принципи економічної теорії та наукові методи пізнання, що базуються на системному підході до вирішення поставлених завдань.

Для виконання поставлених завдань у дослідженні використано такі загальні і спеціальні методи наукового пізнання: *теоретичного порівняння й узагальнення* (під час порівняння відмінних ознак освітніх кластерів і корпоративних університетів); *логічного аналізу* (для узагальнення міжнародного досвіду під час формування освітніх кластерів); *експертні методи* (для обґрунтування системи показників, які враховують під час формування освітніх кластерів); *методи стратегічного аналізу* (методи PEST-, SNW- та SWOT-аналізу) (для визначення основних факторів впливу зовнішнього та внутрішнього середовища та обґрунтування напрямків стратегічного розвитку сфери вищої освіти), *методи економічного аналізу і статистичні методи* (спостереження, розрахунок середніх величин, індексні методи, методи багатомірного порівняльного аналізу, графічний метод, кореляційно-регресійний аналіз, розрахунок показників динаміки) (для економічного обґрунтування сучасного та прогнозного стану сфери вищої освіти); *структурно-функціональний метод* (для розробки та вдосконалення економічного механізму регулювання освітніх кластерів); *абстрактно-логічний* (для теоретичного узагальнення та формулювання основних положень, висновків і пропозицій роботи); *методи таксономії*, а саме метод

куль – під час визначення груп галузей економіки, які є перспективними для формування освітніх кластерів.

Інформаційну базу дослідження склали праці вітчизняних і зарубіжних учених, законодавчі та нормативно-правові акти України, статистичні та методичні матеріали Міністерства освіти і науки України, Державної служби статистики України, Світового банку, ООН, ЮНЕСКО, статистичні дані підприємств і навчальних закладів України та Харківської області, а також результати соціологічних та експертних опитувань, власні аналітичні напрацювання.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в обґрунтуванні та розробці теоретичних положень і практичних рекомендацій щодо формування і регулювання освітніх кластерів в Україні, а також обґрунтування напрямів їх розвитку. У результаті проведеного дослідження отримано нові наукові положення, висновки та зроблено відповідні пропозиції:

удосконалено:

– дефініцію «освітній кластер», що, на відміну від існуючих визначень, трактується з погляду державного аспекту як просторова модель організації інноваційних процесів у системі освіти, яка передбачає об'єднання інтелектуальних, кадрових, фінансових і матеріальних ресурсів інноваційної системи території (регіону або держави в цілому) і спрямована на забезпечення зростання конкурентоспроможності випускників на ринку праці за рахунок задоволення потреб усіх зацікавлених суб'єктів та економічного розвитку країни в цілому, що сприяло уніфікації понятійного апарату й обґрунтуванню змісту державного регулювання сфери вищої освіти;

– методичні засади формування освітніх кластерів в Україні, які додатково до існуючих, базуються на комплексному підході та передбачають формування освітнього кластера з погляду доцільності для розвитку національної економіки, що дозволило виявити сектори економіки з найбільш сприятливими характеристиками та умовами для участі в освітньому кластері;

– методичний підхід щодо визначення процесів взаємодії між суб'єктами освітнього кластера, що визначає функції, завдання та цілі всіх учасників освітнього процесу, дозволяє обґрунтувати вибір джерел фінансування освітніх програм та оптимізувати розподіл небюджетних коштів між ВНЗ кластера й отримати синергійний ефект від упровадження державно-приватного партнерства на базі кластерного об'єднання;

набули подальшого розвитку:

– науково-методичний підхід до обґрунтування вибору переорієнтації процесів регулювання сфери вищої освіти з перспективою на її інноваційний розвиток, що базується на експертному визначенні характеру впливу факторів внутрішнього і зовнішнього середовища на цю сферу та дозволяє визначити найбільш суттєві у цей час ризики і можливості розвитку з

урахуванням сильних та слабких рис сучасного стану вітчизняної сфери вищої освіти;

– теоретичні положення щодо регулювання сфери вищої освіти на кластерних засадах, які включають визначення пріоритетних напрямів розвитку, обґрунтування доцільності включення учасників до кластерного об'єднання на підставі логічного та багатофакторного статистичного аналізу, що дозволяє досягти синергійного ефекту усіх його суб'єктів;

– теоретичне обґрунтування заходів організаційно-економічного механізму регулювання процесів розвитку сфери вищої освіти, що, на відміну від існуючих, включає розробку концепції створення освітнього кластера, визначення основних переваг для його суб'єктів, підвищення адаптивності освітніх програм щодо потреб ринку праці за рахунок створення координаційної ради з розвитку кластерів, реалізації заходів інформаційної та іміджевої підтримки кластерного розвитку, що дозволило обґрунтувати доцільність надання податкових пільг і преференцій підприємницьким структурам, що фінансують сферу освіти.

Монографію присвячено формуванню економічного механізму регулювання сфери вищої освіти України на кластерних засадах.

В першому розділі монографії досліджено сутність освітніх послуг і визначено, що ринок освітніх послуг – це складна соціально-економічна система, що включає відносини між суб'єктами освітньої діяльності (виробниками і споживачами) з приводу купівлі-продажу специфічного товару – освітньої послуги.

Охарактеризовано стан вищої освіти в Україні. Виявлено відсутність взаємозв'язку освітніх установ і підприємств і у зв'язку із цим відсутність прогнозування попиту на певних фахівців. Для забезпечення випереджального розвитку сфери освіти необхідна реалізація інноваційної освітньої політики. Досліджено, що інноваційний розвиток освіти – це процес змін в освіті, які відбуваються за рахунок інновацій і дозволяють йому пристосовуватися до змін у довкіллі.

Визначено кілька підходів до змісту поняття «освітній кластер»: кластер, який розглядається як об'єднання закладів освіти на різних рівнях процесу навчання, що пов'язані між собою відносинами в ході формування професійних компетенцій і їх розвитку, обміну досвідом та освітніх стандартів; кластер, який розглядається як група географічно сусідніх економічних суб'єктів у певній сфері, які характеризуються спільністю діяльності та взаємодоповнюють один одного.

Уточнено дефініцію «освітній кластер», який розглядається як просторова модель організації інноваційних процесів у системі освіти, що передбачає об'єднання інтелектуальних, кадрових, фінансових і матеріальних ресурсів інноваційної системи території (регіону або держави в цілому) і спрямована на забезпечення зростання конкурентоспроможності випускників завдяки задоволенню потреб усіх зацікавлених суб'єктів і економічного розвитку країни в цілому.

Сформульовано основні принципи, функції та методи ефективного управління освітнього кластера, які визначають залежність регулювання від чинників політичного, галузевого, ресурсного характеру.

В другому розділі монографії розглянуто особливості фінансування сфери вищої освіти. Виявлено, що сучасний стан цієї сфери характеризує відсутність взаємозв'язку між фінансовими вкладеннями в розвиток освіти і результативністю освітньої діяльності вищих навчальних закладів.

Досліджено основні моделі фінансування освіти за кордоном. Обґрунтовано напрями удосконалення процесів регулювання сфери вищої освіти на підставі систематизації міжнародного досвіду, а саме – залучення різних джерел недержавного фінансування, які відкривають можливості розширення бази вищих навчальних закладів за рахунок позабюджетних джерел.

Запропоновано методичний підхід до обґрунтування вибору напрямів розвитку сфери вищої освіти на підставі комплексного дослідження факторів внутрішнього і зовнішнього середовища, експертного визначення характеру їх впливу на сферу освіти. З використанням запропонованого методичного підходу було здійснено аналіз факторів зовнішнього середовища на підставі PEST-аналізу і внутрішнього середовища на основі SWN-аналізу для сфери вищої освіти України. На базі дослідження з урахуванням перехресного SWOT-аналізу обґрунтовано вибір напрямку розвитку сфери вищої освіти, що передбачає доцільність формування освітніх кластерів як інтеграційних структур навчальних закладів, бізнесу та органів державної влади на принципах державно-приватного партнерства.

В третьому розділі монографії удосконалено методичний підхід виділення перспективних освітніх кластерів, який включає такі етапи: виявлення можливості формування освітнього кластера для тих чи інших галузей економіки регіону на основі факторного аналізу; обґрунтування доцільності створення освітнього кластера в обраній галузі; вибір кластероутворювальних підприємств і здійснення моделювання освітнього кластера з визначенням складу учасників та механізмів взаємодії між ними.

Для реалізації підходу кластерного зонування на першому етапі відібрано показники, які характеризуватимуть поняття «потенціал кластеризації». Об'єктом у цьому дослідженні виступають галузі економіки. Чинники, що впливають на потенціал кластеризації, такі: рівень попиту на ринку праці на фахівців цієї галузі; темп зростання галузі; частка галузі у ВВП; розмір середньої заробітної плати в галузі; заробітна плата, яка призначається при прийомі на роботу випускників ВНЗ; перспективність розвитку галузі.

У рамках дослідження розраховано показники потенціалу кластеризації галузей економіки на прикладі Харківського регіону. Найпривабливішою з погляду кластероутворення можна вважати галузь «інформація і телекомунікації», що перебуває на найменшій відстані від штучно створеного об'єкта-еталона.

На другому етапі визначено доцільність створення освітніх кластерів на підставі аналізу таких показників, як коефіцієнт локалізації, коефіцієнт наявності синергетичних ефектів та коефіцієнт душевого виробництва для цих галузей економіки.

На третьому етапі послідовності кластерного зонування здійснено вибір кластероутворювальних підприємств і сформовано освітній кластер з визначенням складу учасників та механізмів взаємодії між ними.

У роботі запропоновано економічний механізм формування освітнього кластера. Етапи формування економічного механізму освітнього кластера включають: визначення пріоритетних напрямів діяльності і розвитку освітнього кластера; розробку механізму формування кластера; формування організаційної структури і структури управління освітнім кластером та реалізацію механізму його функціонування.

Визначено критерії оцінки соціально-економічної ефективності від реалізації освітньої кластерної політики:

1. Наявність у регіоні території конкурентних переваг для розвитку створюваного освітнього кластера.
2. Наявність конкурентоспроможних підприємств.
3. Географічна концентрація і близькість до вищих навчальних закладів.
4. Широта учасників освітнього кластера і наявність «критичної маси».
5. Наявність зв'язків і координація взаємодії між учасниками освітнього кластера.
6. Можливість інтеграції учасників освітнього кластера, правильний вибір його учасників і їх кількості.

Виділено пріоритетні напрями розвитку освітнього кластера, які включають оцінку соціально-економічної ефективності від реалізації освітньої кластерної політики.

Здійснено оцінку доцільності створення освітнього кластера, яка на попередньому етапі дозволила визначити ефективність створення освітнього кластера ІТ-галузі. Обґрунтовано синергетичний ефект від фінансування освітніх програм за допомогою дохідного методу.

Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг роботи становить 282 сторінки, з яких основного тексту – 179 сторінок. Робота містить 33 таблиці, 27 рисунків, з яких 16 таблиць та ілюстрацій повністю займають площу сторінки; 14 додатків на 33 сторінках. Список використаних джерел налічує 292 найменування і розміщується на 30 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РЕГУЛЮВАННЯ СФЕРИ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

1.1. Характеристика стану та динаміки ринку освітніх послуг в Україні

Сьогодні Україна переживає надзвичайно складний етап свого існування. Усі сфери життя українців зазнали значних змін, у тому числі і ускладнень. Навіть у стані стабільності й рівноваги важливо правильно підійти до організації процесів регулювання соціальних, політичних та економічних умов функціонування і розвитку нашої держави. А в останній час значення налагодженого та скоординованого регулювання особливо важливе для стабілізації усіх макроекономічних процесів.

Це також стосується і сфери вищої освіти. Зараз уряд планує провести ряд реформ у сфері освіти, викликаних багатьма соціальними, економічними, демографічними та іншими чинниками. А отже, вивчення сутності процесів регулювання як необхідної умови розвитку сфери вищої освіти в Україні є надзвичайно актуальним питанням.

З моменту свого виникнення і дотепер проблема регулювання сфери вищої освіти цікавить широке коло науковців, спеціалістів-практиків. Це питання потрапляє у поле зору державних службовців, освітян, економістів, юристів, соціологів та політологів, інших спеціалістів. Тобто бачення проблеми державного регулювання вищої освіти як у вітчизняній, так і в зарубіжній науці передбачає наявність різних поглядів на цю проблему та різних підходів до її вивчення і вирішення.

У наш час рівень конкурентоспроможності економіки країни визначається інтелектуальним потенціалом, здатністю генерувати нові знання і технології. Ці суттєві зміни обумовлюють виокремлення освіти як вищого пріоритету в системі державних цілей. Саме рівень розвитку ринку освітніх послуг у країні є одним з визначальних показників її конкурентоспроможності.

Ринок – поняття ємне і багатогранне, у загальному розумінні ринок є соціально-економічним інститутом, що зводить разом покупців (пред'явників попиту) і продавців товарів чи послуг. Ринком також є система економічних зв'язків, які утворюються між економічними суб'єктами з метою реалізації відносин реалізації та оплати окремих товарів і послуг (відносин обміну).

Науковець Є.Ф. Борисов у підручнику з економіки дає таке визначення: «Ринок є сукупністю операцій з купівлі і продажу товарів і послуг» [1, с. 56]. Як вважає І. Сорока, ринок означає місце зустрічі пропозиції і попиту [2, с. 11]. У сучасній зарубіжній літературі поняття «ринку» має такі визначення: «ринку – будь-яка взаємодія, в яку вступають люди для торгівлі один з одним» [3, с. 19]; «механізм, що об'єднує пропозицію і попит на певний товар, називають ринком» [4, с. 31]. Дослідники К.Р. Макконнелл та

С.Л. Брю пишуть, що ринок – це механізм, що організовує діяльність покупців (пред'явників попиту) і продавців (постачальників)» [5].

Узагальнивши наведені вище визначення, підсумуємо: ринок – це соціально-економічний інститут, що являє собою систему зв'язків для реалізації відносин обміну, а також сама сукупність операцій з купівлі-продажу певних товарів, робіт або послуг.

У результаті аналізу сучасної наукової літератури можна зробити висновок, що саме поняття «освітня послуга» є дискусійним. Основні визначення цього поняття наведено у дод. А.

Як свідчить аналіз різних поглядів на сутність поняття «освітня послуга», немає єдиного загальноприйнятого його визначення. Так, ми лише частково погоджуємося з тлумаченням С.В. Багдік'яна [6], адже освітня послуга не може бути тільки процесом, вона повинна бути націлена на результат – отримання необхідної кваліфікації, до того ж поняття послуги є ринковим. Також не можна вважати повним визначення В. Александрова [7, с. 156], тому що процес навчання може бути організованим навіть у випадку самоорганізації. У визначенні І.В. Амеліної [8, с. 85] підкреслено спрямованість освітньої послуги на ринок праці, а також указано залежність результату освіти не тільки від навчального закладу, але й від самого студента. Таким чином, освітню послугу можна визначити як цілеспрямований процес збору, отримання, передачі і засвоєння системи навичок, знань та інформації, спрямований на забезпечення випускників освітнього закладу необхідним рівнем кваліфікації, який відповідає попиту на ринку праці.

Для детальнішого розгляду ринку освітніх послуг необхідно проаналізувати його сутність. Аналіз літературних джерел показав, що більшість учених розуміють його як сукупність економічних відносин, які складаються між виробниками (навчальними закладами) і споживачами з приводу купівлі-продажу товару «освітня послуга».

На думку В.П. Щетиніна, ринком освітніх послуг є такий ринок, у якому проявляється взаємодія попиту на освітні послуги з боку основних суб'єктів господарювання (окремих осіб, підприємств і закупівельних організацій, держави) та його пропозиції різними освітніми закладами [9, с. 26].

Не можна погодитися з визначенням Д.А. Шевченка, який трактує ринок освітніх послуг як сукупність усіх потенційних споживачів, що прагнуть задовольнити свої потреби в освіті, здатні вступити у відносини обміну з продавцем [10, с. 8].

Отже, у визначенні ринку необхідно враховувати не тільки попит, але й пропозицію, та інших зацікавлених суб'єктів ринку. Крім цього, попит формують ні всі потенційні споживачі, а тільки платоспроможні з них.

На думку деяких авторів (І.С. Каленюк, Л.І. Цимбал) «ринок освітніх послуг є системою економічних відносин, що складаються між суб'єктами освітнього процесу з приводу купівлі-продажу освітніх послуг, а також для досягнення певного рівня освіти особи та нації загалом» [11, 12].

Узагальнивши наведені визначення та дослідивши сутність освітніх послуг, можна зробити висновок, що ринок освітніх послуг – це складна соціально-економічна система, яка включає відносини між суб'єктами освітньої діяльності (виробниками і споживачами) з приводу купівлі-продажу специфічного товару – освітньої послуги.

Ринок освітніх послуг має загальні риси, властиві ринковим відносинам у цілому, такі як конкуренція, закон попиту і пропозиції, а також свої специфічні риси, пов'язані з природою освітніх послуг та складом суб'єктів ринку [13, с. 95].

Функціонування ринку освітніх послуг забезпечується ринковим механізмом, елементами якого є попит, пропозиція, ціна, конкуренція і основні закони ринку.

Ринок освітніх послуг виконує такі функції:

- задоволення потреб отримувачів освітніх послуг у набутті професійних знань, практичних навичок і свідоцтв про рівень отриманої освіти;

- стимулювання керівництва вищих навчальних закладів до розробки та впровадження сучасних підходів в організації освітнього процесу, передових інноваційно-інформаційних технологій та інших заходів, які забезпечують конкурентоспроможність конкретного навчального закладу на загальному ринку освітніх послуг;

- забезпечення інтеграції системи вищої освіти з академічної та галузевої науки шляхом об'єднань науково-технічних та інтелектуальних ресурсів;

- селективна функція, яка здійснюється за допомогою ринкових механізмів конкуренції, у результаті яких на ринку залишаються тільки ті заклади вищої освіти, які задовольняють найсуворіші вимоги професійних стандартів і очікування споживачів освітніх послуг [14, с. 85].

Освітня послуга має свою собівартість, через те що вимагає витрат часу, матеріальних ресурсів і, нарешті, оплати персоналу, причетного до цієї діяльності [15, с. 32].

Ринковий механізм функціонування ринку освітніх послуг необхідно розглядати у взаємодії з ринком праці, оскільки при задоволенні попиту на робочу силу освітні послуги виконують свою основну функцію.

Суб'єктами взаємодії на ринку освітніх послуг виступають індивіди (абітурієнт – студент – випускник/молодий фахівець), вищі навчальні заклади (університети, інститути, академії), роботодавці (підприємства та організації різних організаційно-правових форм), держава.

Сучасні європейські університети поступово освоюють різноманітні способи взаємин з іншими учасниками ринку, описані в сучасній теорії конкуренції. Вони включають копродукцію, кооперацію, координацію, консолідацію, коеволюцію [16, с. 92]. Згідно з іншою класифікацією, на загальноєвропейському освітньому просторі можна виділити університети-комутанти, покликані надавати освітні послуги масовому вигодонабувачу,

інноваційні університети-експерти, спеціалізовані університети-пацієнти і багатогалузеві університети-віоленти претендують на роль головних вишів – лідерів освіти.

Згідно із сучасною теорією конкуренції учасники європейського ринку освітніх послуг взаємодіють один з одним, поєднуючи конкурентні дії із взаємним партнерством, як тільки виникає така необхідність.

Освітні альянси, освітні консорціуми, кооперація щодо застосування освітніх ресурсів, спільна реалізація претензій на адресне, у тому числі державне, фінансування, обмін методичними матеріалами і досвідом – все це давно увійшло в арсенал підручних засобів вищих навчальних закладів під впливом їх мотивації на забезпечення власної конкурентоспроможності.

Нарешті, макроекономічними й інституціональними наслідками перевтілення європейських ВНЗ в учасників ринку освітніх послуг стають послідовний перехід держави від функції безпосереднього управління освітою до функції конфігурації ринку освітніх послуг і координації діяльності на ньому установ вищої освіти, розвиток інших інституційних конфігураторів названого ринку (насамперед – організацій, що діють у сферах стандартизації освіти, акредитації, оцінки якості і гарантій якості освіти, освітнього аудиту) [17, с. 48].

У вищих навчальних закладах України громадяни (у тому числі іноземні) здобувають вищу освіту за освітньо-кваліфікаційними рівнями молодшого бакалавра, бакалавра, магістра, доктора філософії, доктор наук. Ступінь спеціаліста скасовано. Отримання ступеня бакалавра означає здобуття повної вищої освіти. Останній набір на «спеціалістів» і «молодших спеціалістів» відбувся у 2016 р. Усіх, хто вже отримав ступінь спеціаліста, автоматично прирівняно до магістрів. Так само зникає поняття «кандидат наук», і всі, хто засвоїв відповідну освітньо-наукову програму й публічно захистить дисертацію, стануть докторами філософії. Усі нинішні кандидати наук за власним бажанням зможуть отримати диплом доктора філософії. Ступені бакалавра, магістра та доктора філософії (PhD) відповідають прийнятій у більшості країн Європи класифікації, що полегшить академічну мобільність українських студентів і науковців [18]. Це базові норми, на які спирається регулювання вищої освіти в Україні. А освіта – базовий елемент у забезпеченні соціально-економічного розвитку суспільства. Вона має, перш за все, соціальне підґрунтя, а держава як соціальна структура повинна створити всі умови для її забезпечення [19].

На сьогодні сектор вищої освіти представлений шістьма видами навчальних закладів: технікумами, коледжами, консерваторіями, інститутами, академіями та університетами. Згідно зі статистичними даними [20], в Україні налічується 657 вищих навчальних закладів за станом на 2016/17 навчальний рік, з них: 56 технікумів, 84 училища, 224 коледжи, 184 університети, 50 академій, 59 інститутів (табл. 1.1). Найбільше зниження кількості вищих навчальних закладів за останні 15 років припадає на 2015/16 навчальний рік. Це перш за все пов'язано зі змінами у складі Кабінету

Міністрів України, які привели до реформування системи вищої освіти в державі, а також зі зменшенням кількості абітурієнтів у зв'язку зі зниженням числа випускників загальноосвітніх установ.

Таблиця 1.1

Кількість ВНЗ України за типами закладів

Тип ВНЗ	Кількість за типами закладів по роках, од.					
	2000/01	2005/16	2010/11	2014/15	2015/16	2016/17
Усього	979	951	854	664	659	657
Технікуми	309	243	130	59	56	56
Училища	212	162	121	87	83	84
Коледжі	143	184	234	222	218	224
Університети	106	172	197	175	185	184
Академії	59	62	62	54	53	50
Інститути	148	128	109	66	63	59
Консерваторії	2	-	1	1	1	-

Джерело: сформовано автором за даними [20–24].

Із 659 вищих навчальних закладів у 2015/16 навчальному році 371 мали I–II рівень акредитації (з них 143 – державної форми власності, 174 – комунальної та 54 – приватної) і 288 – III–IV рівень акредитації (з них 196 – державної форми власності, 12 – комунальної і 80 – приватної [25].

Щороку в Україні кількість вищих навчальних закладів зменшується (рис. 1.1). Так, чисельність ВНЗ I–II рівня акредитації у 2005 р. становила 606 установ, у 2016 р. – 371. Кількість вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації за аналогічний період скоротилася із 345 до 288, тобто на 57 установ [22, 25]. Значна частина абітурієнтів віддає перевагу більш престижним навчальним закладам III–IV рівня акредитації. Отже, установи I–II рівня акредитації виявилися менш конкурентоспроможними і тому не змогли забезпечити наявність студентських місць [26].

Одним із завдань університету є забезпечення якісної освіти. Це завдання можна вирішити шляхом створення сприятливих умов, таких як наявність необхідної матеріально-технічної бази закладу, збільшення площ споруд, сучасне технічне оснащення аудиторій, наявність висококваліфікованого викладацького складу [28].

Перехід до інноваційної моделі економіки висуває нові вимоги до вищих навчальних закладів, у той час як рівень фінансування залишився фактично без змін [29]. Нижче в табл. 1.2 показано рівень забезпеченості вищих навчальних закладів України площами. Як свідчать дані табл. 1.2, тенденція організації навчального процесу набуває негативного характеру.

Темп зростання кількості студентів денної форми навчання у ВНЗ I–II рівнів акредитації знизився у 2015/16 навчальному році порівняно з 2005/06 роком до позначки –32,95 %.

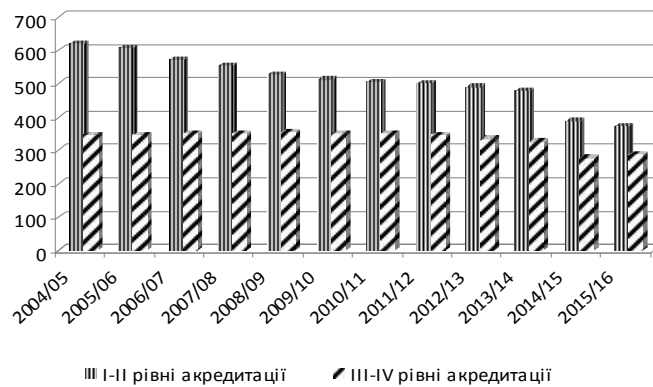

Рис. 1.1. Динаміка кількості ВНЗ в Україні за період 2004–2016 рр.
Джерело: побудовано авторами за даними [27].

Така ж тенденція спостерігається щодо чисельності студентів денної форми навчання у ВНЗ III–IV рівнів акредитації: у 2015/16 навчальному році вона зменшилася порівняно з 2005/06 роком на 24,96 %.

Таблиця 1.2

Рівень забезпеченості вищих навчальних закладів України площами

Показник	Навчальний рік			
	2000/01	2005/06	2010/11	2015/16
Чисельність студентів денної форми навчання у ВНЗ I–II рівнів акредитації, осіб	400810	373396	302871	203077
Темп зростання кількості студентів денної форми навчання у ВНЗ I–II рівнів акредитації, %		-6,84	-18,89	-32,95
Чисельність студентів денної форми навчання у ВНЗ III–IV рівнів акредитації, осіб	859488	1233847	1250211	938214
Темп зростання кількості студентів денної форми навчання у ВНЗ III–IV рівнів акредитації, %		43,56	1,33	-24,96
Загальна площа будівель ВНЗ I–II рівнів акредитації, м ²	7808914	6528604	5110636	3759862
Темп зростання загальної площі будівель ВНЗ I–II рівнів акредитації, %		-16,40	-21,72	-26,43
Загальна площа будівель ВНЗ III–IV рівнів акредитації, м ²	16157600	20423328	22502425	21001110
Темп зростання загальної площі будівель ВНЗ III–IV рівнів акредитації, %		26,40	10,18	-6,67
Загальна площа будівель ВНЗ I–II рівнів акредитації з розрахунку на одного студента денної форми навчання, м ²	19,48	17,48	16,87	18,51
Загальна площа будівель ВНЗ III–IV рівнів акредитації з розрахунку на одного студента денної форми навчання, м ²	18,80	16,55	17,99	22,38

Джерело: розраховано на підставі [21–23, 25].

Крім того, відбулося скорочення загальної площі будівель ВНЗ I–II та III–IV рівнів акредитації у 2015/16 навчальному році відповідно на 26,43 % і 6,67 % порівняно з 2005/06 навчальним роком, де спостерігалось зменшення загальної площі будівель ВНЗ I–II рівнів акредитації на 16,40 %, а загальна площа будівель ВНЗ III–IV рівнів акредитації мала тенденцію до зростання на 26,40 % [20, 21, 23, 25].

Згідно з нормативним показником загальної площі на одного студента [28], рівень забезпечення площами студентів вищих навчальних закладів I–II рівня акредитації є низьким і становить 18,51 м² на одну особу при загальновизначеній нормі 20 м². Вищі навчальні заклади III–IV рівня акредитації у 2015/16 навчальному році досягли необхідного рівня (цей показник туту становив 22,38 м² на особу).

Сьогодні на рівень освітнього процесу впливає багато чинників. Одним із вагомих елементів ефективності системи освіти є викладацький склад. Саме викладач виступає найціннішим активом вищого навчального закладу, оскільки від його діяльності залежить не тільки освітній процес конкретного освітнього закладу, а й система освіти в цілому [30]. Тут можна спостерігати позитивну динаміку (рис. 1.2) щодо кількості викладачів з науковими ступенями, що свідчить про бажання постійного розвитку професіоналізму і підвищення інтересу в молоді до цієї галузі як перспективного напрямку (рис. 1.2).

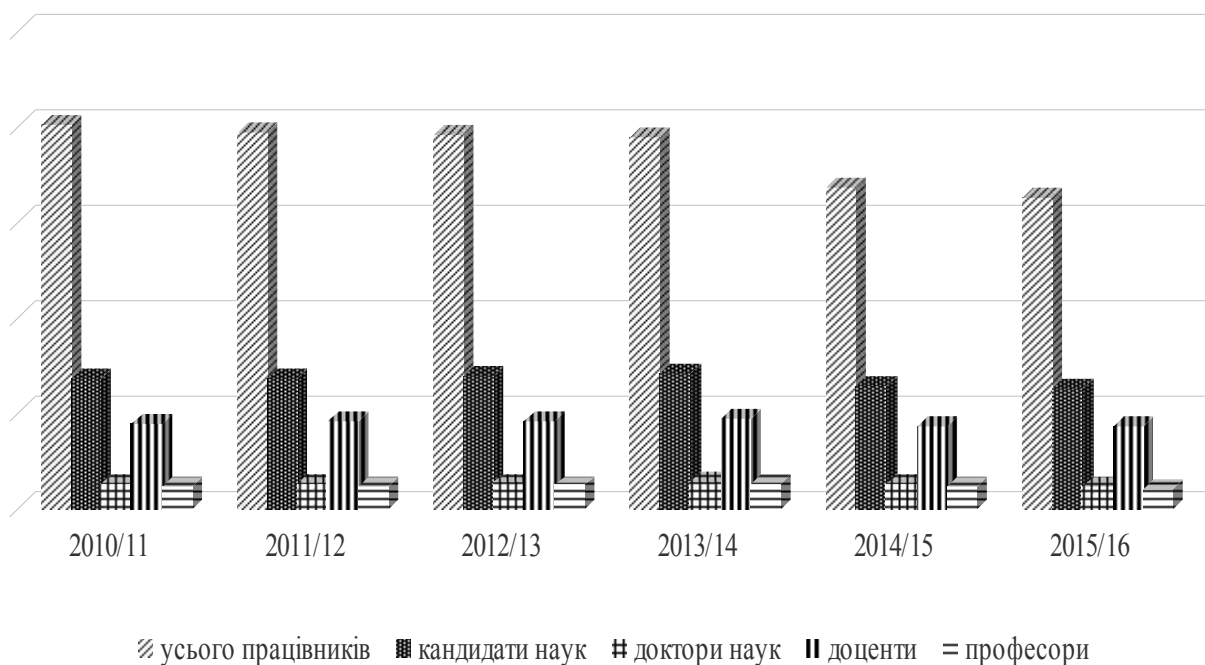

Рис. 1.2. Динаміка та показники наукових ступенів і вчених звань викладацького складу ВНЗ за 2010–2016 рр., осіб

Джерело: побудовано авторами за даними [23–25, 31–33].

Для більш детального розгляду динаміки викладацького складу проаналізуємо показник кількості студентів на одного викладача.

«Європейським нормативом», який зазначений у наказі Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 02.07.2015 р., визначено співвідношення цього показника – 1:18 [34]. В Україні показник кількості студентів на одного викладача поступово зменшується і у 2015/16 навчальному році він досяг позначки на рівні 1:10 (рис. 1.3). Причиною цього є диспропорція в системі освіти, пов'язана зі зменшенням кількості студентів і збільшенням викладацького складу.

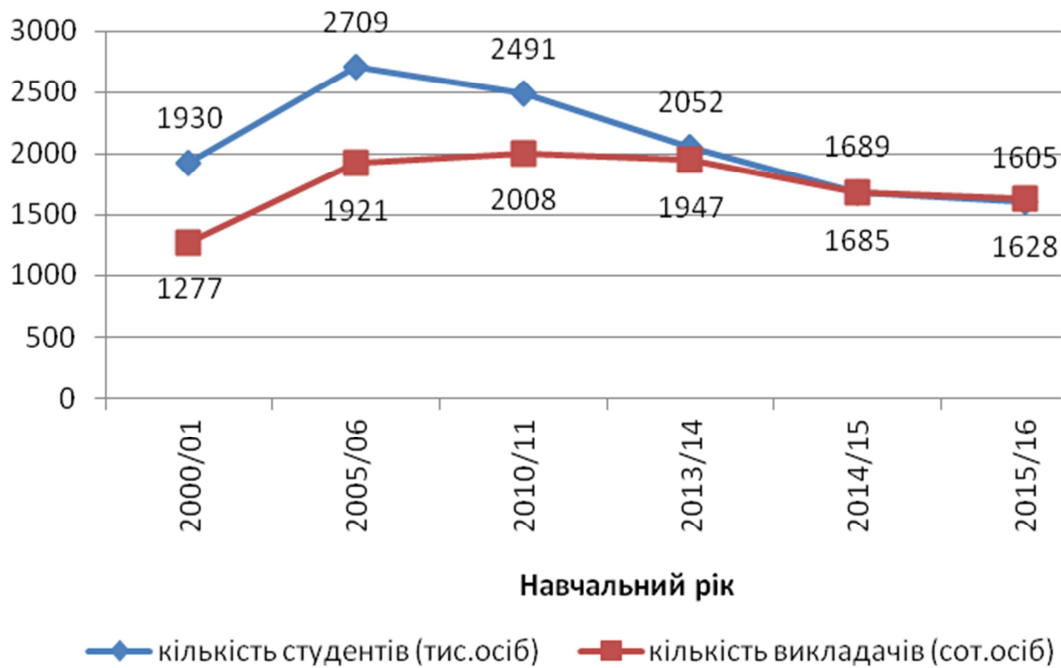

Рис. 1.3. Співвідношення кількості викладачів і кількості студентів
Джерело: побудовано авторами за даними [23–25, 31–33].

Водночас спостерігаємо тенденцію до зростання заробітної плати працівників бюджетної сфери, а саме – освіти (рис. 1.4). Так, у 2016 р. порівняно з 2015 р. номінальна заробітна плата працівників освіти підвищилася на 16 %, але якщо порівняти з реальною заробітною платою, то вона зменшилася на 5 %. Зростання номінальної заробітної плати пов'язане з підвищенням розміру мінімальної заробітної плати, збільшенням фонду оплати праці працівників бюджетної сфери, легалізацією неформальної зайнятості та виходом з «тіні» заробітної плати, а також з рядом інших чинників.

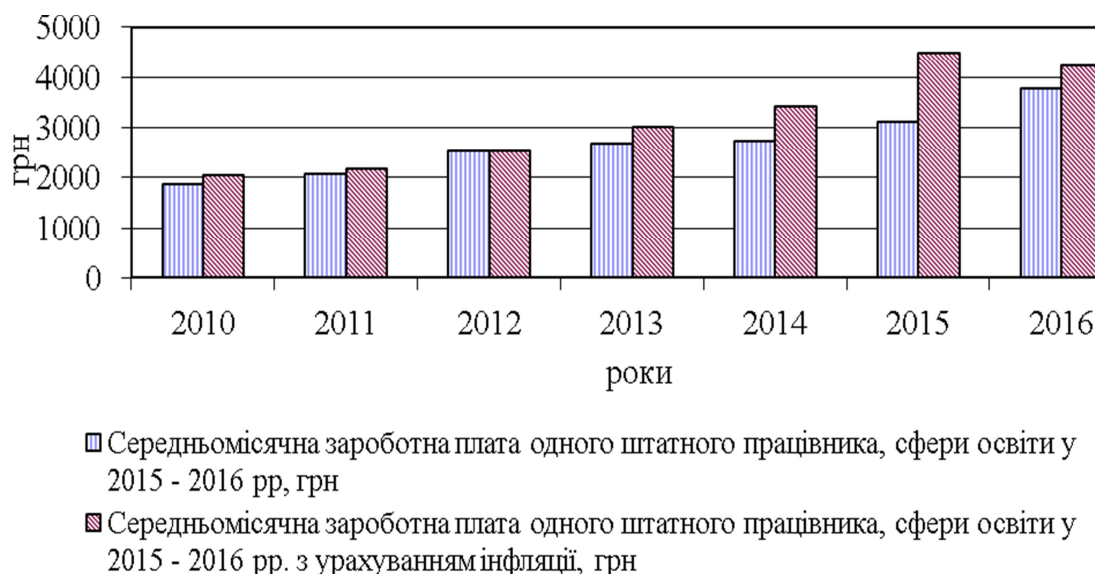

Рис. 1.4. Динаміка середньої заробітної плати працівників сфери освіти, грн
Джерело: побудовано авторами за даними [27].

Починаючи з 2008/09 навчального року, спостерігається скорочення чисельності студентів ВНЗ III–IV рівнів акредитації на 0,3 %. Така динаміка з кожним роком збільшувалася, і до 2015/16 навчального року відчуваор помітне зменшення числа студентів – до 4,4 % [35]. На рис. 1.5 наведено динаміку чисельності студентів ВНЗ III–IV рівнів акредитації в Україні в 1990–2016 рр., а також ланцюгові та базисні темпи зростання.

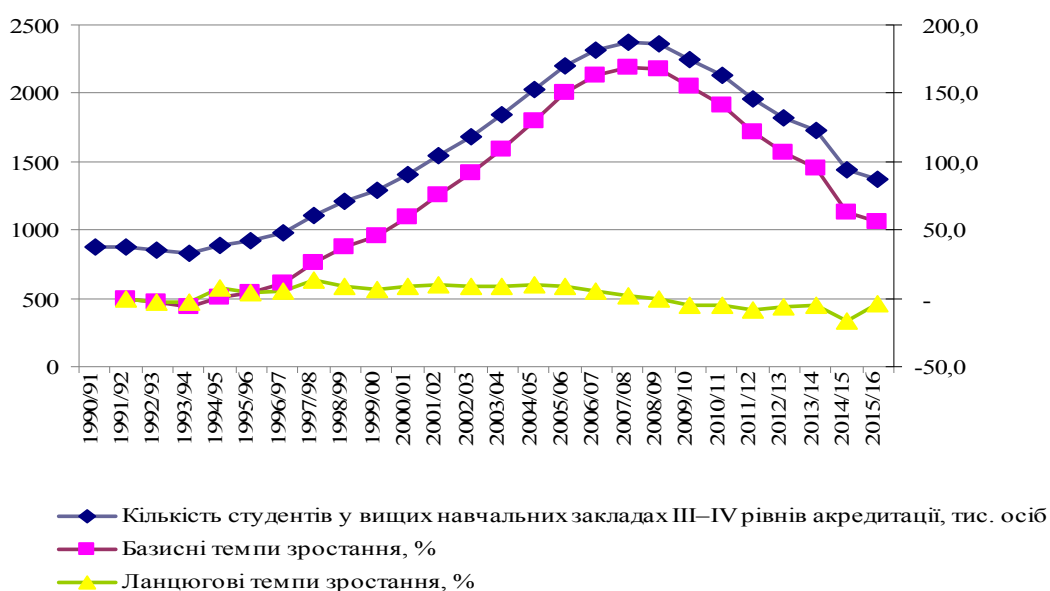

Рис. 1.5. Динаміка чисельності студентів вищих навчальних закладів України III–IV рівнів акредитації в 1990–2016 рр.

Джерело: розраховано автором за даними [27].

Проаналізувавши наведений на рис. 1.5 графік, можна зазначити, що збільшення кількості студентів протягом досліджуваного періоду було не

дуже сильним, оскільки ланцюгові темпи зростання показують негативну динаміку, починаючи з 2001 р. Для більш повного аналізу показників сфери освіти у цілому по Україні розглянемо такі показники, як кількість студентів з розрахунку на один вищий навчальний заклад і кількість студентів на 10 тис. населення (рис 1.6).

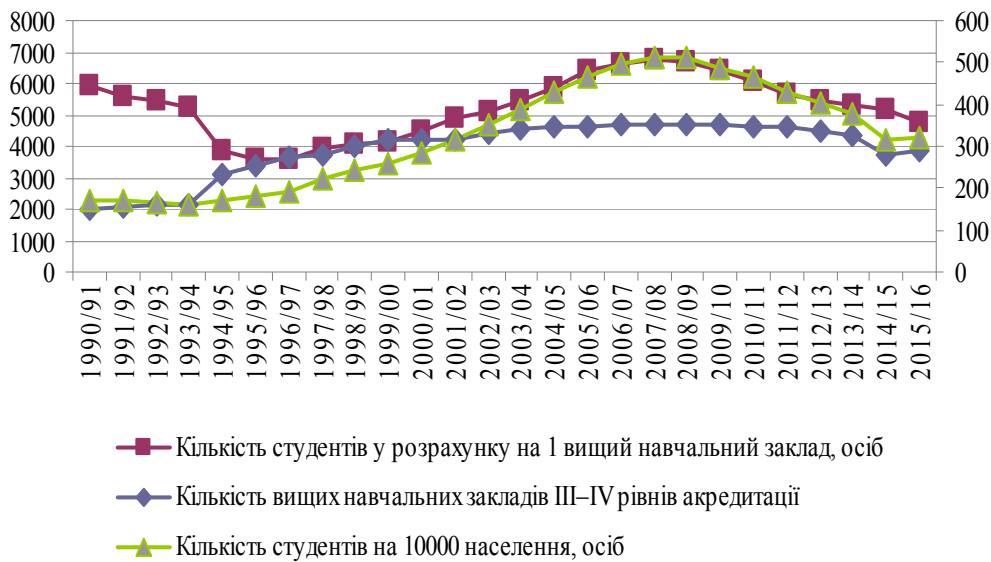

Рис 1.6. Динаміка основних показників вищої освіти України в 1990–2016 рр.

Джерело: розраховано автором за даними [27].

У 2015 р. відбулося збільшення капітальних інвестицій майже на 88 % порівняно з попереднім роком. Реальні капітальні інвестиції мають таку саму динаміку, зокрема, у 2015 р. спостерігалось збільшення на 115 % порівняно з 2014 р.

Капітальні інвестиції у сферу освіти мають позитивну динаміку (рис. 1.7).

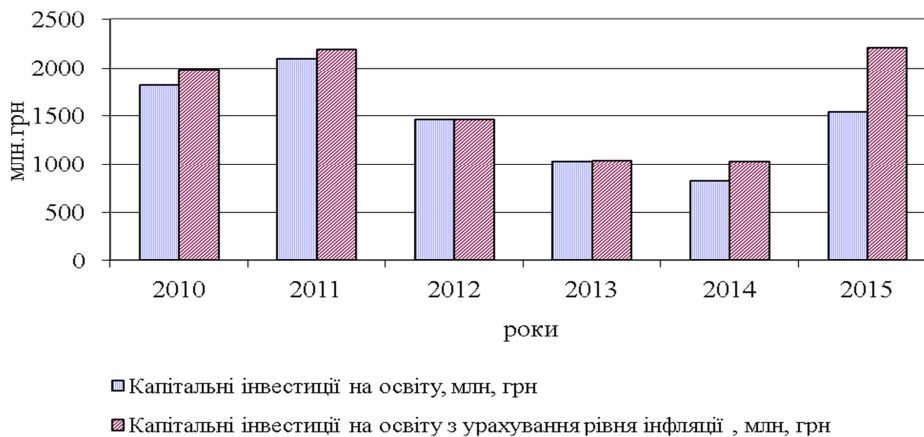

Рис. 1.7. Капітальні інвестиції у сферу освіти України
Джерело: побудовано авторами за даними [27].

Одним зі способів оцінки ефективності сфери освіти є рейтингова оцінка. Це, зокрема, офіційні рейтинги Міністерства освіти і науки України, міжнародні та світові рейтинги, а також рейтинги громадських організацій і маркетингових досліджень. Як правило, акредитовані ВНЗ раз на рік заповнюють анкету, щоб потрапити у проведені рейтинги. Основними параметрами рейтингування є активність ВНЗ і його потенціал [36, с. 51].

У сучасній літературі наведено досить велику кількість різних систем ранжирування університетів [37], однак такі рейтинги постійно модифікуються у зв'язку з появою нових методів аналітичної обробки даних, вдосконалення методик і безпосередньо підходів до оцінки науково-освітньої діяльності ВНЗ. Розглянемо основні сучасні університетські рейтинги [38].

Система вищої освіти України накопичила певний досвід для складання рейтингових систем [39]. Сьогодні в Україні найпопулярніші рейтинги «Топ-200 Україна», «Вища технічна освіта, прикладний системний аналіз та інформатика» та «Рейтинг ВНЗ України "КОМПАС"». Кожен з цих рейтингів не ідеальний і має свою мету: для одних основна мета полягає в допомозі студентам у виборі вищого навчального закладу, для інших – у збільшенні престижу. Але водночас усі вони спрямовані на порівняння вітчизняних ВНЗ між собою. Проте посилення глобалізації, збільшення потреби у високоспеціалізованих кадрах вимагають від університету конкурентоспроможних фахівців світового масштабу [40]. У цьому разі актуальним є проведення аналізу міжнародного рейтингу для визначення українських вищих навчальних закладів у світовому науковому просторі.

В аналізованих рейтингах для характеристики ВНЗ використовуються показники, розподілені по групах. На підставі аналізу рейтингів України (більш детально характеристику рейтингів наведено в дод. Б) розглянемо групи показників за їх смисловим навантаженням (змістом) і згрупуємо в п'ять більш широких категорій: науково-педагогічний потенціал, міжнародна діяльність, якість навчання, науково-дослідна робота, ресурси ВНЗ (табл. 1.3).

Таблиця 1.3

Порівняльна характеристика основних рейтингів ВНЗ

Назва рейтингу	Науково-педагогічний потенціал	Міжнародна діяльність	Якість навчання	Науково-дослідна робота	Ресурси ВНЗ
ТОП – 200	+	+	+	-	-
МОНУ	+	+	+	+	+
Рейтинг ВНЗ «Компас»	+	-	+	-	-
Qs World University Rankings	+	+	-	-	-

Джерело: розроблено авторами за даними [38, 41–44].

На підставі аналізу даних за останні роки встановлено, що чисельність абітурієнтів вітчизняних ВНЗ скорочується. Водночас кількість українських абітурієнтів у ВНЗ Західної Європи збільшується (рис. 1.8). Однією з головних причин того, що українські абітурієнти віддають перевагу університетам Польщі, Німеччини, Росії, Італії, Чехії, Іспанії, Франції, Угорщини, є якісніша освіта [45].

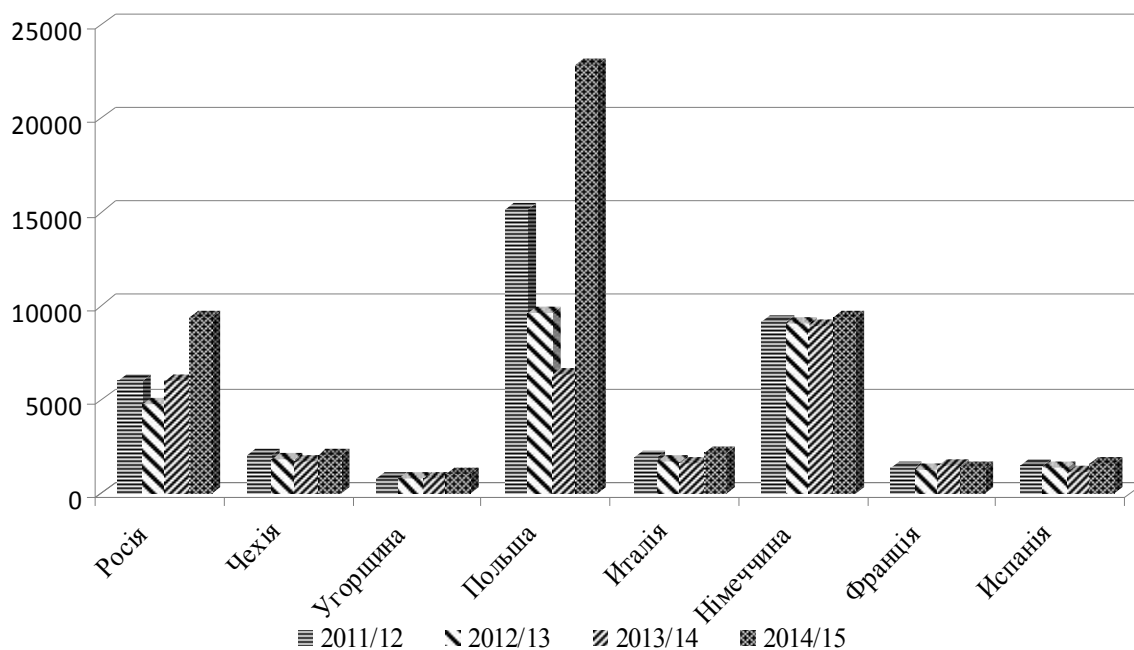

Рис. 1.8. Кількість українських абітурієнтів у ВНЗ Західної Європи
Джерело: побудовано авторами за даними [46].

Українські, польські, чеські, російські, угорські, італійські, німецькі, французькі, іспанські виші в міжнародному рейтингу QS World University Rankings наведено в табл. 1.4. Ці країни обрано для аналізу на підставі кількості українських студентів, що навчаються за кордоном. Цей рейтинг оцінює університети за такими показниками: активність і якість науково-дослідницької діяльності, думка роботодавців і кар'єрний потенціал, викладання й інтернаціоналізація. Ці показники охоплюють ключові стратегічні місії університетів світового значення, за якими вони відповідають перед учасниками процесу: академічною спільнотою, роботодавцями, учнями та їхніми батьками. Щорічно в дослідженні оцінюються понад 2,5 тис. вищих навчальних закладів по всьому світу. За його підсумком складається рейтинг 500 кращих університетів світу.

Кількість ВНЗ, які увійшли до міжнародного рейтингу QS World University Rankings, порівняно з основними конкурентами

Країна	Позиція в рейтингу QS World University Rankings за роками, бали			
	2012/13 н.р.	2013/14 н.р.	2014/15 н.р.	2015/16 н.р.
Україна	3	4	6	6
Польща	4	6	6	6
Чехія	4	5	5	5
Росія	14	18	21	21
Угорщина	4	4	4	4
Італія	22	25	26	26
Німеччина	42	42	44	45
Франція	35	39	45	45
Іспанія	18	18	19	18

Джерело: побудовано авторами за даними [47–51].

Останні кілька років Україна займає досить стабільну позицію в цьому рейтингу.

Входження українських ВНЗ у міжнародні рейтинги дає багато переваг:

1. Інформація про ВНЗ з'явиться на сайтах міжнародних рейтингів;
2. Інформація про ВНЗ доступна різним країнам світу, що робить вищий навчальний заклад більш популярним;
3. Завоювавши позитивний імідж, університет стане більш привабливим для іноземних студентів, викладачів, дослідників;
4. Інвестиції в економіку України збільшуватимуться [40].

Таким чином, на основі аналізу міжнародних методик визначено, що розглянуті методики не дозволяють обґрунтувати напрям розвитку ВНЗ, оскільки вони засновані на внутрішніх чинниках, які здебільшого статичні. Зовнішні фактори, що впливають на різні показники досліджуваних рейтингів, взагалі не аналізуються, що унеможливує оцінювання перспективи вищого навчального закладу і побудову стратегії вдосконалення та підвищення конкурентоспроможності.

Формування розвиненої сфери освіти є одним із завдань освітньої державної політики. Обов'язкова умова успішної реалізації цього завдання – забезпечення випереджального розвитку сфери освіти, головною ознакою якої стає інноваційність. Інноваційність є принциповою ознакою сучасного розвитку, який передбачає відкритість до нового, гнучкість сфери освіти і її конкурентоспроможність [52].

Інноваційна освітня політика в Україні формується на загальнодержавному рівні. Її діяльність регламентується нормативною базою й інноваційними процесами, пов'язаними зі створенням нової теорії і практики освіти, підтримкою наукових досліджень у галузі педагогічної інноватики як

науки про створення педагогічних нововведень (інновацій), їх упровадження, а також освоєння педагогічною спільнотою [52].

У сучасній науковій літературі загальноприйнятого визначення поняття «інноваційний розвиток освіти» немає.

Науковець С. Ілляшенко інноваційний науково-технічний розвиток розглядає як «безперервне оновлення асортименту продукції і технологій виробництва, удосконалення системи управління виробництвом і збутом» [53, с. 20]. Під інноваційним розвитком І. Галиця розуміє розвиток інноваційних систем та пояснює її так: «Інноваційна система – це упорядкована сукупність елементів, що має ієрархію та структуру і спрямована на генерування і впровадження інновацій. Інноваційні системи можуть існувати на різних рівнях: підприємство, корпорація, галузі народного господарства» [54, с. 32].

Як зазначає С.М. Ніколаєнко, «інноваційний розвиток освіти здійснюється на засадах педагогічної інноватики, а управління ним – на засадах менеджменту освітніх інновацій та інноваційного менеджменту» [55, с. 23].

Основними ознаками інноваційного розвитку освіти, на думку Т.І. Гладкої, можна вважати [56]:

- швидке оновлення знань;
- високу освіченість суб'єкта навчання, пристосованого до життя в суспільстві знань;
- висококваліфіковані педагогічні кадри;
- конкурентоспроможність навчальних закладів на міжнародному рівні.

Науковець також визначає, що головними проблемами регулювання сфери освіти є те, що вона «позбавлена загальновизнаної концепції інноваційного розвитку. Інноваційні процеси здійснюються без ґрунтового аналізу тих інноваційних процесів, які відбуваються в світі, з невизначеністю важелів впливу на їх розвиток. Існуючі закони та нормативно-правові акти щодо проведення інноваційної діяльності не забезпечують їй відповідного правового поля і не додають позитивних імпульсів для «народження» інновацій» [57, с. 172].

На думку Г.П. Клімової, інноваційний розвиток вищої освіти є «процес модернізації освіти за рахунок створення, розповсюдження і засвоєння інновацій. Це циклічний процес, який проходить такі стадії: виявлення потреб у зміні (виявлення проблеми); розробки ідеї вирішення проблеми; розробки способу вирішення проблеми (нововведення); апробації і експертизи нововведення; засвоєння нововведення; інституалізації нововведення» [58].

Проаналізувавши наведені визначення, можна зробити висновок, що інноваційний розвиток освіти – це процес змін в освіті, які відбуваються за рахунок інновацій і дозволяють їй пристосовуватися до змін у навколишньому середовищі [59].

Також освітні послуги мають характерні риси, властиві всім областям сервісу. Це неможливість зберігання послуги і її невідтворюваність, індивідуальний характер і залежність від суб'єкта, який надає такі послуги, нерозривність процесу виробництва і споживання. Але через високу суспільну значимість надання цих освітніх послуг значною мірою підконтрольне державі та громадськості. Це проявляється як у системі адміністративного контролю, так і в системі фінансування.

Для забезпечення ефективності функціонування галузі освіти необхідно разом з обов'язковою державною підтримкою зберегти державно-громадський характер управління, розвивати самоврядування в галузі освіти, відобразити організаційно та нормативно створення регіональних освітніх комплексів. Ці завдання повинен вирішувати відповідний механізм державного регулювання в галузі освіти України на основі необхідної нормативної бази.

У сучасних умовах держава повинна брати до уваги суперечливі реалії, які проявляються в різних сферах суспільного життя і, враховуючи це, робити все можливе на законодавчому рівні, щоб підвищити освітній рівень українського суспільства та забезпечити належне функціонування діяльності галузі освіти. Саме тому в подальшому необхідно приділяти увагу вивченню законодавства як чинника державної політики в галузі освіти України, реалізація якої сприятиме розвитку освітньої сфери.

Таким чином, в Україні сучасне регулювання процесів освіти, спрямованих на забезпечення розвитку вищої освіти, буде можливим лише при одночасному врегулюванні соціальних, політичних, правових та економіко-фінансових питань у галузі освіти.

1.2. Сутність ринкового регулювання та напрями вдосконалення процесів регулювання розвитку сфери вищої освіти в Україні

Безперечною ознакою порядку на ринку освітніх послуг є нормативне регулювання відносин сторін у сфері освіти, що спирається на норми, які містять обсяги прав сторін та їх відповідальності одна перед одною і перед суспільством. Норми, яких необхідно дотримуватись безпосередньо учасникам ринку та які встановлюють обсяги їх прав і відповідальності, можуть міститися у загальному і спеціальному законодавстві, міжнародних угодах, підзаконних та інших нормативних документах.

Регулювання вищої освіти включає в себе різні цілі і традиційно пов'язано з рядом різних регуляторних режимів та використовуваних інструментів. Зокрема, університети умовно можна розглядати як середовище, в якому виникає значна конкуренція або суперництво між студентами, оскільки освіта високо цінується в суспільстві і надає значні переваги на ринку праці. Крім того, університети також формують середовище суперництва серед учених, які шукають визнання і статус за допомогою наукових досягнень, публікацій та отримання наукових грантів.

Водночас актуальною є проблема забезпечення «академічної свободи» (надання вченим права на автономність у своїй роботі), а також інституційної автономії від уряду [60, с. 104].

Таким чином, у досягненні розумного балансу між суворою регламентацією і стандартизацією вищої освіти та в створенні умов для автономності навчальних закладів полягає специфічна складність державного регулювання відносин, що формуються на ринку освітніх послуг.

З моменту свого виникнення і дотепер проблема регулювання сфери вищої освіти цікавить широке коло науковців, спеціалістів-практиків. Це питання потрапляє у центр інтересу державних службовців, освітян, економістів, юристів, соціологів та політологів, інших спеціалістів. Тобто бачення проблеми державного регулювання вищої освіти і у вітчизняній, і в зарубіжній науці передбачає наявність різних поглядів на неї та неоднакових підходів до її вивчення і вирішення.

Універсальний словник-енциклопедія тлумачить поняття «регулювання» як вплив на певний процес з метою зменшення відхилень його перебігу від бажаного [61]. Загалом у літературі термін «регулювання» має декілька аспектів свого визначення [62]:

1. Регулювання в економічному аспекті являє собою державні правила і закони, призначені для контролю за поведінкою фірм, підприємств та інших суб'єктів економіки. У сфері економіки існують різні види регулювання: бюджетне, валютне, податкове [63];

2. Регулювання в політичному аспекті розуміють як систему засобів, що спрямовані на впорядкування поведінки людей, їхніх соціальних груп для налагодження їх суспільних відносин.

3. Технічний аспект регулювання. У технічному аспекті це діяльність з прийняття обов'язкових вимог, добровільних правил, загальних принципів, характеристик для окремих типів продукції, процесів та умов виробництва, експлуатації основних і оборотних засобів, проведення конкретних робіт або надання послуг, оцінки відповідності, а також щодо контролю за дотриманням установлених вимог [65].

Таким чином, у ході дослідження принципової різниці між термінами немає. Усі визначення акцентують увагу на тому, що правове регулювання є процесом впливу на відносини за допомогою правових заходів. Основні визначення сутності поняття «регулювання» наведено в дод. В.

Усі економічні процеси нашої держави певним чином регулюються, це забезпечує, як стало відомо, їх збалансованість та відповідність встановленим нормам. Сфера освіти – як одна із головних сфер розвитку суспільства потребує постійного регулювання. Тобто, регулювання процесів вищої освіти – це один із напрямів регулювання економічних процесів, що вимагає окремого вивчення.

Зокрема, на думку В. Шинкарука, метою державного регулювання ринку освітніх послуг є підвищення якості вищої освіти, яке відповідало б

суспільним, виробничим і особистісним потребам членів суспільства [66]. Основні визначення поняття «регулювання вищої освіти» наведені в дод. Г.

Вибір та дозування тих або інших методів регулювання є предметом дискусій учених. Так, наприклад, Д.Б. Джонстоун висловлює думку, що державний внесок у вищу освіту в багатьох країнах дуже великий і це зменшує економічну ефективність витрачених коштів. Автор вважає, що приватні інвестори можуть і хочуть замінити суспільний капітал приватними інвестиціями у вищу освіту, оскільки вигода та прибуток від такої діяльності суттєві. Допустимі межі цін повинен регулювати ринок [67, с. 55].

Більшість учених високо оцінюють роль державного фінансування освіти. На їх думку, фінансуючи вищу освіту, держава прагне досягти кількох цілей: забезпечення необхідного розміру системи вищої освіти; розподіл фінансових ресурсів між ВНЗ відповідно до державних інтересів, запитів студентів і роботодавців; забезпечення доступності вищої освіти для всіх соціально-економічних груп, тобто рівності освітніх можливостей [6, 12, 68]. Домогтися реалізації тих цілей, які поставлені сьогодні перед українською освітою, можна тільки за умови належного фінансування. Фінансування освіти – найважливіша матеріальна гарантія реалізації конституційного права на освіту.

На сьогодні проблема регулювання галузі освіти є актуальною, тому питання державного регулювання вищої освіти як у вітчизняній, так і в зарубіжній науці передбачає наявність різних поглядів на цю проблему та різних підходів до її вивчення і вирішення. У той же час у науковій літературі поняття вищої освіти має різні визначення [69].

У Законі України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 р. [70] вищу освіту визначено як «сукупність систематизованих знань, умінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, інших компетенцій, здобутих у вищому навчальному закладі (науковій установі) у відповідній галузі знань за певною кваліфікацією на рівнях вищої освіти, що за складністю є вищими, ніж рівень повної загальної середньої освіти». Водночас Г. Винстон визначає вищу освіту з іншого боку і вважає її бізнесом: у цій сфері виробляються і надаються за певною ціною освітні послуги та купуються необхідні для такої діяльності фактори виробництва [71].

У процесах регулювання розвитку вищої освіти в Україні особлива роль належить державі як головному економічному суб'єкту координуючого економіко-правового регулювання вищої освіти. Отже, в роботах учених достатньо широко вивчається питання саме правового регулювання розвитку вищої освіти в сучасних умовах.

Сьогодні головним стратегічним напрямом регулюючої політики у сфері вищої освіти є її модернізація, яка має повністю охоплювати всю структуру вищої освіти, а також розповсюджуватися на організацію навчального процесу, на зміст навчальних програм і на управління ВНЗ [72].

Система регулювання процесів розвитку вищої освіти в Україні розвинена досить широко. Однак система нормативно-правових актів, що регулюють процеси у сфері вищої освіти, має багато недоліків. Надзвичайно важливими зараз є докорінна зміна підходу до регулювання процесів розвитку вищої освіти, перехід на більш сучасні способи врегулювання відносин у цій сфері [73].

Отже, можна зробити відповідні висновки щодо перспектив удосконалення процесів регулювання вищої освіти в Україні. Сьогодні особлива роль у вдосконаленні цих процесів належить саме державі, яка має створити умови для забезпечення організації розвитку сфери вищої освіти для населення [74].

Основоположним законодавчим актом є Конституція України, у ст. 53 якої закріплено право кожного на освіту. Системоутворювальним актом є Закон України «Про освіту» № 1060-ХІІ від 23.05.1991 р. [75], який установлює вихідні, первинні норми правового регулювання у сфері вищої освіти. Правове забезпечення функціонування системи вищої освіти ґрунтується на таких законодавчих актах: Конституція України, Закони України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків», «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» [76], Укази Президента України «Про національну доктрину розвитку освіти» та «Про невідкладні заходи щодо забезпечення функціонування та розвитку освіти в Україні», акти Кабінету Міністрів України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства фінансів та інших галузевих міністерств і відомств.

Важливим кроком у розбудові вітчизняної освітньої галузі стало прийняття Верховною Радою України Закону «Про вищу освіту» [70]. Новий Закон вступив у дію у вересні 2014 р., і з його реалізацією пов'язують якісні зміни у системі підготовки висококваліфікованих фахівців та запровадження європейських стандартів вищої освіти.

Закон установлює правові, організаційні, фінансові засади функціонування системи вищої освіти в Україні, створює умови для посилення співпраці державних органів і бізнесу з вищими навчальними закладами, органічного поєднання освіти з науковою діяльністю, сучасним виробництвом і технологіями з метою підготовки конкурентоспроможного людського капіталу для високотехнологічного та інноваційного розвитку країни, самореалізації особистості, забезпечення потреб суспільства, ринку праці та держави у кваліфікованих фахівцях. Закон України «Про вищу освіту» [70] інституціонує фінансову автономію вищих навчальних закладів, що зменшує податкове навантаження, легалізує фонди сталого розвитку університетської освіти, дає змогу ефективніше здійснювати управління власними надходженнями не через систему державного казначейства.

Реформа освіти в Україні має на меті досягнення відповідності якості освіти вимогам інноваційного розвитку та узгодження його змісту і

структури з потребами ринку праці. У фінансовому аспекті вона передбачає зміну системи фінансового забезпечення діяльності навчальних закладів, у тому числі установ вищої професійної освіти, і полягає у такому:

- підвищення ефективності праці професорсько-викладацького складу;
- запровадження механізмів нормативно-подушного фінансування для забезпечення прозорості витрачання бюджетних коштів;
- стимулювання конкуренції між освітніми установами, у тому числі державними та приватними.

У цих умовах значно зростає роль фінансового планування та регулювання всередині вищого навчального закладу.

Надання навчальним закладам більшої фінансової свободи порівняно з бюджетним фінансуванням приводить до необхідності комплексної оцінки відповідності ресурсів установи встановленим цілям її діяльності.

Серед завдань, які вирішують при управлінні фінансами ВНЗ у нових умовах, розрізняють такі:

- матеріальне забезпечення державної послуги відповідно до виділених на її реалізацію засобів;
- забезпечення поточної ліквідності діяльності ВНЗ, тобто відповідність наявних ресурсів витратам не тільки в загальній сумі річного бюджету, але і всередині будь-якого часового інтервалу.

Основними недоліками сфери вищої освіти в Україні залишаються: недостатня автономія навчальних закладів, неефективність державного фінансування та корупція. Розглянемо також детальніше основні недоліки в регулюванні вищої освіти в Україні [70, 77–81], серед них виділяють такі:

- суперечність між положеннями ЗУ «Про вищу освіту» [70], та новим ЗУ «Про ліцензування видів господарської діяльності» [77], який, на відміну від попереднього, передбачає ліцензування освітньої діяльності закладів освіти за загальними правилами;
- проблема зменшення переліку категорій осіб, що мають право вступу на позаконкурсній основі;
- нестача коштів на модернізацію, високі ціни на навчання, залежність від попиту на ринку праці, невисока конкурентоспроможність з іноземними вищими навчальними закладами;
- слабкий зв'язок між якістю викладання і рівнем оплати праці викладачів;
- відсутність законодавчого закріплення апробації програм підготовки фахівців з подальшим корегуванням (наприклад щорічним), корелювання результатів навчання з компетентностями (загальними/ універсальними, фаховими/специфічними тощо) залежно від ступеня вищої освіти, інтегрованих навчальних дисциплін;
- обов'язковість усіх державних стандартів вищої освіти, що, у свою чергу, впливає на здійснення саморегуляції ВНЗ;
- скорочення обсягів бюджетного фінансування сфери вищої освіти, як наслідок – скорочення державного замовлення на підготовку фахівців різних

рівнів. Вищезазначена тенденція інвестування вищих навчальних закладів спонукає колективи останніх активно використовувати інструменти позабюджетного фінансування бюджетних програм і розширення підприємницької діяльності ВНЗ, що, крім збільшення фінансування, має негативний характер. Викладачі мусять сконцентрувати увагу на підприємницькій діяльності замість виконання основних обов'язків;

- відсутність конкретизації, у якій саме формі проводиться конкурсний відбір для здобуття освіти на підставі кредиту;
- часткове звільнення від сплати за реєстрацію транспортного засобу;
- сплата ВНЗ земельного податку;
- перевантаженість напрямів державного замовлення приватними (не для державних потреб) спеціальностями;
- пільгове оподаткування – один з найефективніших інструментів, що стимулюють розвиток економічної самостійності вищих навчальних закладів і сприяють підвищенню їх фінансової забезпеченості.

Водночас невирішеною і нагальною залишається проблема неузгодженості багатьох положень законодавства про освіту, що встановлюють економічно сприятливі правила для діяльності вищих навчальних закладів, із нормами спеціального галузевого законодавства, а саме – з нормами податкового законодавства.

Складається досить тривожна ситуація: з одного боку, законодавство про освіту проголошує фактично повний «імунітет» основної статутної діяльності будь-якого освітнього закладу від оподаткування. З другого боку, законодавство про податки і збори передбачає податкові пільги для освітніх установ лише в суворо обмежених випадках.

Так, відповідно до ст. 197.1.2 Податкового кодексу України [82], від оподаткування податком на додану вартість звільнені операції з надання послуг з освітньої діяльності, які постачаються вищими навчальними закладами I–IV рівня акредитації відповідно до ліцензій на постачання цих послуг, а також послуги із проживання студентів у гуртожитках. Збір за першу реєстрацію транспортного засобу сплачуватимуть ті ВНЗ, які планують придбавати транспортні засоби, що є об'єктами оподаткування згідно зі ст. 232 ПКУ. Щодо пільг зазначено, що від сплати збору звільнено лише колісні транспортні засоби, які придбаватимуться та будуть закріплені за військовими навчальними закладами.

Вищі навчальні заклади, які є власниками земельних ділянок, водночас є платниками земельного податку. Як і всі інші бюджетні установи, ВНЗ, відповідно до п. 323.1 ПКУ, звільнено від обов'язку сплачувати збір за спеціальне використання води.

Зараз важливо прийняти ряд поправок до Закону України «Про вищу освіту», провести комплексні структурні зміни системи вищої освіти та забезпечити при цьому їх законодавче закріплення, здійснити кодифікацію освітянського законодавства, спираючись на накопичений позитивний досвід зарубіжних країн, перспективних у сфері освіти [70].

Безумовно, нова редакція проекту Закону України «Про вищу освіту» [70] містить багато позитивних нововведень, порівняно з попереднім чинним законодавством, але поряд із цим текст законопроекту вимагає деякого доопрацювання.

В Україні необхідно належним чином налагодити правовідносини у сфері вищої освіти. Тобто потрібно чітко визначити повноваження органів управління освітою, збалансувати правове врегулювання усіх складових громадського управління системою освіти. Також важливим етапом є гарантування академічних свобод населенню і встановлення границь свободи та незалежності у прийнятті рішень вищих навчальних закладів. Це сприятиме блокуванню негативних процесів кодифікації законодавчої бази у сфері освіти.

В економічному аспекті процеси регулювання вищої освіти також мають бути спрямовані на подолання хронічного бюджетного недофінансування не лише матеріально-технічного забезпечення освітнього процесу, оплати праці викладачів, але й за іншим важливим напрямом – сприяння розвитку наукових розробок матеріалів [83].

Подолання кризи у фінансуванні вищих навчальних закладів можна досягти шляхом створення відповідної законодавчої бази, яка б змогла не тільки підтримувати існування, а й сприяти розвитку системи освіти. Крім того, урегулювання кадрових економічних питань повинно сприяти утримуванию балансу між рівнем освіти і можливістю працевлаштування за спеціальністю. Це означає, що людина з науковим ступенем або та, що отримала диплом магістра, інші висококваліфіковані робітники в Україні мали гідну заробітну плату, яка сумірна оплаті праці відповідного фахівця в розвинутих країнах [84].

Прийняття в майбутньому Освітнього кодексу має започаткувати новий етап розвитку національного освітнього процесу, привести його у відповідність до положень національних законодавчих норм і принципів міжнародного права. На цьому етапі розвитку процесів у сфері вищої освіти в Україні необхідно залучитися широкою підтримкою освітян та держави [85].

Основними інструментами механізму державного регулювання є як суто технологічні – ціноутворення, ставки податків і пільги з оподаткування, проценти за кредит, так і програмні – директивні заходи макроекономічних планів і цільових комплексних програм, норми та нормативи, державні гарантії і закупівлі, ліцензії, квоти, ліміти тощо [86].

Ліцензування та квотування. Закон України «Про вищу освіту» [70] визначає ліцензування як процедуру «визнання спроможності юридичної особи провадити освітню діяльність за певною спеціальністю на певному рівні вищої освіти відповідно до стандартів освітньої діяльності» (ст. 1.1.15). Водночас Закон України «Про ліцензування видів господарської діяльності» [77] визначає ліцензування як «засіб державного регулювання провадження видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню, спрямований на забезпечення реалізації єдиної державної політики у сфері ліцензування,

захист економічних і соціальних інтересів держави, суспільства та окремих споживачів» (ст. 1.1.6). Порівнявши ці тлумачення, можна визначити, що смисл дефініції «ліцензування» у ЗУ «Про ліцензування видів господарської діяльності» та у Законі про вищу освіту помітно відрізняється.

Ліцензування регулюється ЗУ «Про вищу освіту» [70], ЗУ «Про ліцензування видів господарської діяльності» [77], Постановою КМУ «Про затвердження Ліцензійних умов провадження освітньої діяльності закладів освіти» [87]. Необхідним є внесення змін до Закону України «Про вищу освіту», а також перегляд Закону України «Про освіту» та внесення в нього відповідних змін. ЗУ «Про ліцензування видів господарської діяльності» [77] передбачає ліцензування освітньої діяльності закладів освіти за загальними правилами, у той час як згідно із ст. 9 попереднього Закону [70], що регулював цю сферу, діяльність у сфері освіти мала ліцензуватися відповідно до спеціальних законів.

У зв'язку з новою редакцією ЗУ «Про ліцензування видів господарської діяльності» [77] необхідне погодження ліцензійних умов (ст. 9.2), які за змістом істотно відрізняються від передбачених Законом про вищу освіту стандартів освітньої діяльності.

Квотування регулюються ЗУ «Про вищу освіту» [70], наказом МОН «Про затвердження Умов прийому на навчання до вищих навчальних закладів України в 2016 році» [88]. Необхідно законодавчо визначити в умовах прийому кількість місць державного замовлення, на які можуть претендувати позаконкурсники і встановити квоту – 10 %, а також визначити кількість місць та порядок прийому студентів за рахунок фінансування із зовнішніх джерел. Можливе надання податкових пільг для університетів від держави при прийомі до ВНЗ категорії інвалідів.

Такі інструменти державного регулювання вищої освіти, як ліцензування та квотування мають певні недоліки, серед яких невизначеність резерву ліцензованого прийому та граничного контингенту студентів закладів. Тобто виші прагнуть збільшити контингент студентів з метою одержання фінансових ресурсів, але відсутність обмежень щодо ліцензованого обсягу прийому та контингенту студентів негативно впливає на якість навчання у зв'язку з необхідністю реалізації навчального процесу в кілька змін, обмеженням доступу до інформаційних ресурсів, неможливістю реалізації за юридичними чинниками ліцензійних умов щодо кадрового забезпечення.

Антимонопольні політика. Антимонопольна політика – комплекс заходів, розроблених та впроваджених у багатьох країнах світу і спрямованих на припинення, запобігання й обмеження діяльності, а також створення відповідного законодавства [89, с. 192]. Однак вітчизняному законодавстві відсутні закони, які регулюють захист конкуренції саме на ринку освітніх послуг.

У сфері вищої освіти регулюється ЗУ «Про вищу освіту» [70]. Так, одним із етапів упровадження конкурентної політики вищого навчального

закладу є постійне вдосконалення маркетингової політики, науково-педагогічного складу, матеріально-технічної бази. Одним з найефективніших методів, що дозволить навчальному закладу вистояти у жорсткій конкурентній боротьбі на ринку послуг, у сфері вищої освіти є розробка та запровадження (вдосконалення) діючих систем управління якістю відповідно до вимог міжнародного стандарту ISO 9001:2015 «Система менеджменту якості. Вимоги» [90].

Плани і комплексні програми регулюються ЗУ «Про вищу освіту» [70], наказом МОН «Про особливості формування навчальних планів на (відповідний) навчальний рік» [91]. У цей час більшу свободу у формуванні планів і програм мають університет, але це потребує відповідного закріплення в положеннях наказу МОН «Про особливості формування навчальних планів на (відповідний) навчальний рік». Це стосується, зокрема:

- впровадження гнучкої системи формування учбових навчальних планів згідно із вимогами підприємств, які фінансують навчальний заклад, який входить до освітнього кластера;
- удосконалення програми практики відповідно до вимог підприємства;
- розробки системи показників оцінки якості освіти студентів підприємством;
- розробки системи фінансування студентської практики згідно з вимогами підприємства, яке фінансує освітній кластер.

Розмір бюджетного фінансування регулюється Бюджетним кодексом України [92], ЗУ «Про державний бюджет» (на відповідний рік) [93]. Існуюча система фінансування вищої освіти засвідчує ряд проблем у цій сфері. Так, брак фінансових ресурсів призводить до зменшення видатків і, відповідно, спричиняє низьку заробітну плату професорсько-викладацького складу, падіння престижності викладацької роботи, старіння та занепад матеріально-технічної бази вищих навчальних закладів тощо. У фінансуванні системи вищої освіти із приватних джерел спостерігається тенденція до збільшення кількісних і зменшення якісних показників підготовки фахівців, а також підвищення плати за навчання, що обмежує певні категорії населення у можливості здобувати вищу освіту.

На законодавчому рівні необхідним є закріплення альтернативних джерел фінансування, до яких варто віднести:

- скорочення частки коштів, що фінансують спеціальності, які не є стратегічно важливими чи можуть фінансуватися за рахунок підприємницьких структур;
- плату за навчання або збори на відшкодування витрат на проживання та харчування;
- створення фондів цільового капіталу або ендаумент-фондів;
- можливість приватизації та корпоратизації державних університетів.

Податкові ставки регулюються Податковим кодексом України [82]. Необхідним є внесення змін до нього з приводу щодо відновлення норм, які

передбачають звільнення від сплати земельного податку для ВНЗ, а також встановлення пільги для тих вишів, які навчають пільгові категорії громадян за свій рахунок, а також для підприємницьких структур, що фінансують сферу освіти.

Потрібно також внести зміни до Податкового кодексу України щодо повного звільнення ВНЗ від сплати транспортного збору та земельного податку. Рекомендовано включення витрат підприємницьких структур, що спрямовані на фінансування освітніх програм ВНЗ, до валових витрат, що дозволить зменшити податкові виплати.

Державне замовлення. Регулюється законами України «Про вищу освіту», «Про формування та розміщення державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів». Перш за все, власне державне замовлення потрібно залишити лише в тих галузях, які готують фахівців для надання послуг державі. Доцільно дозволити університетам самостійно визначати, на підготовку яких саме фахівців скеровувати бюджетні кошти в межах ліцензійного обсягу.

Прийняття Закону України «Про формування та розміщення державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів» [94] дало змогу відійти від кулуарного ручного розподілу державного замовлення, проте на сьогодні занадто багато аспектів цього процесу визначається підзаконними нормативними актами або ж їм взагалі бракує чіткості правового регулювання.

Прогнози регулюються Указом Президента України «Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року» [95]. Тут необхідним є прийняття профільного закону та затвердження відповідної методики у сфері прогнозування вищої освіти.

Дотації, субсидії, компенсації. Регулюються ЗУ «Про зайнятість населення». Потрібно повернути інститут дотацій роботодавцю, оскільки він був більш дієвим та ефективним. Основним недоліком є відсутність працевлаштування молодих спеціалістів, оскільки інститут дотацій замінено на компенсацію фактичних витрат нарахованого єдиного внеску.

Державне кредитування регулюється ЗУ «Про вищу освіту» [70], Постановою КМУ «Порядок надання цільових пільгових державних кредитів для здобуття вищої освіти» [96]. Необхідно узгодити наявні розбіжності в Порядку надання цільових пільгових кредитів вищої освіти та Умовах прийому до ВНЗ України, а саме – конкретизувати в законодавстві, у якій формі проводиться конкурсний відбір для здобуття освіти на підставі кредиту.

Фінансування підготовки фахівців у вищих навчальних закладах України здійснюється за рахунок:

- державного та місцевих бюджетів – за державним замовленням;
- пільгових довгострокових кредитів;

– коштів фізичних, юридичних осіб.

Єдиним доступним кредитним варіантом фінансування вищої освіти сьогодні залишається система державних пільгових кредитів. Згідно із Постановою КМУ від 16.06.2003 р. № 916 «Про затвердження Порядку надання цільових пільгових державних кредитів на здобуття вищої освіти» [96] цільовий пільговий державний кредит надається на умовах вказаних у постанові.

Ваучери. Ваучер на освіту видає Державна служба зайнятості особам, старшим 45 років, страховий стаж яких становить не менше 15 років. На підставі ваучера здійснюються перепідготовка, спеціалізація, підвищення кваліфікації за професіями та спеціальностями згідно з пріоритетними видами економічної діяльності, а також здобуття освіти на базі вже здобутого освітньо-кваліфікаційного рівня. Особи, які не мають 15 років страхового стажу, професійно-технічної або вищої освіти; які проходили протягом останніх п'яти років перепідготовку за рахунок коштів Фонду державного соціального страхування України на випадок безробіття, або зареєстровані в центрах зайнятості як безробітні, не мають право отримати ваучер.

У дод. Д узагальнено інформацію щодо вибору основних інструментів державного регулювання вищої освіти.

За результатами проведеного дослідження пропонуються зміни до ст. 61 (п.1) Закону України «Про освіту» [75], згідно з якою фінансування державних закладів освіти та установ, організацій, підприємств системи освіти здійснюється за рахунок коштів відповідних бюджетів, коштів галузей народного господарства, державних підприємств і організацій, а також додаткових джерел фінансування. У цьому пункті необхідне закріплення альтернативних джерел фінансування.

Стаття 61 п. 4 Закону «Про освіту» [75] тільки декларує можливі джерела додаткового фінансування освіти, а не встановлює обов'язкові та переваги суб'єктів фінансування. Тому залучення коштів із цих джерел стає нереальним. Над реальним залученням в роботу цих можливих джерел фінансування потрібно систематично працювати, перш за все на державному рівні.

Рекомендовано внести зміни до п. 3 наказу МОН «Про особливості формування навчальних планів на (відповідний) навчальний рік» [91], який регламентує вищим навчальним закладам при формуванні навчальних планів (робочих навчальних планів) для здобувачів вищої освіти враховувати, що вони продовжують навчання відповідно до освітньо-кваліфікаційних характеристик, і при цьому освітньо-професійні програми є рекомендаційними. Редакцію цього пункту необхідно доповнити згідно з ЗУ «Про вищу освіту», який уможливив надання вищим навчальним закладам розширеної автономії, зокрема у формуванні освітніх програм та навчальних планів підготовки фахівців різних ступенів вищої освіти. Тому в п. 3 наказу МОН «Про особливості формування навчальних планів на (відповідний) навчальний рік» [91] необхідно зазначити можливість гнучкої системи

формування планів залежно від потреб підприємств, які фінансують ВНЗ, щорічного удосконалення програми практики відповідно до вимог підприємства; розробки системи показників оцінки якості освіти студентів підприємством, що входить до освітнього кластера; розробки системи фінансування студентської практики згідно з вимогами підприємства, яке фінансує освітній кластер.

Проблему перевантаженості напрямів державного замовлення (не для державних потреб) спеціальностями необхідно вирішити шляхом доповнення ст. 2 п. 1 ЗУ «Про формування та розміщення державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів» [94], який зазначає, що державне замовлення формується центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері державного замовлення, за поданням центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері освіти, та інших державних замовників з урахуванням середньострокового прогнозу потреби у фахівцях та робітничих кадрах на ринку праці та обсягів видатків Державного бюджету України на зазначені цілі. Рекомендовано залишити державне фінансування у тих галузях, що готують фахівців для надання послуг державі і розвитку стратегічно важливих сфер економічної діяльності. Доцільно внести зміни щодо надання університетам права визначати самостійно, на підготовку яких саме фахівців скеровувати бюджетні кошти в межах ліцензійного обсягу.

На базі проведеного дослідження основних проблем регулювання вищої освіти роботі пропонується внесення змін до ПК України [82]. Зокрема, запропоновано звільнити всі вищі навчальні заклади від сплати земельного податку і транспортного збору, а також установити пільги для підприємств, які готові фінансувати вищі навчальні заклади.

Для активізації державно-приватного партнерства на основі ЗУ «Про державно-приватне партнерство» [97] у сфері професійної освіти необхідні універсальні механізми, засновані не на прямій участі держави, а на ефективній співпраці роботодавців та установ – вищих навчальних закладів.

Для розвитку партнерства і вирішення фінансових проблем між виробництвом і ВНЗ, підвищення конкуренції, ефективності використання державних коштів необхідне створення ендавменту й виконання замовлення роботодавців на підготовку кадрів. Водночас для невеликих ВНЗ зі стандартним переліком освітніх програм найбільш прийнятною є реалізація інвестиційних проектів на базі закладу із залученням приватних компаній відповідного виробничого профілю [80, с. 135].

Організаційно-економічні умови для реалізації механізму із залучення недержавних інвестицій через ендавмент залежать від таких умов:

1. Високий рівень затребуваності якісних випускників на ринку праці та в найбільших компаніях.

2. Наявність великої кількості спеціальностей, що відповідають галузевій структурі економіки регіону.

3. Високий рівень інформаційної доступності вищих навчальних закладів.

4. Висока частка добровільних пожертвувань.

5. Активна співпраця з приватними компаніями за різними напрямками діяльності.

6. Наявність інноваційних освітніх програм.

7. Залучення спонсорів, роботодавців [98, с. 354].

Зрештою, ендавменти дадуть змогу розширити доходи вищих навчальних закладів та зроблять освітні установи стійкими до змін у зовнішньому середовищі при збереженні основних цілей і завдань їх діяльності.

Важливість забезпечення гідного рівня фінансування установ, що входять до системи вищої освіти, безсумнівна. Одним з напрямів вирішення зазначеної проблеми є формування недержавних джерел фінансування освітніх установ, створення стійкої системи багатоканального фінансування освітнього процесу. Слід визнати, що в законодавстві про освіту закріплено достатню кількість положень, покликаних стимулювати залучення освітніми установами (зокрема, вищим навчальним закладом) коштів з позабюджетних джерел [99, с. 23].

Збільшення фінансової самостійності установ вищої освіти передбачає, що питання створення внутрішньої фінансової структури повинні вирішуватися ними самостійно, з використанням як власних інтелектуальних, наукових та організаційних ресурсів, так і досвіду вирішення подібних завдань в українській і зарубіжній практиці. При цьому для створення надійної, стійкої і здатної до розвитку системи управління потрібно, щоб в її основі лежали узгоджені і прийняті всіма сторонами положення організації фінансів. Відповідно до цього фінансова структура університету повинна передбачати:

- методологію виділення самостійних структурних одиниць (центрів фінансової відповідальності);

- обсяг переданих повноважень, ступінь відповідальності і методику стимулювання;

- форми контролю діяльності структурних одиниць, спрямовані як на оптимізацію їх функціонування, так і на досягнення загальних стратегічних цілей;

- методи забезпечення фінансової стійкості установи.

У свою чергу, держава має створити належні умови для того, щоб частину витрат на вищу освіту взяли на себе підприємства, організації та установи. Адже велика кількість приватних підприємств може забезпечувати себе кваліфікованими кадрами самостійно. Тому, з метою стимулювання участі роботодавців у підготовці та працевлаштуванні фахівців, необхідно розглянути можливість внесення змін і доповнень до нормативно-правових

актів та законів України. Матеріально-технічне забезпечення ВНЗ можна поліпшити за рахунок надання підприємствами баз для проходження практики та передачі матеріально-технічних ресурсів. Стимулом для цього має бути пільгове оподаткування суб'єктів господарювання, які надають бази для проходження практик студентів вищих навчальних закладів. Доцільним є звільнення від оподаткування передачі матеріально-технічних ресурсів з балансів суб'єктів господарювання на баланси вищих навчальних закладів.

1.3. Характеристика змісту і структури освітніх кластерів у системі інноваційного розвитку сфери вищої освіти в Україні

Роль освіти у формуванні конкурентоспроможної економіки постійно зростає. Це підтверджено безліччю досліджень зарубіжних і вітчизняних учених у цій галузі. Професор економіки Нью-Йоркського університету Лестер Туроу зазначав, що у XXI ст. освіта і кваліфікація робочої сили будуть основними засобами конкуренції. У висновках Консультативного комітету промислових досліджень стверджується: «Без конкурентоспроможної системи освіти не може бути конкурентоспроможної робочої сили, а без останньої – конкурентоспроможної економіки» [100].

Отже, побудова ефективної системи економіки регіону і, відповідно, держави в цілому залежить від сучасної якісної освіти. Для країни, яка орієнтується на інноваційний шлях розвитку, дуже важливо дати освіті перспективу розвитку – саме це повинно стати першочерговим завданням держави [101, с. 37].

Система освіти – це сукупність навчально-виховних закладів, яка систематично і послідовно здійснює виховання, навчання й підготовку до життя підростаючих поколінь відповідно до завдань суспільства. Відповідно до Закону «Про освіту» в цю систему поряд з установами входять реалізовані ними освітні програми і стандарти, а також органи управління освітою [102].

Основними якостями, що характеризують систему освіти, є: наявність органів управління, наділених певними повноваженнями, діяльність яких спрямована на певні об'єкти сфери освіти; існування управлінських зв'язків, відносин як суб'єктів, так і об'єктів управління; наявність управлінських функцій, пов'язаних із забезпеченням існування і розвитку галузі [104-106].

Система освіти переживає глобальні зміни, пов'язані з процесами інтернаціоналізації, глобалізації, комерціалізації та масовості. Звернемо увагу, що кількість студентів у світі, які навчаються у вищих навчальних закладах, зараз перевищує 200 млн осіб, порівняно з 47 млн осіб у 1980 р. За прогнозами, кількість студентів до 2040 р. перевищить 660 млн осіб, що становитиме 10 % населення світу у віці від 15 до 79 років, порівняно з 4 % у 2012 р. [107]. Така сильна зміна чисельності освічених людей повинна супроводжуватися зміною освітньої системи і освітньої стратегії в цілому. Стратегічною метою змін в освітній сфері має бути пошук ефективної моделі освітньої системи, яка включатиме в себе як загальні компоненти освітньої

системи «по вертикалі» (від дитячого садка до післядипломної освіти) так і специфічні для окремих регіонів взаємозв'язки «по горизонталі» (профільне різноманіття) [108].

Сьогодні для навчальних закладів характерні такі тенденції, як системність, безперервність, інтеграція, збільшення послуг, що надаються, додаткова комерційна освіта. Можна визначити такі позитивні тенденції, які характерні для системи середньої та вищої освіти, як реалізація спільних проектів викладачів і учнів, підготовка за інтегрованими професіями, прагнення до кар'єрного росту викладачів, бажання освітніх установ мати своїх кандидатів і докторів наук, безперервна освіта, збільшення спектра додаткових спеціальностей, підготовка фахівців на комерційній основі. Але при цьому слід обов'язково звернути увагу на проблеми, з якими стикаються освітні установи – це невідповідність матеріально-технічної бази сучасним вимогам ринку праці, недостатня підготовка абітурієнтів, скорочення виробництва та економіки в цілому, скорочення технічних спеціальностей і збільшення «бюджетних» спеціальностей. Головна проблема – це відсутність взаємозв'язку освітніх установ і підприємств, а отже, і відсутність прогнозування попиту на певних фахівців [109].

Проблему, описану вище, можна вирішити за допомогою об'єднання в кластери. Таке об'єднання дає ряд переваг і допомагає виконати основні завдання, а саме: залучення бізнес-партнерів до підготовки кадрів, створення системи підготовки майбутніх фахівців, інтеграцію наукових установ, підвищення науково-технічного потенціалу галузі в цілому. Тому необхідне економічне об'єднання галузевих освітніх установ, підприємств, регіональних органів влади та інших партнерів для розвитку інтеграційних процесів.

Згідно з класичним визначенням М. Портера, кластер – це група взаємопов'язаних компаній (постачальники, виробники та ін.) і пов'язаних з ними організацій (освітні установи, органи державного управління, інфраструктурні компанії), розташованих на одній або сусідніх територіях, що діють у певній сфері і взаємодоповнюють одна одну [110].

Зараз існує велика кількість визначень поняття «кластер», однак немає єдиного підходу до трактування цього терміна. Основні визначення поняття «кластер» у вітчизняній економічній науці наведено в дод. Е, у західній економічній науці – в дод. Ж.

У сучасних умовах розвиток економічної системи свідчить про збільшення ролі освіти у формуванні людського капіталу – у розвинених країнах 75 % їх національного багатства, на фізично відтворений капітал – 20 % і 5 % – на природні ресурси [111]. Відповідно до цього, розвиток і вдосконалення системи освіти стає одним із пріоритетних завдань, від вирішення якого залежить стан економіки в цілому.

Сучасні тенденції розвитку вищої освіти визначили новий підхід до її організації і виділити кластерний підхід як найбільш перспективний.

Створення кластерів є надзвичайно важливим напрямом розвитку інновацій та економічного розвитку регіону і країни в цілому.

Аналіз публікацій, присвячених сутності формування освітніх кластерів, дозволив зробити висновок, що на цей час у літературі немає загальноприйнятого визначення дефініції «освітній кластер». Науковець Н.П. Белан визначає освітній кластер як сукупність взаємопов'язаних установ професійної освіти, об'єднаних за галузевою ознакою і партнерськими відносинами з підприємствами галузі [112]. На думку Л.І. Галімової, освітній кластер – це сукупність освітніх установ усіх рівнів освіти, підприємств галузі, відповідних органів влади, діяльність яких взаємопов'язана з виробництвом з метою успішного інноваційного розвитку [113]. Науковець Н.П. Захарова також визначає освітній кластер як «сукупність взаємозв'язаних установ професійної освіти, об'єднаних за галузевою ознакою і партнерськими стосунками з підприємствами галузі» [114]. Крім того, Н.А. Корчагіна додає географічну складову і тлумачить освітній кластер як групу навчальних закладів, локалізованих на одній території, які формують у ролі кінцевого продукту освітню послугу, конкуруючи і взаємодіючи між собою, мають навколо постачальників необхідних факторів виробництва, обладнання, спеціалізованих послуг, інфраструктури, науково-дослідних інститутів, при цьому підсилюють конкурентні переваги один одного [115]. Дослідники О.І. Павлова і І.П. Маркіна у своїй роботі [116] пояснюють сутність освітнього кластера як «сукупність освітніх установ усіх рівнів освіти в межах даної географічної території, підприємств – постачальників ресурсів і працедавців, елементів інноваційної системи, а також координуючих органів і органів влади, діяльність яких взаємозв'язана з довколишніми виробництвами і розвитком регіональної інноваційної системи». На думку А.В. Смирнова, освітній кластер – це «система навчання, взаємонавчання і інструментів самонавчання в інноваційному ланцюжку «наука–технології–бізнес», що ґрунтується переважно на горизонтальних зв'язках усередині ланцюжка» [117]. Одним з найбільш змістовних є визначення О.А. Семенової, яка розглядає освітній кластер як систему навчання, взаємонавчання і інструментів «самонавчання в інноваційному ланцюжку» освіта–технології–виробництво, засновану переважно на горизонтальних зв'язках усередині ланцюжка [118]. Колектив авторів – О.Е. Гаврилова та ін. [119] вважають, що освітній кластер однією з ефективних некласичних практико-орієнтованих форм організації професійної підготовки, компетентних фахівців і визначають його як систему взаємопов'язаних по вертикалі і горизонталі установ професійної освіти і підприємств, об'єднаних за галузевою ознакою.

Таким чином, проаналізувавши різні визначення освітнього кластера, виділити два основних підходи до тлумачення цього поняття [112–116; 118–120]:

– кластер, який розглядається як об'єднання закладів освіти на різних рівнях процесу навчання, що пов'язані між собою відносинами в ході

формування професійних компетенцій та їх розвитку, обміну досвідом та освітніх стандартів;

– кластер, який розглядається як група географічно сусідніх економічних суб'єктів у певній сфері, що характеризуються спільністю діяльності та взаємодоповнюють один одного [121].

Зазначимо, що існує деяка обмеженість у відображенні напрямів взаємовідносин між суб'єктом освітнього кластера і визначенням переваг, що надаються при формуванні освітніх кластерних структур. Отже, на основі узагальнення вищенаведених тлумачень досліджуваного поняття, представлених різними дослідниками, а також з урахуванням не тільки регіонального, але й державного аспекту освітні кластери можна визначити як просторову модель організації інноваційних процесів у системі освіти, що передбачає об'єднання інтелектуальних, кадрових, фінансових і матеріальних ресурсів інноваційної системи території (регіону або держави в цілому) і спрямована на забезпечення зростання конкурентоспроможності випускників на ринку праці за рахунок задоволення потреб усіх зацікавлених суб'єктів та сприяє економічному розвитку країни в цілому [122].

У наш час науковці пропонують достатню кількість класифікацій кластерів. У результаті дослідження виділені основні підходи до класифікації видів освітніх кластерів (табл. 1.6).

На сучасному етапі найбільш поширені три напрями концепції освітнього кластера, які відповідають різним інституційним моделям: інноваційний, культурно-творчий і кластер освітніх установ. Ці моделі освітнього кластера можна розглядати як форму державно-приватного партнерства, яка становить організаційний, управлінський, технологічний, змістовний рівні, що дозволяють чітко уявити цілеспрямований процес розвитку партнерства, визначити відповідність поставленої мети кінцевому результату [123, 124].

Будь-який освітній кластер формується за допомогою об'єднання різних організацій: шкіл, університетів, державних установ, приватних підприємств, науково-дослідних інститутів та ін.

Тепер розглянемо взаємозв'язок між цими елементами, залежно від завдань, які вони вирішують.

На підставі проведеного аналізу літератури [130–134] виділено такі цілі формування освітніх кластерів:

- збільшення інноваційної активності учасників освітнього кластера;
- залучення науково-дослідних організацій до діяльності учасників кластера;
- організація партнерських відносин між наукою та бізнесом;
- комерціалізація наукових розробок;
- активізація інноваційної політики;
- упровадження заходів щодо забезпечення трансферту інновацій;

- організація навчально-науково-практичних центрів на базі підприємств для посилення практичної підготовки фахівців і впровадження наукових розробок ученими ВНЗ;
- підвищення ефективності функціонування ринку освітніх послуг за рахунок максимального використання внутрішніх і зовнішніх факторів його розвитку;
- стратегічний розвиток трудового потенціалу регіону.

Таблиця 1.6

Класифікація видів освітніх кластерів

Ознака класифікації	Види освітніх кластерів
За характером діяльності	Науково-освітній, освітньо-промисловий, науково-освітньо-промисловий
За складом учасників	Освіта-наука; освіта-наука-бізнес; освіта-наука-бізнес-влада
За кількістю учасників	Малі, середні, великі
За географічним розташуванням	Внутрішньорегіональні, міжрегіональні, прикордонні
За масштабом	Локальні, регіональні, національні, транснаціональні
За стратегією економічного розвитку	Географічні, горизонтальні, вертикальні, латеральні, технологічні, якісні
За ознакою стадії життєвого циклу	Кластери, що зароджуються; кластери, що розвиваються, кластери, які прийшли в занепад
За типом поведінки на ринку	Захисні і агресивні
За типом динаміки розвитку	Кластери-лідери, стійкі кластери, асинхронні кластери, закриті кластери
За місією кластера	Інфраструктурно-інноваційні, квазіінноваційні, кластер запозичення
Стосовно до галузі	Міжгалузеві і внутрішньогалузеві
За рівнем участі центрів генерації інновацій (ЦГІ)	ЦГІ на базі університетів; ЦГІ на базі наукових центрів; ЦГІ належать окремим підприємствам, ЦГІ відсутні
За формою управління	Керовані бізнес-структурами, керовані органом державної влади, керовані на базі державно-приватного партнерства
За ступенем концентрації	Галузеві, міжгалузеві
За критерієм наявності або відсутності основного учасника	Симетричні, асиметричні
За ступенем участі в інноваціях	Що самостійно генерує інновації; використовує інновації; який не бере участі в інноваціях
За ступенем участі держави	Кластери за участю державних органів влади, регіональних, муніципальних, міжнародних
За ступенем взаємозв'язків між учасниками кластера	Слабкі зв'язки між учасниками, стійкі зв'язки, мають єдиний орган управління
За характером зв'язку в рамках напряму економічної діяльності	Вертикально-орієнтований, горизонтально-орієнтований, змішаний

Джерело: побудовано на основі [110, 112, 114, 117, 125–128]

Аналіз робіт авторів [127; 130; 135–138] дозволив виділити такі завдання освітнього кластера:

- модернізація освітнього процесу та вдосконалення управління процесом освіти;
- спільне планування освітнього процесу в освітній організації;
- спільна розробка змісту навчального плану, тематики курсових, дипломних робіт тощо;
- розвиток матеріально-технічної бази навчального закладу;
- упровадження інноваційних методів навчання;
- підвищення мотивації у студентів до освоєння професії;
- підвищення привабливості кооперації між освітніми установами та підприємствами галузі;
- моніторинг і прогнозування потреби ринку праці в кількості і якості робочої сили;
- забезпечення відповідності кваліфікацій випускників вимогам економіки;
- формування сучасної системи професійної орієнтації та розвитку кар'єри;
- консолідація ресурсів бізнесу, держави й освітніх організацій у розвитку системи професійної освіти (далі – системи);
- створення великих програм і проектів освітнього, економічного, соціального і технологічного характеру, а також забезпечення умов та можливостей для їх реалізації;
- можливість проходження практик студентами на діючих підприємствах із сучасними технологіями та обладнанням і працевлаштування випускників;
- розширення можливостей для отримання громадянами бажаного рівня освіти, професії, кваліфікації, які відповідають потребам регіону.

Отже, одним з основних завдань освітнього кластера є безпосередньо освіта. У такому разі кластер створюється на базі великих університетів за участю інших освітніх установ, а також державних органів і підприємств. Це дозволяє підвищити якість освіти, оптимізувати попит і пропозицію на ринку праці, збільшити можливості отримання професійної освіти в рамках кластера, здійснювати перепідготовку та підвищення кваліфікації кадрів. Тому ядром освітнього кластера є навчальний заклад, який здійснює підготовку кваліфікованого персоналу для інших учасників кластера.

Процес кластеризації в Україні відбувається повільно, незважаючи на те, що світовий досвід останніх двох десятиліть свідчить про швидкий підйом провідних секторів виробництва на основі соціально інтегрованих систем, у тому числі інноваційно-кластерних об'єднань [139].

У зарубіжних джерелах корпоративний університет визначають як освітній заклад, який є стратегічним розробленим інструментом для надання допомоги його головної організації в досягненні місії, за допомогою проведення дій для досягнення як індивідуального, так і організаційного

навчання, покращання знань та досвіду [140, с. 9]. Науковці Anderson and Lichthenberger під корпоративним університетом розуміють навчальний заклад, який перебуває у власності компанії, що гарантує освіту, яка безпосередньо стосується бізнесу [141, с. 110]. Дослідники Renaud-Coulon, Annick відзначають, що корпоративний університет – це освітні структури, засновані в приватній чи громадській, комерційній або некомерційній організації, щоб сприяти досягненню економічних, технологічних, соціальних, екологічних умов [142].

Вітчизняні вчені розглядають це поняття вужче. Наприклад, С. Шекшня визначає корпоративний університет як удосконалення менеджерів шляхом безперервного навчання, а також підготовку стратегічного резерву управлінського складу конкретної компанії [143].

У процесі аналізу з'ясовано, що корпоративний університет – це структурний підрозділ організації, який сприяє підвищенню ефективності розвитку персоналу, упровадженню інноваційних методів у систему підготовки персоналу, що забезпечує стратегічний розвиток компанії. Корпоративний університет, що належить до певного виду бізнесу або галузі, адаптується під вимоги компанії, такий університет є основним елементом стратегічного розвитку компанії.

Основними відмінностями корпоративного університету від освітнього кластера є цілі та завдання об'єднання. Ціллю об'єднання в освітній кластер є підвищення інноваційної активності учасників, застосування результатів наукових досліджень, посилення взаємозв'язку науки і бізнесу, у той час як мета корпоративного університету – підвищення якості та кваліфікації персоналу, гармонізація корпоративних цілей, упровадження безперервного підвищення кваліфікації співробітників. Завдання освітнього кластера – це підвищення науково-технічного потенціалу галузі, створення системи підготовки високоспеціалізованих співробітників, інтеграція наукових установ, забезпечення ефективної взаємодії партнерів, а завдання корпоративного університету – методичне забезпечення діяльності корпоративної системи підготовки персоналу, розробка системи оцінки ефективності співробітників, асиміляція нових співробітників, мотивація та ін.

Об'єднання в корпоративні університети дає навчальним закладам потужний поштовх до підготовки наукових проектів. Таким чином, накопичивши наукові розробки, університети можуть збільшити свою конкурентоспроможність, залучити підприємства до взаємодії і тим самим зменшити розрив наукової та виробничої сфери. Розглянемо основні відмінності корпоративного університету й освітнього кластера (табл. 1.7).

Аналіз діяльності освітніх кластерів показує, що корпоративні університети припускають освіту, яка дає незаперечні переваги як для навчального закладу, так і для інших учасників об'єднання. Перш за все скорочується тривалість адаптації випускника установи професійної освіти, надаються більш чіткі перспективи кар'єрного зростання. Це забезпечує їх

залученість у виробничі відносини і забезпечує максимальну мотивацію [144].

Таблиця 1.7

**Основні відмінні характеристики корпоративного університету
й освітнього кластера**

Найменування	Освітній кластер	Корпоративний університет
Суб'єкт	Галузеві партнери: освітні установи, роботодавці, відповідні органи влади, соціальні партнери	Освітня установа, фірма
Через кого здійснюється взаємозв'язок	ВНЗ	Корпорація
Період прогнозування	Довгостроковий, має глобальний характер	Має більш короткочасний характер, пов'язаний з виконанням певного завдання
Наявність інновацій	У спільному проєкті, продукті, об'єкті	У технології навчання, структурі ВНЗ
Фінансування	Державне, приватне	Приватне
Механізми управління	Державні, приватні	Приватні
Ступінь інтеграції та глобалізації	Впливає на підвищення конкурентоспроможності регіону, країни або групи держав	Впливає на конкурентоспроможність корпорації, допомагає досягти довгострокових цілей відносно до ідеології компанії
Види ефектів, що досягаються	Економічний, політичний, соціальний	Соціальний
Ступінь прояву синергії	Дозволяє підвищувати ефективність і ступінь використання потенціалу синергії кластерних структур	Дозволяє підвищувати конкурентоспроможність навчального закладу, розширювати наукову базу і вдосконалювати технології управління

Джерело: власна розробка авторів [145, с. 175–176].

У ході теоретичного дослідження перспектив розвитку економіки України були сформульовані основні принципи ефективного управління освітнього кластера, які визначають залежність регулювання від чинників політичного, галузевого, географічного, ресурсного характеру (табл. 1.8).

Основні принципи організації регулювання суб'єктів освітнього кластера та їх характеристика

Принцип	Зміст принципу
Сінергізму	Отримання більшого ефекту від об'єднання, ніж від окремої участі
Релевантності	Урахування під час взаємодії тільки важливих елементів
Симбіозу	Взаємодія і співіснування різних типів економічних суб'єктів
Наступності	Послідовність етапів, де кожен наступний спирається на досягнення попереднього
Сбалансованості	Встановлення оптимальних пропорцій між окремими елементами кластера
Кластерності	Можливість зонування у сфері освіти
Інноваційності	Стимулювання суб'єктів господарської діяльності до сприйнятливості до інновацій, раціоналізації бізнесу, випереджального зростання, продуктивності
Самоорганізації	Створення умов для розвитку і формування кластера, посилення взаємозв'язків підприємств у кластері, структурна і функціональна спільність підприємств кластера
Конкуренції	Конкуренція між підприємствами, ефективність і розвиток власної господарчої діяльності, стимулювання інноваційної діяльності
Кооперації	Кооперація при виході на зовнішній ринок
Оптимальності	Визначення оптимального розподілу ресурсів
Цілеспрямованості	Цільова спрямованість дій органів влади регіону і суб'єктів кластера у процесі взаємодії
Взаємовигоди	Взаємна узгодженість економічних інтересів
Системності	Кластери розглядаються як елементи структур з певним набором функцій, що діють у взаємозв'язку разом з іншими економічними явищами і процесами
Взаємозв'язку	Зміцнення взаємодії між приватними і громадськими секторами
Комплексності	Забезпечення комплексного розвитку території дислокації кластера. Кластерна політика має об'єднувати і взаємопов'язувати інтереси різних сторін, залучених до процесу кластеризації, стимулювати їх розвиток з урахуванням різноспрямованих інтересів учасників кластера. Така взаємодія

Джерело: розроблено авторами за даними [146–151].

Максимально можливе дотримання цих принципів дозволить суб'єктам освітнього кластера розробляти ефективні методи й інструменти для реалізації положень інноваційної політики підприємства, регіону, країни.

У результаті дослідження були сформульовані основні функції ефективного управління освітнім кластером (табл. 1.9). Для управління розвитком освітнього кластера основними складовими повинна бути сукупність економічних, організаційних, мотиваційних, які координують, контролюють методи і способи управління збалансованим розвитком економічної системи окремих регіонів і держави в цілому [152, с. 49].

Освітній кластер характеризується спільністю надаваних послуг і формованих освітніх продуктів з дотриманням відносної самостійності окремих його елементів [152, с. 49]. Основними характерними ознаками освітнього кластера є: неоднорідність – надання різноманітних освітніх послуг; наявність інтеграційних зв'язків – визначення потреби в певних компетенціях на ринку праці і формування їх у випускників ВНЗ тощо; синергійний ефект – отримання інтегрованого прибутку від надання якісних освітніх послуг та підготовки висококваліфікованих фахівців залежно від потреб ринку праці та окремих підприємницьких структур з урахуванням реалізованої стратегії розвитку держави та ін.

Основною метою формування і функціонування освітніх кластерів має стати розвиток науково-технологічного потенціалу країни за допомогою реалізації пріоритетних напрямів розвитку науки, техніки і технологій, а також за рахунок упровадження результатів інтелектуальної діяльності в практику роботи вітчизняних підприємств і організації реального сектора економіки. Вирішення цих завдань спрямоване на підвищення конкурентоспроможності сфери освіти й економічної ефективності функціонування підприємств вітчизняної економіки.

Освітній кластер України повинен відповідати наведеним нижче характеристикам, ознакам і принципам формування (рис. 1.9)

Реалізація кластерної політики у сфері освіти на рівні державного управління повинна бути націлена на: створення сприятливих умов формування і розвитку конкурентоспроможних освітніх кластерів на території України; здійснення діагностики діючих кластерів; підтримання кластерних ініціатив; стимулювання розвитку освітніх кластерів; здійснення моніторингу діяльності кластерів та оцінку ефективності реалізованої кластерної політики [158].

Основні функції організації регулювання суб'єктів освітнього кластера та їх характеристика

Функція	Зміст
Регулювання	Своєчасне і належне регулювання бюджетів підприємств кластера відповідно до критерійних показників ефективності господарської діяльності
Планування	Визначення важливих показників діяльності на основі прогнозування та цілей досягнення
Моніторингу	Урахування змін у зовнішньому та внутрішньому середовищі
Стимулювання	Просування ідеї формування кластера серед підприємців та освітніх установ
Розвитку	Забезпечення інформаційної, освітньої і методичної підтримки розвитку кластерів
Інформаційна	Забезпечення консультацій з програм державної підтримки, спрямованої на інноваційний, територіальний розвиток, субсидування суб'єктів кластерного об'єднання
Посередництва	Спрямована на посилення кооперації між учасниками кластера і створення умов ефективної взаємодії з іншими підприємствами регіону
Прогнозування	Забезпечує науковий аналіз тенденцій та варіантне передбачення майбутнього розвитку з урахуванням оцінки можливих наслідків прийнятих рішень, передбачає обґрунтування напрямів соціально-економічного та науково-технічного розвитку
Оптимізації	Формування нових концептуальних підходів до регулювання сфери вищої освіти
Підтримки	Створення сприятливих, гідних умов для ефективного розвитку всіх суб'єктів кластера
Координації	Передбачає налагодження взаємодії між регулювальними органами державної влади та суб'єктами освітнього кластера
Контролю	Відповідність стратегічних, кількісних показників плановим значенням
Діагностики	Моніторинг динаміки показників сфери вищої освіти з метою розробки напрямів подальшого розвитку кластерного утворення

Джерело: розроблено авторами за даними [26; 153–157]

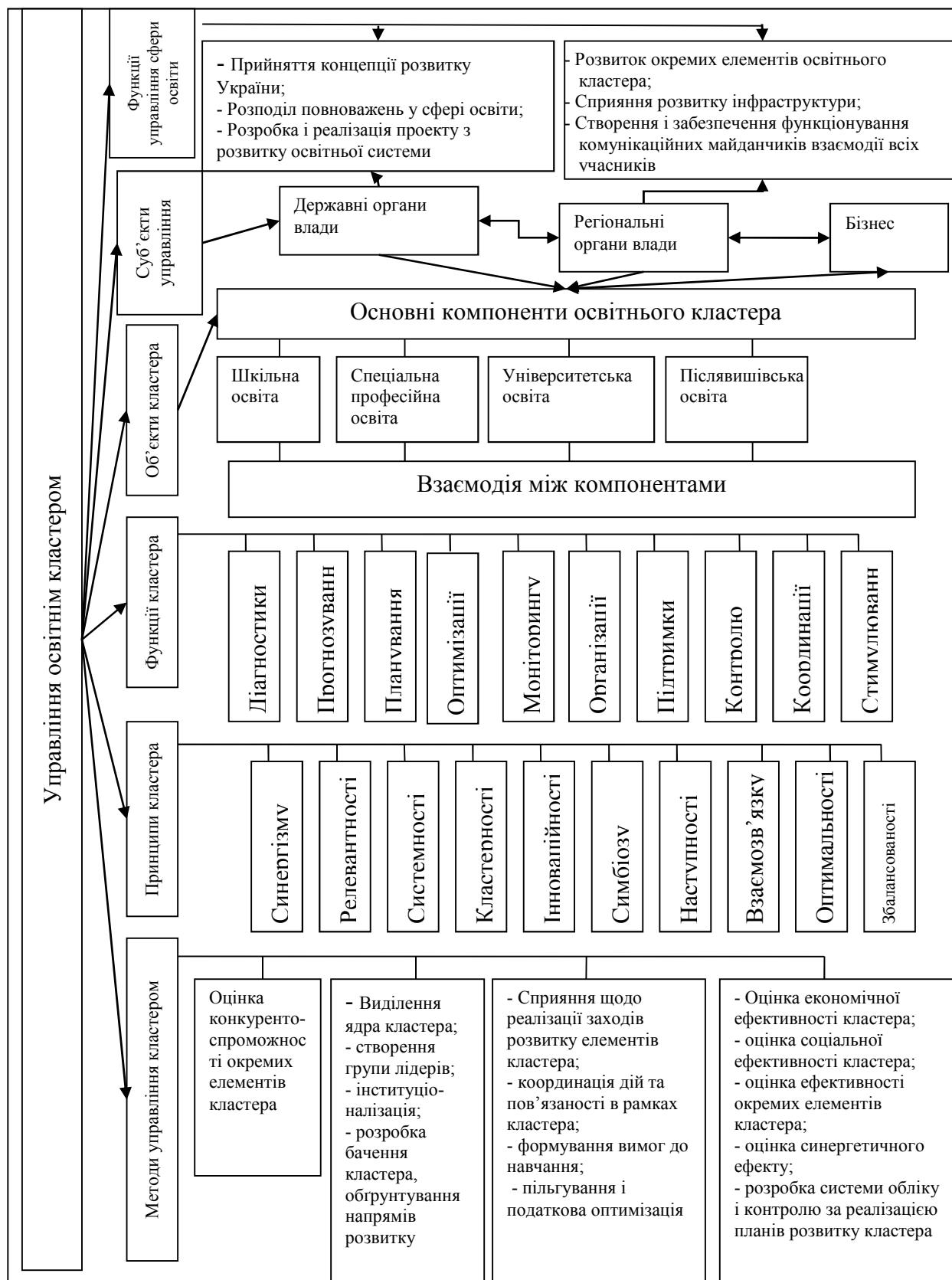

Рис. 1.9. Принципи, методи та функції управління освітнього кластера
 Джерело: розроблено авторами за даними [26; 146–157].

Висновки до розділу 1

Узагальнивши різні погляди науковців щодо сутності освітніх послуг, можна визначити освітню послугу як цілеспрямований процес збору, отримання, передачі та засвоєння системи навичок, знань, інформації, що спрямований на забезпечення випускників освітнього закладу необхідним рівнем кваліфікації та відповідає попиту на ринку праці.

1. Для забезпечення ефективності функціонування галузі освіти необхідно разом з обов'язковою державною підтримкою зберегти державно-громадський характер управління, розвивати самоврядування в галузі освіти, відобразити організаційно та нормативно створення регіональних освітніх комплексів. Ці завдання повинен вирішувати відповідний механізм державного регулювання у сфері освіти України на основі необхідної нормативної бази.

2. Виявлено основні недоліки регулювання сфери вищої освіти. Для їх усунення варто чітко визначити повноваження органів управління освітою, збалансувати правове врегулювання усіх складових громадського управління системою освіти. Водночас невирішеними і нагальними проблемами є відсутність регулювання механізмів фінансування освіти з різних джерел, податкових пільг, прописаних механізмів державно-приватного партнерства. Визначено основні інструменти механізму державного регулювання сфери освіти, серед яких виділено як суто технологічні – ставки податків і пільги з оподаткування, проценти за кредит, так і програмні – директивні заходи макроекономічних планів і цільових комплексних програм, норми і нормативи, державні гарантії, ліцензії, квоти та ін.

3. Для активізації державно-приватного партнерства у сфері професійної освіти необхідні універсальні механізми, засновані не на прямій участі держави, а на ефективній співпраці роботодавців та установ вищих навчальних закладів. Для розвитку партнерства і вирішення фінансових проблем між виробництвом і ВНЗ, підвищення конкуренції, ефективності використання державних коштів необхідне створення ендавменту й виконання замовлення роботодавців на підготовку кадрів. У той же час для невеликих ВНЗ зі стандартним переліком освітніх програм найбільш прийнятною є реалізація інвестиційних проектів на базі закладу із залученням приватних компаній відповідного виробничого профілю.

4. У результаті аналізу сутності поняття «освітній кластер» було виявлено, що існує багато підходів до визначення цього терміна. Але ці підходи не відображають процесів взаємозв'язку між об'єктами, що входять до кластера, з погляду державного регулювання. На підставі дослідження сутності кластера в роботі вдосконалено категоріальний апарат шляхом уведення дефініції «освітній кластер», яка трактується з погляду державного аспекту як просторова модель організації інноваційних процесів у системі освіти, що передбачає об'єднання інтелектуальних, кадрових, фінансових і матеріальних ресурсів інноваційної системи території (регіону або держави в

цілому) і спрямована на забезпечення зростання конкурентоспроможності випускників на ринку праці за рахунок задоволення потреб усіх зацікавлених суб'єктів і економічного розвитку країни в цілому.

5. У ході теоретичного дослідження перспектив розвитку сфери вищої освіти сформульовано основні принципи, функції та методи ефективного управління освітнього кластера, які визначають залежність регулювання від чинників політичного, галузевого, ресурсного характеру. Проведений аналіз дозволив систематизувати функції, принципи і методи управління освітнім кластером. Взаємодія в рамках формування освітніх кластерів є основою для ефективного розвитку сфери вищої освіти за рахунок ефективнішого використання наукового, освітнього, виробничого, інфраструктурного, кадрового потенціалу, а також установа балансу між попитом і пропозицією у підготовці фахівців, затребуваних на ринку праці, забезпечення можливостей для професійного та особистісного зростання учнів і педагогічних працівників.

Основні положення дослідження, розглянуті в цьому розділі, опубліковано в наукових виданнях [35; 45; 59; 80; 98; 101; 120–121; 122; 144; 145; 152; 158] за списком використаних джерел.

Список використаних джерел до розділу 1

1. Борисов Е. Ф. Экономическая теория: учебник. М.: Юрайт-Издат, 2005. 399 с.
2. Сорока І. Соціальне ринкове господарство і змішана економіка як пріоритетні моделі українського ринку. *Економіка України*. 1994. № 5. С. 47–54.
3. Долан Э. Дж., Линдсей Д. Е. Рынок: микроэкономическая модель/под общ. ред. Б. Лисовика, В. Лукашевича. СПб.: Автокомп, 1992. 496 с.
4. Енгстлер П. Ринкова економіка для бізнесменів-початківців/пер. з нім. О. Логвиненка. Київ: Вік, 1992. 223 с.
5. Макконнелл К. Р., Брю С. Л. Экономикс: принципы, проблемы и политика: в 2 т. Т. 1. М.: ИНФРА-М, 1992. 399 с.
6. Багдік'ян С. В. Освітні послуги: дослідження поняття, класифікація, базові характеристики. *Економіка. Менеджмент. Підприємництво*. 2010. № 22 (1). С. 97–100.
7. Александров В. Освітня послуга: суть та моделі якості. *Освіта і управління*. 2006. № 1. С. 156–164.
8. Амеліна І. В., Попова Т. Л., Владимиров С. В. Міжнародні економічні відносини: навч. посіб. Київ: Центр учб. літ., 2013. 256 с.
9. Щетинін В. П. Ринок освітніх послуг в сучасній Росії. *Школа*. 2007. № 3. С. 25–28.
10. Шевченко Д. А. Маркетинговые стратегии ценообразования в вузе (на опыте отдела маркетинга и рекламы РГГУ). *Практический маркетинг*. 2002. № 68 (10). С. 7–14.
11. Каленюк І. С. Економіка освіти: навч. посіб. Київ: Знання України, 2003. 316 с.
12. Цимбал Л. І. Проблеми регулювання ринку освітніх послуг на сучасному етапі. *Науковий вісник Чернігівського державного інституту економіки і управління*. 2010. № 2 (6). С. 43–48.
13. Грішнова О. А. Освіта як чинник людського розвитку і економічного зростання України. *Демографія та соціальна економіка: наук.-екон. та суспільно-політ. журнал*. 2004. № 1/2. С. 93–101.
14. Калашнікова С., Луговий В. Розвиток системи забезпечення якості вищої освіти в Україні. Київ: НВЦ «Пріоритети», 2015. 84 с.
15. Болюбаш Я. Я. Організація навчального процесу у вищих закладах освіти: навч. посіб. Київ: Компас, 2002. 64 с.
16. Клейнер Р. Б. Эволюция институциональных систем. М.: Наука, 2004. 448 с.
17. Підласий І. П. Поглиблення євроінтеграції української системи вищої технічної освіти. Черкаси: ЧДТУ, 2010. 123 с.
18. Шамайда Т. Реформа вищої освіти. URL: <http://osvita.ua/vnz/reform/42795/>
19. Вельчева Н. І. Науково-теоретичні основи державного

регулювання вищої освіти. URL: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2009-2/doc/1/11.pdf>

20. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2016/17 навчального року: стат. бюл. [за 2016 р.]/відп. за вип. О. О. Кармазіна. Київ: Державна служба статистики України, 2017. 208 с.

21. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2000/01 навчального року: стат. бюл. [за 2000 р.]. Київ: Державна служба статистики України, 2001. 161 с.

22. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2005/06 навчального року: стат. бюл. [за 2005 р.]. Київ: Державна служба статистики України, 2006. 167 с.

23. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2010/11 навчального року: стат. бюл. [за 2010 р.]. Київ: Державна служба статистики України, 2011. 203 с.

24. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2014/15 навчального року: стат. бюл. [за 2014 р.]. Київ: Державна служба статистики України, 2015. 169 с.

25. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2015/16 навчального року: стат. бюл. [за 2015 р.]. Київ: Державна служба статистики України, 2016. 171 с.

26. Сало А. В. Сучасний стан вищої освіти в Україні. *Бізнес Інформ*. 2015. № 7. С. 54–61.

27. Статистична інформація. Освіта. Вищі навчальні заклади // Державна служба статистики України: офіц. сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

28. Будинки і споруди. Будинки та споруди навчальних закладів: Держ. буд. норми В.2.2–3–97. Київ: Держкоммістобудування України, 1997. URL: <http://dbn.at.ua/load/normativy/dbn/1-1-0-157>

29. Ефимова Е. А. Работодатель в системе управления качеством образовательного процесса в вузе // Вестник Адыгейского государственного университета. Серия: Педагогика и психология. 2013. № 2. URL: <http://pedagog.adynet.ru/?2013.2>

30. Анненкова И. Рейтинговая оценка деятельности профессорско-преподавательского состава в вузах // Global International Scientific Analytical Project. URL: <http://gisap.eu/ru/node/18869>

31. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2011/12 навчального року: стат. бюл. [за 2012 р.]. Київ: Державна служба статистики України, 2012. 219 с.

32. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2012/13 навчального року: стат. бюл. [за 2013 р.]. Київ: Державна служба статистики України, 2013. 188 с.

33. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів

України на початок 2013/14 навчального року: стат. бюл. [за 2015 р.]. Київ: Державна служба статистики України, 2014. 165 с.

34. Про затвердження Методики формування середньострокового прогнозу потреби у фахівцях та робітничих кадрах на ринку праці: Наказ Мінекономрозвитку від 26.03.2013 № 035 // Міністерство економічного розвитку і торгівлі України: офіц. сайт. URL: [http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=fc72d70a-b893-48f7-98c3-](http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=fc72d70a-b893-48f7-98c3-7c5dbf3a67fd&title=NakazMinekonomrozvitkuproZatverdzhenniaMetodikiFormuvanniaSerednostrokovogoPrognozuPotrebiUFakhivsiakhTaRobitnichikhKadrakhNaRinkuPratsi)

[7c5dbf3a67fd&title=NakazMinekonomrozvitkuproZatverdzhenniaMetodikiFormuvanniaSerednostrokovogoPrognozuPotrebiUFakhivsiakhTaRobitnichikhKadrakhNaRinkuPratsi](http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=fc72d70a-b893-48f7-98c3-7c5dbf3a67fd&title=NakazMinekonomrozvitkuproZatverdzhenniaMetodikiFormuvanniaSerednostrokovogoPrognozuPotrebiUFakhivsiakhTaRobitnichikhKadrakhNaRinkuPratsi)

35. Заика Ю. А. Проблемы и перспективы стратегического развития отечественной сферы высшего образования. *Вісник Черкаського університету*. Серія: Економічні науки. 2015. № 24 (357). С. 32–37.

36. Корчагова Л. А. Оценка конкурентоспособности вуза. *Маркетинг в России и за рубежом*. 2007. № 5. С. 48–54.

37. Арефьев П. А. Международные рейтинги высших учебных заведений: история и современность // Измерение рейтингов университетов: международный и российский опыт/под ред. Ф. Э. Шереги, А. Л. Арефьева. М.: Центр социол. исследований, 2014. С. 15–65.

38. Москалева О. В. Рейтинги университетов: правила составления и система оценок. URL: <http://www.unkniga.ru/vishee/2912-rejtingi-universitetov-pravila-sostavleniya-i-sistema-otsenok.html>

39. Ніколаєнко С. Рейтингові системи – складові національного моніторингу якості вищої освіти. *Вища школа*. 2007. № 4. С. 3–14.

40. Загірняк М., Сергієнко С. Перспективи системи ранжування вищих навчальних закладів України. *Вища школа*. 2009. № 9. С. 59–66.

41. Методика визначення рейтингів університетів України «Топ–200 Україна». URL: <http://www.osvita.org.ua/abitur/entrance/ratings/1.html>

42. Рейтинг лучших университетов мира по версии Quacquarelli Symonds. URL: <http://gtmarket.ru/ratings/qs-world-university-rankings/info>

43. Рейтинг МОНС. URL: <http://www.euroosvita.net/index.php/?category=60&id=2020>

44. Рейтинг українських вищих навчальних закладів за рівнем задоволеності освітою «Компас – 2013»: думка роботодавців та випускників: аналіт. звіт. Київ: Київ. міжнар. ін-т соціології, 2013. 111 с.

45. Решетняк Е. И., Заика Ю. А. Методические основы формирования образовательных кластеров в Украине. *Європейський вектор економічного розвитку*. 2015. № 2 (19). С. 177–188.

46. Стадний Є. Кількість студентів-українців за кордоном. URL: <http://www.cedos.org.ua/uk/osvita/kilkist-studentiv-ukraintsiv-za-kordonom>

47. Рейтинг консалтинговой компании Quacquarelli (QS) 2012. URL: <http://www.topuniversities.com/university-rankings/world-university->

rankings/2012

48. Рейтинг консалтингової компанії Quacquarelli (QS) 2013. URL: [http://www.topuniversities.com/university-rankings/world-university-rankings/2013#sorting=rank+region="+country="+faculty="+stars=false+search=](http://www.topuniversities.com/university-rankings/world-university-rankings/2013#sorting=rank+region=)

49. Рейтинг консалтингової компанії Quacquarelli (QS) 2014. URL: [http://www.topuniversities.com/university-rankings/world-university-rankings/2014#sorting=rank+region="+country="+faculty="+stars=false+search=](http://www.topuniversities.com/university-rankings/world-university-rankings/2014#sorting=rank+region=)

50. Рейтинг консалтингової компанії Quacquarelli (QS) 2015. URL: [http://www.topuniversities.com/university-rankings/brics-rankings/2015#sorting=rank+country="+stars=false+search=](http://www.topuniversities.com/university-rankings/brics-rankings/2015#sorting=rank+country=)

51. Рейтинг консалтингової компанії Quacquarelli (QS) 2016. URL: [www.topuniversities.com/university-rankings/brics-rankings/2016#sorting=rank+country="+stars=false+search](http://www.topuniversities.com/university-rankings/brics-rankings/2016#sorting=rank+country=)

52. Малиновський В. Я. Державне управління: навч. посіб. Київ: Атіка, 2003. 576 с.

53. Ілляшенко С. М. Управління інноваційним розвитком: проблеми, концепції, методи: навч. посіб. Суми: Університет. кн., 2003. 278 с.

54. Галиця І. О. Що ж таке інноваційний розвиток? *Економіка та держава*. 2003. № 10. С. 32–33.

55. Ніколаєнко С. М. Теоретико-методологічні основи управління інноваційним розвитком освіти України: монографія. Київ: КНТЕУ, 2008. 419 с.

56. Гладка Т. І. Інноваційний розвиток освіти як об'єкт державного управління // Державне управління: удосконалення та розвиток. 2010. № 4. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=130>

57. Гладка Т. І. Інноваційна діяльність і гуманізація освіти: філософський аспект. *Вісник Дніпропетровського університету. Філософія. Соціологія. Політологія*. 2007. Вип. 15. С. 172–177.

58. Климова Г. П. Інноваційний розвиток вищої освіти України: методологічний аспект аналізу // *Право та інноваційне суспільство*. 2013. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pric_2013_1_10

59. Заїка Ю. А. Регулювання ринку освітніх послуг як необхідна умова розвитку сфери вищої освіти в Україні. *Науковий вісник ПУСКУ*. Серія: Економічні науки. 2016. № 3 (75). С. 194–199.

60. Волинчук Ю. В. Механізм фінансового забезпечення вищої освіти в умовах формування соціально орієнтованої ринкової економіки: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.08. Львів, 2010. 22 с.

61. Регулювання // УСЕ (Універсальний словник-енциклопедія). URL: <http://slovopedia.org.ua/29/53407/19359.html>

62. Регулювання // Вікіпедія – вільна енциклопедія: офіц. сайт. URL: <http://uk.wikipedia.org/wiki/>

63. Регулювання економічне // Вікіпедія – вільна енциклопедія: офіц. сайт. URL: <http://uk.wikipedia.org/wiki/>

64. Волинка К. Г. Поняття і призначення соціального регулювання, місце права в системі соціального регулювання // Теорія держави і права. URL: <http://textbooks.net.ua/content/view/2291/31/>

65. Марченко Н. І. Про стан технічного регулювання в Україні. URL: <http://document.ua/pro-stan-tehnichnogo-regulyuvannja-v-ukrayini-nor11779.html>

66. Шинкарук Л. В. Нагромадження основного капіталу: теорія, аналіз та тенденції розвитку в Україні: монографія. Київ: Університет «Україна», 2006. 393 с.

67. Джонстоун Д. Б. Скорочення фінансування вищої освіти: стимули і обмеження диверсифікації доходів. *Університетське управління: практика і аналіз*. 2002. № 2. С. 93–104.

68. Каленюк І. С., Куклін О. В. Розвиток вищої освіти та економіка знань. Київ: Знання, 2012. 343 с.

69. Вельчева Н. І. Формування нових концептуальних підходів до вищої освіти як фактор оптимізації державного регулювання освітньої сфери. URL: http://www.rusnauka.com/27_NNM_2009/Gosupravlenie/51856.doc.htm

70. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 № 1556–VII // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18/print1392304548710695>

71. Винстон Г. Субсидии, рыночная власть и образовательная среда: особенности экономики образования. *Вопросы образования*. 2006. № 8. С. 87–117.

72. Бачев Д. О. Освіта – пріоритетний напрям державної політики України. *Бюлетень законодавства і юридичної практики України*. 1999. № 9: Законодавство України про загальну середню освіту. С. 3–9.

73. Ковальчук Р. Л. Законодавче регулювання якості вищої освіти в Україні: стан та перспективи розвитку. URL: <http://lawreview.chnu.edu.ua/visnuku/st/550/2.pdf>

74. Кузьменко Л. Роль вищої освіти в економічному зростанні України. *Вісник економічної науки України*. 2007. № 2. С. 89–91.

75. Про освіту: Закон України від 23.05.1991 № 1060–XII // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада УРСР. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/1060-12

76. Про ліцензування певних видів господарської діяльності: Закон України від 01.06.2000 № 1775-III // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1775-14>

77. Про ліцензування видів господарської діяльності: Закон України від 02.03.2015 № 222-VIII // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/222-19/page3>

78. Астахов В. В. Кодекс об образовании – стратегический путь совершенствования образовательного законодательства Украины // О простом и сложном профессионально (спец. вып. Ученых записок Харьковского гуманитарного университета «Народная украинская

академія», посвящений 20-летию НУА). 2011. С. 202–215.

79. Губерська Н. Л. Сучасний стан та тенденції розвитку державної політики у сфері вищої освіти в Україні. *Право і громадянське суспільство*. 2014. № 1. С. 141–151.

80. Заїка Ю. А. Податкові важелі впливу на систему вищої освіти: стратегія розвитку // Глобальні проблеми економіки та фінансів: матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф., 28 груд. 2015 р. М.; Прага; Відень, 2015. Т. 2. С. 133–136.

81. Нанівська Є. В. Альтернативні джерела фінансування вищої освіти України // Інновації та традиції в сучасній науковій думці: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. URL: <http://intkonf.org/nanivska>

82. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>

83. Тархов П. В., Жукова Т. А., Савченко Ю. Г. Економічні проблеми розвитку вищої освіти. URL: <http://essuir.sumdu.edu.ua/retrieve/19872/508630.pdf>

84. Телетов О.С. Вища освіта в Україні: здобутки, проблеми, перспективи. URL: <http://essuir.sumdu.edu.ua/retrieve/19872/508630.pdf>

85. Харенко О. В. Стан та перспективи законодавчого забезпечення вищої освіти в Україні. *Правове регулювання економіки*. 2012. № 11–12. С. 483–493.

86. Мусієнко І. І. Необхідність активізації державного управління системою освіти. *Інвестиції: практика та досвід*. 2011. № 1. С. 89–91.

87. Про затвердження Ліцензійних умов провадження освітньої діяльності закладів освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 30.12.2015 № 1187 // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1187-2015-%D0%BF>

88. Про затвердження Умов прийому на навчання до вищих навчальних закладів України в 2016 р.: Наказ Міністерства освіти і науки від 15.10.2015 № 1085 // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1351-15>

89. Мочерний С. В. Основи економічної теорії: посіб. для студентів вищ. навч. закл. Київ: Академія, 2002. 472 с.

90. Домбровська С. М. Державні механізми менеджменту якості вищої освіти України. URL: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/24923/%D1#chapter>

91. Про особливості формування навчальних планів на 2015/2016 навч. рік: Наказ Міністерства освіти і науки від 26.01.2015 № 47 // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0132-15>

92. Бюджетний кодекс України: Закон України від 08.07.2010 № 2456-VI // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>

93. Про Державний бюджет України на 2016 р.: Закон України від 25.12.2015 № 928-VIII // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/928-19>

94. Про формування та розміщення державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів: Закон України від 20.11.2012 № 5499-VI // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5499-17>

95. Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 р.: Указ Президента України від 25.06.2013 № 344/2013 // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://www.president.gov.ua/documents/15828.html>

96. Про затвердження Порядку надання цільових державних кредитів для здобуття вищої освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 16.06.2003 № 916 // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/916-2003-п>

97. Про державно-приватне партнерство: Закон України від 01.07.2010 № 2404-VI // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2404-17>

98. Заїка Ю. А. Регулювання сфери вищої освіти в Україні: проблеми та перспективи економічного розвитку. *Економічний форум*. 2016. № 1. С. 347–355.

99. Швець Д. Є. Управління системою вищої освіти: регуляція і дерегуляція. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2014. Вип. 59. С. 22–33.

100. Фокин С. Конкурентоспособность стран мира. URL: <http://geopub.narod.ru/student/fokin/2/4.htm>

101. Заика Ю. А. Повышение конкурентоспособности регионов посредством формирования образовательных кластеров // Студенчество: социальные ориентации и социальные практики: программа и материалы XXII Междунар. студ. науч. конф., 17–18 апр. 2015 г. Харьков, 2015. С. 37–39.

102. Лазарев В. А. Конкурентоспособность вуза как объект управления: монографія. Москва: Пригород. вести, 2013. 374 с.

103. Корчагова Л. А. Оценка конкурентоспособности вуза / Корчагова Л. А. // Маркетинг в России и за рубежом. – 2007. – № 5. – С. 48–54.

104. Куцев Г. Ф. Обеспечение качества высшего образования в условиях рыночной экономики. *Педагогика*. 2014. № 3. С. 12–23.

105. Щудло С. А. Удовлетворенность системой образования: Польша, Россия и Украина (сравнительный анализ). URL: http://www.zpu-journal.ru/e-zpu/2013/1/Shchudlo_Dlugosz_Satisfaction-with-Educational-System/

106. Верховглядова Н. І. Якість освітніх послуг – головний чинник конкурентоспроможності навчальних закладів // Тези доп. регіон. наук.-прак.

конф. «Неперервна освіта: проблеми, рішення, перспективи». Дніпропетровськ, 15–16 квіт. 2005 р. С. 41–42.

107. Calderon A. What Will Higher Education be Like in 2040?. URL: http://www.universityworldnews.com/article.php?story=20150908145912643&fb_action_ids=775584649217085&fb_action_types=og.likes&fb_ref=.VfUcG9o5vmQ.like.

108. Дудко Н. В. Основные тенденции развития системы высшего образования в Украине (с учетом европейских стандартов). *Вектор науки Тольяттинского государственного университета*. Серия: Педагогика, психология. 2011. № 4. С. 94–97.

109. Конкуренентоспроможність української економіки: наук. доп. / Б. Є. Кваснюк, С. І. Кіреєв [та ін.] ; за ред. Б. Є. Кваснюка ; Ін-т економіки та прогнозування НАН України. Київ, 2006. 92с.

110. Porter M. E. Clusters and the New Economics of Competition // *Harvard Business Review*. 1998. Vol. 76, Issue 6. URL: <https://hbr.org/1998/11/clusters-and-the-new-economics-of-competition>

111. Шимко П. Д. Развитие региональных кластеров высшего профессионального образования в условиях глобализации. *Экономика образования*. 2009. № 4. С. 57–72.

112. Белан Е. П. Стратегическое управление развитием регионального университета как исследовательско-ориентированного вуза: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.08. Ростов н/Д., 2007. 380 с.

113. Галимова Л. И. Образовательный кластер как механизм инновационного развития производственной деятельности. *Вестник Казанского технического университета*. 2009. № 5. С. 125–127.

114. Захарова Н. П. Образовательный кластер региона // *Вестник Владимирского государственного университета: электрон. журнал*. 2007. Ч. 2, № 18. URL: <http://journal.vlsu.ru/index.php?id=1869>

115. Корчагина Н. А. Образовательные кластеры как основа повышения конкурентоспособности учебных заведений. *Прикаспийский журнал: управление и высокие технологии*. 2009. № 3 (7). С. 78–85.

116. Павлова Е. И., Маркин И. П. Инновационное развитие образовательных кластеров в рамках региональной инновационной системы. URL: <http://www.journal-discussion.ru/index.php/publications>

117. Смирнов А. В. Образовательные кластеры и инновационное обучение в вузе: монография. Казань: РИЦ «Школа», 2010. 102 с.

118. Семенова О. А. Образовательный кластер «образование – технологии – производство» как форма государственно-частного партнерства учреждения среднего профессионального образования и работодателя. URL: <http://ktp62.ru/index.php/prepodavatelyam/stati/282-statya-semenova.html>

119. Гаврилова О. Е., Шагеева Ф. Т., Никитина Л. Л. К вопросу о подготовке специалистов-конструкторов швейного производства в условиях образовательного кластера. URL: http://conference.kemsu.ru/GetDocsFile?id=13537&table=papers_file&type=0&conn=confDB

120. Заика Ю. А. Сущность понятия и классификации образовательного кластера. *Economics, Management, Law: Socio-Economics Aspects of Development: Collection of Scientific Articles*. 2016. P. 34–37.

121. Решетняк Е. И., Заика Ю. А. Формирование интегрированных образовательных кластеров в Украине. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Економіка*. 2015. Т. 23, № 10/1. С. 94–98.

122. Заика Ю. А. Сущность образовательного кластера как элемент повышения конкурентоспособности сферы высшего образования // *Современные научные исследования: материалы XXXI Междунар. науч.-практ. конф.* (Черновцы, 30–31 дек. 2015 г.). Киев, 2015. Т. 2. С. 5–7.

123. Губашев Н. М., Таршилова Л. С. Использование механизма государственно-частного партнерства в создании образовательных кластеров. *Новости науки Казахстана: науч.-техн. сб.* 2013. № 3. С. 37–42.

124. Деменчук П. Ю. Образовательный кластер как институциональная система интеграции образования. *Интеграция образования*. 2013. № 4 (73). С. 27–30.

125. Дронова Я. И. Вопросы формирования понятия и классификации кластеров в экономике. *Научные ведомости БелГУ. Серия: История. Политология. Экономика. Информатика*. 2013. № 22 (165). Вып. 28/1. С. 33–41.

126. Решетняк Е. И. Экономические аспекты формирования образовательных кластеров: оценка синергетического эффекта. *Вчені записки Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія»*. 2015. Т. 21. С. 307–314.

127. Чучкалова Е. И., Мосунова О. Г. Теоретические аспекты создания и развития образовательных кластеров. *Теория и практика общественного развития*. 2013. № 8. С. 361–363.

128. Щепакин М. Б., Томило Ю. В., Грицай В. В. Классификация и формы организации отраслевых инновационных кластеров. URL: http://journal.kfrgteu.ru/files/1/2012_8_12.pdf

129. Соколова К. С. Использование кластерного подхода в целях повышения конкурентоспособности системы образования: сравнительный анализ международного опыта. *Современные исследования социальных проблем*. 2010. № 4.1 (04). С. 531–541.

130. Еспаев С. С. Образовательный кластер – залог конкурентоспособности кадров в Казахстане. URL: <http://articlekz.com/article/9460>

131. Плутова М. И. Влияние научно-образовательных кластеров на воспроизводство образовательного потенциала экономически активного населения. URL: <http://naukovedenie.ru/PDF/53EVDN613.pdf>

132. Публикационная активность: практические аспекты // *Университетская книга: информ.-аналит. журнал*. 2013. Июль-август. URL: <http://www.unkniga.ru/vishee/1719-publikacionnaya-aktivnost-prakticheskia-aspekty.html>

133. Сиренко Н. Н., Волкова И. Г. Научно-образовательный кластер как основа инновационной деятельности аграрного вуза // Модернизация аграрного образования: технологический аспект: сб. науч. тр. по материалам Междунар. науч.-практ. конф., посвящ. 20-летию Томск. с.-х. ин-та – фил. Новосиб. гос. аграр. ун-та (29–30 окт. 2013 г., Томск). Томск, 2013. С. 73–76.
134. Татукина Т. А. Образовательный кластер как форма взаимовыгодного сотрудничества вуза и социальных партнеров. *Вестник Алтайской академии экономики и права*. 2013. № 1 (28). С. 133–135.
135. Положение о профессионально-образовательном кластере Пермского края. URL: http://permtpp.ru/upload/iblock/85b/proekt-polozheniya-o-professionalno_obrazovatelnom-klastere.pdf
136. Проскурина Т. Л. Образовательный кластер как региональная инновационная стратегия. URL: <http://iedtech.ru/files/journal/2011/3/educational-cluster-innovative-strategy.pdf>
137. Свирина Л. Н. Формирование современной системы подготовки квалифицированных кадров на этапе инновационного и технологического развития экономики России. URL: ukros.ru/wp-content/uploads/2015/04/свирина.doc
138. Тигина Ю. О. Научно-образовательный кластер как образовательная среда для обучения профессионально-ориентированному иностранному языку // Современные проблемы науки и образования: электрон. науч. журнал. 2014. № 6. URL: <http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=15765>
139. Дума Б. В. Роль кластерных формирований в будущем экономики Украины
140. Allen M. Introduction What Is a Corporate University, and Why Should an Organization Have One? // *The Corporate University Handbook: Designing, Managing, and Growing a Successful Program*. N. Y., 2011. P. 1–14.
141. Anderson M., Lichtenberger D. The Corporate University Landscape in Germany. *Journal of Workplace Learning*. 2007. Vol. 19, No. 2. P. 109–123.
142. Renaud-Coulon A. Corporate Universities: A Lever of Corporate Social Responsibility. Paris: Global CCU, 2008.
143. Шекшня С. В. Управление персоналом современной организации: учеб.-практ. пособие. М.: Интел-синтез, 2011. 153 с.
144. Заика Ю. А. Повышение конкурентоспособности национальной экономики посредством формирования образовательных кластеров. *Socio-Economic Aspects of Economics and Management: Collection of Scientific Articles*. 2015. Vol. 1. P. 54–57.
145. Заика Ю. А. Характеристика структуры образовательных кластеров // Трансформация социальных функций образования в современном мире: материалы Междунар. науч.-практ. конф. (Харьков, 17–18 февр. 2015 г.). Харьков, 2015. С. 172–176.
146. Білоус В. С. Синергетика та самоорганізація в економічній діяльності: навч. посіб. Київ: КНЕУ, 2007. 376 с.

147. Васильева Н. В. Финансово-экономический аспект управления качеством образования в высшей школе // Финансовые проблемы обеспечения устойчивого роста современной российской экономики: материалы межвуз. науч.-практ. конф./под ред. Л. П. Кроливецкой. Гатчина: Изд-во ЛОИЭФ, 2006. С. 137–140.
148. Дворкин А. С. Кластеризация как перспективное направление экономического развития региона (на примере Самарской области): автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05. Самара, 2004. 23 с.
149. Петров А. П. Модель типологизации кластеров. *Ars administrandi*. 2013. № 4. С. 5–16.
150. Тищенко А. Н. Кластеры: признаки, диагностика и формирование. *Проблемы экономики*. 2009. № 4. С. 21–28.
151. Філіппова В. Специфіка державного регулювання в галузі освіти України // Теоретичні та прикладні питання державотворення. 2013. Вип. 12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tppd_2013_12_12
152. Reshetniak O. I., Zaika Yu. A. The Prospects of Development of Ukraine's Economy through the Creation of Integrated Educational Clusters. *Бізнес Інформ*. 2015. № 7. Р. 48–53.
153. Ахенбах Ю. А. Государственное регулирование формирования и развития научно-производственных кластеров: опыт и перспективы. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/gosudarstvennoe-regulirovanie-formirovaniya-i-razvitiya-nauchno-proizvodstvennyh-klasterov-opyt-i-perspektivy>
154. Булярский С. В., Булярская С. В., Сеницын А. О. Управление промышленным кластером // Вестник. 2012. № 9 (145). URL: http://vestnik.osu.ru/2012_9/12.pdf
155. Лобозинська С. Функції державного регулювання банківської системи. URL: http://old.lnu.edu.ua/faculty/ekonom/Form_Rynk_Econ/2009_19/50_Lobozynska.pdf
156. Петров А. П. Закономерности формирования региональных кластерных инициатив. *Экономика региона*. 2013. № 1. С. 133–142.
157. Сергійко О. В. Державне регулювання та управління у сфері підприємництва: зміст та функції. *Приватне право і підприємництво*. 2015. Вип. 14. С. 157–160.
158. Решетняк О. І., Заїка Ю. А. Організаційно-економічне забезпечення державного управління сферою освіти за допомогою формування кластерних структур // Стабілізація економіки України: новітні моделі та механізми досягнення: монографія/за заг. ред. Г. О. Дорошенко, М. С. Пашкевич. Дніпропетровськ: НГК, 2015. С. 152–162.
159. Оболенська Т. Є. Маркетинг освітніх послуг: вітчизняний та зарубіжний досвід. Київ: КНЕУ, 2001. 208 с.
160. Євменькова К. М. Освітня послуга як економічна категорія. *Економіка і регіон*. 2009. № 3 (22). С. 172–175.
161. Крисилов В. А. Опыт проведения рейтингов украинских и

российских вузов. URL: http://ranking.crimea.edu/2007/06/08/opyt_provedeniya_retingov_ukrainskih_i_rossiskih_vuzov.htm

162. Рейтинг вищих навчальних закладів України «Компас – 2013». URL: <http://bestuniversities.com.ua/sites/default/files/compas2013.pdf>

163. Рейтинг лучших университетов мира (QS World University Rankings), 2014. URL: <http://www.uci-asa.com/rejting-qs.html>

164. Атаманчук Г. В. Теория государственного управления: курс лекций. М.: Юрид. лит., 1997. 400 с.

165. Скакун О. Ф. Теория государства и права: учебник. Харьков: Консум; Ун-т внутр. дел, 2000. 704 с.

166. Державне управління: словник-довідник/уклад.: В. Д. Бакуменко (кер. творч. кол.), Д. О. Безносенко, І. М. Варзар, В. М. Князев, С. О. Кравченко, Л. Г. Штика]; заг. ред. В. М. Князева, В. Д. Бакуменка. Київ: Вид-во УАДУ, 2002. 228 с.

167. Мельник О. М. Правове регулювання та шляхи підвищення його ефективності: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2004. 208 с.

168. Крижко В. В., Мамаєва І. О. Аксіологічний потенціал державного управління освітою. Київ: Освіта України, 2005. 224 с.

169. Шаповал Р. В. Правове регулювання освіти в Україні. *Форум права*. 2011. № 1. С. 1110–1115.

170. Красняков Є. Роль колегії МОН України у формуванні та реалізації державної політики в галузі освіти. *Рідна школа*. 2007. № 1. С. 70–72.

171. Валєєв Р. Г. Освітнє право України: навч. посіб. Луганськ: Луган. прав. фундація, 2011. 287 с.

172. Енциклопедія освіти/відп. ред. В. Г. Кремень. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.

173. Про Антимонопольний комітет України: Закон України від 26.11.1993 № 3659-ХІІ // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3659-12>

174. Про захист від недобросовісної конкуренції: Закон України від 07.06.1996 № 236/96-ВР // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/236/96-%D0%B2%D1%80>

175. Про затвердження Методики розрахунку орієнтовної середньої вартості підготовки одного кваліфікованого робітника, фахівця, аспіранта, докторанта: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.05.2013 № 346 // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/346-2013-%D0%BF>

176. Ялов Д. А. Кластерный подход как технология управления региональным экономическим развитием. URL: http://subcontract.ru/Docum/DocumShow_DocumID_17

177. Мигранян А. А. Теоретические аспекты формирования

конкурентоспособных кластеров в странах с переходной экономикой // Вестник Кыргызско-Российского Славянского университета. 2002. № 3. URL: <http://www.krsu.edu.kg/vestnik/2002/v3/a15.html>

178. Калмыков В. Е. Кластеры как инновационный инструмент повышения конкурентоспособности реального сектора экономической системы Краснодарского края // Креативная экономика. 2009. № 11 (35). URL: <http://old.creativeconomy.ru/articles/2879/>

179. Дранев Я. Н. Кластерный подход как инструмент реализации региональной научно-промышленной политики. *Регионоведение*. 1999. № 2. С. 122–123.

180. Воронов А. Кластеры – новая форма самоорганизации промышленности в условиях конкуренции. *Маркетинг*. 2002. № 5. С. 37–43.

181. Марченко Г. В. Инвестиционная привлекательность регионов как фактор их конкурентоспособности. URL: www.hse.ru/data/675/868/1238/Marchenko.doc

182. Асанов В. С., Виноградов В. А. Проблемы управляемого развития региона посредством кластерных структур. *Научная сессия МИФИ*. 2005. Т. 14. С. 143–144.

183. Рубанов В. А. Самосохранение России и сценарий ее будущего. URL: http://www.zlev.ru/69_45.htm

184. Ферова И. С. Промышленные кластеры и их роль в формировании региональной промышленной политики: автореф. дис. ... д-ра экон. наук: 08.00.05. Красноярск, 2005. 35 с.

185. Лапыгин Ю. Н., Корчажкина Д. А. Организация производственного взаимодействия на основе реализации кластерных принципов. *Экономика региона*. 2006. № 3. С. 74–77.

186. Марков Л. С., Ягольницер М. А. Кластеры: формализация взаимосвязей в неформализованных производственных структурах. Новосибирск: ИЭОПП СО РАН, 2006. 194 с.

187. Думная Н. Н. Кластеры как современная форма инновационного развития. URL: http://www.mirkin.ru/_docs/_dumnaya/claster.pdf

188. Винокурова Ю. В. Управление развитием промышленного кластера крупного города: автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05. М., 2007. 26 с.

189. Наролина Т. Н. Формирование и развитие кластеров как механизм обеспечения конкурентоспособности экономики региона: дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05. Воронеж, 2007. 209 с.

190. Зубарев А. В. Формирование кластерной стратегии устойчивого развития региональных экономических систем: дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05. Йошкар-Ола, 2007. 172 с.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ НАПРЯМІВ РОЗВИТКУ ПРОЦЕСІВ РЕГУЛЮВАННЯ СФЕРИ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

2.1. Особливості регулювання процесів фінансування сфери вищої освіти

На сучасному етапі освіта є основою соціального, політичного, економічного, духовного та культурного розвитку суспільства. Тому стратегічним завданням держави повинна бути розбудова сфери освіти, яка спрямована перш за все на її модернізацію. Таким чином, фінансування освіти є важливим чинником економічного і соціального прогресу, найефективнішим засобом соціальних змін, необхідних для формування надійного економічного фундаменту.

Розвиток вищої освіти в Україні є пріоритетним напрямом розвитку країни в цілому, саме тому актуальність цього питання постійно зростає. Серед авторів, які розглядали аспекти, пов'язані з проблемами вищої освіти, можна відзначити Д. Белла [1], В. Колесова [2], Б. Мільнера [3], І. Мохнатюка [4], О. Тоффлера [5], однак донині питання ефективного розвитку сфери освіти залишаються дискусійними.

Закон України «Про освіту» [6] гарантує громадянам України право на безкоштовну освіту в усіх державних навчальних закладах. Незалежні спостерігачі вказують на низьку ефективність українських освітніх установ з погляду інноваційних досліджень, вкладу у всесвітній банк знань, інтеграції в міжнародні освітні та наукові мережі, мобільності викладачів і студентів, зв'язків з бізнесом і впливу на формування національної еліти, а також стимулювання гарного економічного і політичного клімату в країні [7].

Ключовим моментом в розумінні проблем сфери освіти в Україні є таке. Будь-який процес функціонує у зовнішньому середовищі. Існує два принципових підходи до взаємодії системи освіти із зовнішнім середовищем: адміністративний (на основі загальнодержавних цілей і завдань) і вільного вибору (на основі вільного вибору самих людей) [8].

Розглядаючи існуючу нині українську сферу вищої освіти, необхідно зазначити, що на сьогодні наші вищі навчальні заклади майже не входять до загальноновизнаних світових, а відповідно, вони є абсолютно неконкурентоспроможними, ураховуючи високу мобільність сучасних студентів. За даними дослідження фонду «Демократичні ініціативи» ім. І. Кучеріва, 70,5 % респондентів оцінюють якість вищої освіти в Україні як низьку та середню. Результати соціологічного опитування, проведеного Інститутом економіки та прогнозування НАН України, свідчать: понад 70 % майбутніх фахівців в університетах опановують певну сукупність знань, можуть їх шаблонно застосовувати, але не здатні вирішувати незнайомі для них завдання; 20 % випускників українських вишів дуже погано орієнтуються в обраних професіях через власну недбалість і небажання

вчитися; 10 % – це випускники, які добре оволоділи методом самонавчання і самовдосконалення [9]. У 2012 р. в межах проекту «Рейтинг ВНЗ України «Компас-2012» роботодавцям ставили додаткові запитання стосовно різних аспектів діяльності ВНЗ, досвіду працевлаштування, професійних навичок і компетенцій випускників. Роботодавці неоднозначно оцінюють зміни в якості підготовки сучасних випускників українських ВНЗ: близько чверті (26 %) вказали на те, що за останні п'ять років якість підготовки випускників в українських ВНЗ погіршилася, на думку 30 % – що не змінилася, і 20 % роботодавців впродовж останніх років зауважили покращання якості підготовки молодих спеціалістів [10].

Відсутність в Україні культури реалізації потреб і прав учасників освітнього процесу в поєднанні із застарілими принципами адміністрування освітньої системи призводить до таких негативних явищ:

1. Відсутність мотивації студентів, викладачів, роботодавців, урядових і неурядових організацій до підвищення якості освіти.

2. Національна система вищої освіти ґрунтується на невизначеності поняття «якість вищої освіти», тому важко знайти гравця в межах цієї системи, який може дати розумну відповідь на питання про те, як підвищити конкурентоспроможність вишу.

3. Існуючі процедури забезпечення якості не є прозорими ані для самих учасників, ані для зовнішнього спостерігача (суспільство, промисловість, міжнародні експерти тощо).

4. Діяльність персоналу ВНЗ пов'язана з надзвичайно високим обсягом бюрократії, оскільки офіційні звітності про «результати» стають більш важливими, ніж самі досягнення [8].

Розглянемо загальні тенденції розвитку системи вищої освіти в Україні. У наш час основним критерієм багатства країн є володіння новими технологіями, швидкість їх обробки. Це, у свою чергу, підвищує рівень розвитку науки, збільшує кількість учених, здатних розробити нові технології.

Загальні витрати на освіту в Україні у 2007 р. становили 44,3 млрд. грн, у 2008 р. – майже 61 млрд. грн, у 2009 р. – 66,8 млрд. грн, у 2010 р. – 79,8 млрд. грн, у 2011 р. – 86,3 млрд. грн, у 2012 р. – 101,6 млрд. грн, у 2013 р. – 105,5 млрд. грн, у 2014 р. – 101,1 млрд. грн, у 2015 р. – майже 114,1 млрд. грн та у 2016 р. – 109,1 млрд. грн. Відповідно, у відсотках до ВВП України видатки на освіту у 2016 р. становили 6,6 %, що відповідає рівню розвинутих країн Європейського союзу (табл. 2.1). Для нашої держави це достатньо велика сума, більше витрачається лише на соціальну сферу. Але бюджетні програми на освіту не мають ні чітко сформульованих цілей, пов'язаних із розвитком людського капіталу, ні моніторингу показників їх досягнення. Також не аналізується ефективність держпрограми, і саме через це необхідна негайна зміна державної політики.

Витрати на освіту України за 2007–2016 рр.

Джерело: розраховано автором за даними [11–20].

Показник	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Загальна чисельність населення (млн осіб)	46,6	46,4	46,1	46	45,8	45,6	45,6	45,4	42,9 ¹	42,8 ²
Обмінний курс US\$ 1 = UAH	5,05	5,27	7,79	7,94	7,97	7,99	7,99	11,89	21,84	24,1
Валовий внутрішній продукт у фактичних цінах (ВВП), млн. грн	751106	990819	947042	1120585	1 349 178	1 459 096	1 522 657	1 586 915	1 988 544	2 383 182
Ланцюгові темпи приросту ВВП, %		31,91	-4,42	18,32	20,40	8,15	4,36	4,22	25,31	19,84
Базисні темпи зростання ВВП, %		31,91	26,09	49,19	79,63	94,26	102,72	111,28	164,75	217,29
Загальні видатки зведеного бюджету на освіту, млн грн	44333,6	60959,4	66773,6	79826	86253,6	101560,9	105538,7	101105,6 ³	114193,5	109155,2
Ланцюгові темпи зростання видатків зведеного бюджету на освіту, %		37,50	9,54	19,55	8,05	17,75	3,92	-4,20	12,94	-4,41
Базисні темпи зростання зведеного бюджету на освіту, %		37,50	50,62	80,06	94,56	129,08	138,06	128,06	157,58	146,21
Видатки на освіту – усього, % до ВВП	6,2	6,4	7,3	7,4	6,6	7	7,3	6,4	5,8	6,6
Видатки зведеного бюджету на вищу освіту, млн грн	12827,80	18552,90	20966,30	24998,40	26619,60	29335,90	30003,10	28340,50	30981,80	30595,9
Кількість студентів, осіб	2786582	2813798	2763873	2599426	2418111	2246363	2106174	1992882	1689226	1605270
Загальні витрати на одного учня/студента, грн	4603,42	6593,54	7585,84	9616,89	11008,43	13059,29	14245,31	14220,86	18340,83	19059,66
Загальні витрати на одного учня/студента, \$	911,57	1251,15	973,79	1211,20	1381,23	1634,45	1782,89	1196,04	839,78	790,86

На основі зміни динамічних рядів зробимо прогнозування відсотка бюджету на освіту, який визначається підбором функції «тенденція». Адекватність опису ряду динаміки моделі характеризує критерій R-квадрат. Чим ближчий він до одиниці, тим вище адекватність моделі. Таким чином, для прогнозування було обрано відсоток від фінансування від ВВП. При цьому використано відносний показник, який не потребує врахування інфляційної складової. Після побудови трендових прямих вибрано модель, у

¹ Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя.

² На 01.11.2016, без урахування видатків бюджетів Автономної Республіки Крим та м. Севастополя.

³ Включаючи видатки бюджетів Автономної Республіки Крим та м. Севастополя.

якої критерій R^2 має максимальне значення, тобто найкращим чином описує динаміку. Розрахунок прогнозу процента бюджету на освіту наведено в табл. 2.2.

Таблиця 2.2

Моделі прогнозу відсотка бюджету на освіту в Україні на 2018 р.

Модель	Рівняння	Критерій Пірсона, R^2
Лінійна	$y = -0,0533x + 6,9444$	$R^2 = 0,0537$
Експоненціальна	$y = 6,9535e^{-0,009x}$	$R^2 = 0,0632$
Логарифмічна	$y = -0,002\ln(x) + 6,6813$	$R^2 = 8E-06$
Поліном другого ступеня	$y = -0,0827x^2 + 0,7735x + 5,4286$	$R^2 = 0,7168$
Поліном третього ступеня	$y = -0,0052x^3 - 0,0044x^2 + 0,4437x + 5,773$	$R^2 = 0,7291$
Статична	$y = 6,6788x^{-0,003}$	$R^2 = 0,0005$

Джерело: розраховано авторами на підставі [11].

Найкраще описує тенденцію поліном третього ступеня, тому саме його обрано для прогнозу. Після проведеного розрахунку можна зробити висновки, що державні витрати на освіту мають тенденцію до збільшення. Очікуваний прогноз у 2018 р. становить 7,02 %.

Одна з головних проблем української освіти – це витрати на одного студента внаслідок оснащення вишів більш сучасним обладнанням та навчальними матеріалами. У зв'язку із цим збільшується вартість освіти і зменшується її доступність. Отже, науково-технічний прогрес робить освіту менш доступною [21]. У цьому випадку одним з варіантів економічної політики може бути зростання обсягів фінансування студентів або вишів недержавними засобами, що дозволило б своєчасно оновлювати технічний потенціал ВНЗ і сприяло б збільшенню наукових досліджень, та, відповідно, появи засобів з цього джерела на процес навчання.

Середні витрати на навчання одного учня/студента в Україні у 2016 р. становили 19059,66 грн (791 \$), у той час як у 2007 р. – 4603,42 грн (912 \$). Порівняно з попередніми роками середні витрати на навчання одного учня/студента зменшились [22].

Основною проблемою неефективного розподілу державних коштів на освіту є ігнорування демографічних трендів, таких як спад народжуваності, урбанізація, а також реальні потреби економіки в кадрах з певним набором знань та навичок. Зміни в демографічній ситуації України сформували низку диспропорцій. Так, кількість студентів у 2016 р. порівняно з 2000 р. скоротилася більше ніж на 42 %.

У 2013 р. вищу освіту отримувало 4/5 української молоді. У 2016 р. ситуація не змінилася, оскільки за статистикою вступу до ВНЗ потрапили 80% випускників шкіл порівняно з 50 % у 2000 р.

Ще одна диспропорція: протягом 2010–2016 рр. загальна кількість студентів скоротилася на 35 %, а кількість тих, що навчаються коштом держбюджету, – лише на 19 %. У 2016 р. більше половини зарахованих абітурієнтів – 51 % від загального обсягу – навчалися за кошти держави порівняно з 38 % у 2010 р.

Як свідчать дані рис. 2.1, основними джерелами фінансування освіти протягом останніх семи років є держава. У 2016 р. це фінансування становить 4,1 % ВВП. Водночас рівень фінансування недержавним сектором зменшився і в останні три роки становить 1,9 % ВВП.

Отже, основними фінансуючими організаціями в Україні є адміністратори бюджету (центральні та регіональні/місцеві урядові установи) та приватний (недержавний) сектор.

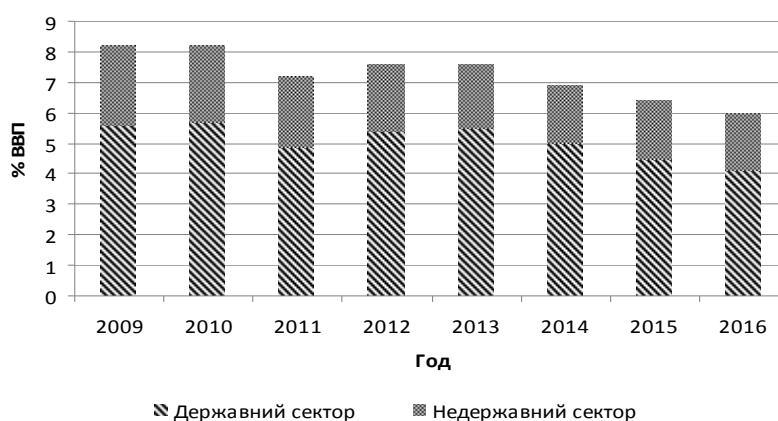

Рис. 2.1. Джерела фінансування освіти в Україні, %
Джерело: побудовано авторами за даними [14–20].

Розглянувши структуру державних видатків на освіту в Україні, зазначимо, що основна частина видатків припадає на фінансування середньої загальної освіти.

Нижче на рис. 2.2 наведено загальну структуру витрат на освіту в Україні у 2007–2016 рр.

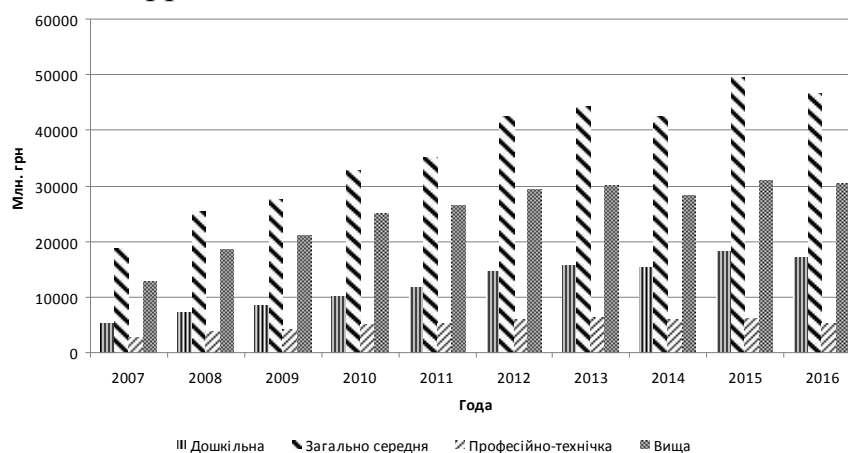

Рис. 2.2. Структура загальних витрат на освіту за рівнями освіти в Україні у 2007–2016 рр., млн грн
Джерело: побудовано авторами за даними [14–20].

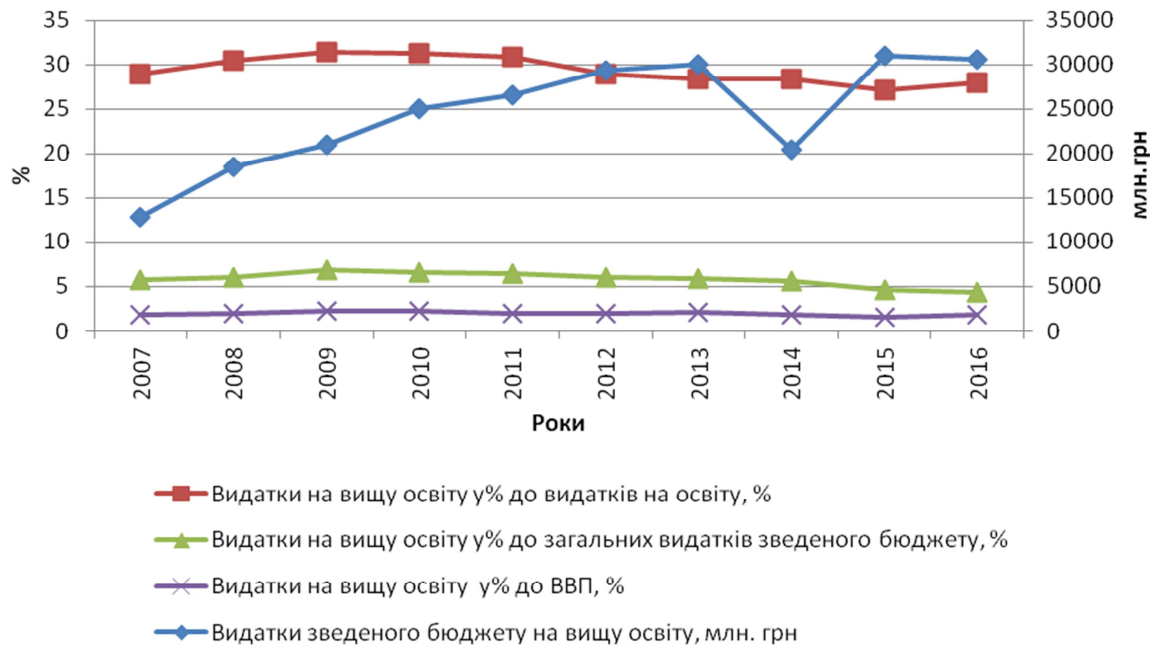

Рис. 2.3. Динаміка бюджетного забезпечення вищої освіти в Україні у 2007–2016 рр.

Джерело: побудовано авторами за даними [22].

За результатами аналізу статистичних даних за 2007–2016 рр. (рис 2.3) визначено, що обсяги державного фінансування з кожним роком зростають. Зокрема, обсяги державного фінансування зведеного бюджету на вищу освіту за доліжуваний період збільшилися більш ніж у два рази – із 12827,8 у 2007 р. до 30595,9 у 2016 р., але якщо зіставити ці дані з курсом валют, то зможемо спостерігати негативну тенденцію фінансування: зменшення із 2540\$ у 2007 р. до приблизно 1270\$ у 2016 р. Згідно з даними рис. 2.3, майже третину витратків на освіту становили саме витатки на вищу освіту. Але водночас відбулося скорочення асигнувань на вищу освіту порівняно із загальними асигнуваннями на освіту – із 31,4 % у 2009 р. до 28 % у 2016 р. Також відзначено негативну тенденцію у частині витатків на вищу освіту у зведеному бюджеті, а саме – скорочення із 6,8 % у 2009 р. до 4,4 % у 2016 р. [22].

На основі зміни динамічних рядів зробимо прогнозування відсотка бюджету на вищу освіту. Адекватність опису ряду динаміки моделі характеризує критерій R-квадрат. Чим ближчий він до одиниці, тим вища адекватність моделі. Таким чином, для прогнозування було обрано відсоток від фінансування вищої освіти від ВВП. Було використано відносний показник, який не потребує врахування інфляційної складової. Після побудови трендових прямих вибрано модель, у якій критерій R^2 має максимальне значення, тобто найкращим чином описує динаміку. Розрахунок прогнозу відсотка бюджету на освіту наведено в табл. 2.3.

Таблиця 2.3

**Моделі прогнозу відсотка бюджету
на сферу вищої освіти України на 2018 р.**

Модель	Рівняння	Критерій Пірсона, R ²
Лінійна	$y = -0,0417x + 2,1861$	R ² = 0,202
Експоненціальна	$y = 2,1994e^{-0,023x}$	R ² = 0,2175
Логарифмічна	$y = -0,07\ln(x) + 2,0774$	R ² = 0,0394
Поліном другого ступеня	$y = -0,0317x^2 + 0,2754x + 1,6048$	R ² = 0,8028
Поліном третього ступеня	$y = 0,0021x^3 - 0,0633x^2 + 0,4084x + 1,4659$	R ² = 0,815
Статична	$y = 2,0785x^{-0,04}$	R ² = 0,0471

Джерело: розраховано автором на підставі [11].

Максимальне значення Критерію Пірсона має модель полінома третього ступеня, яка найкращим чином описує тенденцію. Тому саме її використано для прогнозування. Таким чином, ми спостерігаємо позитивну тенденцію, яка передбачає збільшення відсотка бюджету на сферу вищої освіти. Прогнозне значення відсотка у 2018 р. дорівнює 2,03 %.

Одним з основних джерел фінансування ВНЗ є оплата студентів за надання освітніх послуг. Структуру студентів ВНЗ III–IV рівнів акредитації залежно від джерел фінансування освіти наведено в табл. 2.4.

Таблиця 2.4

**Структура студентів ВНЗ III–IV рівнів акредитації залежності
від джерел фінансування освіти у 2010–2016 рр.**

Показник	Кількість студентів у ВНЗ III–IV рівнів акредитації					
	2010/11	2011/12	2012/13	2013/14	2014/15	2015/16
Усього студентів, осіб	2066667	1954789	1834906	1673287	1437955	1375160
У тому числі навчаються за рахунок:						
- державного бюджету	798571	777379	767596	735864	663194	649225
- місцевого бюджету	14486	18372	18379	13087	12201	14722
- органів державної влади, юридичних осіб	8374	8886	6519	7829	10223	9520
- фізичних осіб	1245236	1150152	1032412	916507	752337	701693
Питома вага студентів (%), які навчаються за рахунок:						
- державного бюджету	38,6	39,8	41,1	44,0	46,1	47,2
- місцевого бюджету	0,7	0,9	1,0	0,8	0,8	1,1
- органів державної влади, юридичних осіб	0,4	0,5	0,3	0,4	0,7	0,7
- фізичних осіб	60,3	58,8	56,6	54,8	52,4	51,0

Джерело: розраховано на основі [14–20].

У 2015/16 навчальному році у вищі навчальні заклади III–IV рівнів акредитації поступило 1 375 160 осіб (у 2010/11 навчальному році – 2 066 667 осіб), з яких навчалися за рахунок:

1) державного бюджету – 649 225 осіб, або 47,2 % (798 571 особа, або 38,6 % – у 2010/11 навчальному році);

2) місцевого бюджету – 14 722 особи, або 1,1 % (14 486 осіб, або 0,7 % – у 2010/11 навчальному році);

3) органів державної влади, юридичних осіб – 9 520 осіб, або 0,7 % (8 347 осіб, або 0,4 % – у 2010/11 навчальному році);

4) фізичних осіб – 701 693 особи, або 51 % (1 245 236 осіб, або 60,3 % – у 2010/11 навчальному році).

Таким чином, частка витрат державного сектора на освіту у 2015/16 рр. в Україні становила 5,9 % ВВП, що відповідає рівню розвинутих країн Європейського союзу. Також з аналізу допоміжних рахунків освіти [11] виявлено залежність як першого, так і другого етапу вищої освіти від приватного фінансування. Вища освіта в основному фінансується домогосподарствами – 95 і 75 % від витрат недержавного сектора за відповідними рівнями освіти. Також позитивним є факт, що протягом 2007–2015 рр. частка державного фінансування системи освіти в Україні збільшилась із 75 до 85 %, але якщо порівняти з курсом валют, то ця тенденція має негативну динаміку.

Незважаючи на позитивну динаміку кількісних показників, які характеризують стан сфери вищої освіти в Україні, якість освіти залишається на задовільному рівні. Основними причинами попиту на вищу освіту в Україні є відсутність в основних споживачів освітніх послуг можливості для отримання освіти за кордоном. Для збереження позицій та забезпечення сталого розвитку сфера вищої освіти потребує дієвих реформ згідно за Стратегією [23], яка сприяє міжнародній інтеграції цієї галузі.

2.2. Аналіз моделей фінансування освіти (закордонний досвід)

Необхідною умовою формування інноваційної економіки є модернізація сфери освіти як основи динамічного економічного зростання і соціального розвитку суспільства, фактора благополуччя громадян і безпеки країни.

Актуальність і висока соціальна та економічна значущість цієї теми зумовили мету дослідження – вивчення та аналіз світового досвіду функціонування вищої освіти й розробка на цій основі практичних рекомендацій щодо формування стратегії підвищення конкурентоспроможності освітньої системи в Україні в умовах формування глобальної економіки.

Деякі аспекти вищезазначеної проблеми досліджували такі зарубіжні вчені, як Г. Беккер, Ч. Бексон, М. Блауг, Г. Брок, Дж. Вейзе, Е. Денісон, П. Друкер, Е. Кол, Я. Мінцер, Ф. Махлуп, Я. Тинберген, Т. Шульц та ін.

Незважаючи на значну увагу науковців до окремих аспектів функціонування вищих навчальних закладів, варто зауважити, що вчені розглядають переважно проблеми реформування вищої освіти як галузі, не приділяючи уваги проблемам позабюджетних джерел її фінансування.

Конкуренція різних систем освіти стала ключовим елементом глобальної конкуренції, що вимагає постійного відновлення технологій, прискореного освоєння інновацій, швидкої адаптації до запитів і вимог динамічного світу. Одночасно можливість одержання якісної освіти продовжує залишатися однією з найбільш важливих життєвих цінностей громадян, вирішальним фактором соціальної справедливості і політичної стабільності.

Відновлення організаційно-економічних механізмів на всіх рівнях системи освіти забезпечить її відповідність перспективним тенденціям економічного розвитку та суспільних потреб, підвищить практичну орієнтацію галузі, її інвестиційну привабливість.

Необхідність використання кластерного підходу обумовлена перевагами кластера як організаційної форми об'єднання зусиль зацікавлених сторін з метою підвищення ефективності регіональної системи професійної освіти.

У рамках нашого дослідження необхідно розглянути доцільність формування освітніх кластерів в Україні за рахунок вивчення прикладів створення освітніх кластерів у світі.

На сьогодні існує багато досліджень, що свідчать про взаємозв'язок між наявністю освітніх кластерів і більш високим рівнем економічного розвитку територій. За даними Європейської кластерної обсерваторії, на території країн Євросоюзу функціонують близько 69 освітніх кластерів (Оксфорд, Амстердам, Лондон, Варшава, Париж і т.д.), які мають різний рівень інноваційного розвитку, заробітної плати, обсяг експорту освітніх послуг тощо [24].

Ключовими трендами розвитку освітніх послуг на ринку зарубіжних країн є [25]:

- інтернаціоналізація вищої освіти;
- інтегрування в єдиний освітній стандарт;
- розвиток крос-культурних зв'язків і комунікації на різних рівнях: між окремими освітніми установами, у регіональному аспекті, а також на міжнародному рівні;
- поява нових форм і форматів освіти як відповідь сучасним тенденціям розвитку суспільства: потреба в нових спеціальностях, поява більшої кількості міждисциплінарних зв'язків;
- вплив механізмів глобалізації на формування сучасного освітнього стандарту; пов'язане з цим збільшення потреби ринку і суспільства в актуальних спеціальностях (екомаркетинг, медіаосвіта, крос-культурний менеджмент та ін.).

Як визначає О.В. Мудра, територіальна система освіти фактично являє

собою модель «чорного ящика». Наповнення моделі повинно відбуватися через соціальне партнерство, що в умовах освітнього кластера буде ефективним, якщо [26]:

- усі рівні освіти однієї галузі перебувають у спадкоємній супідрядності на основі інтегрованих освітніх програм;
- освітні програми створюються з урахуванням вимог професійних стандартів, розроблених представниками галузі;
- колективи навчального закладу (навчальних закладів) і підприємств взаємодіють на основі принципу корпоративності.

Сучасні моделі фінансування освіти, у тому числі вищої, відрізняються гнучкістю, адекватним реагуванням на ринкові ініціативи, реалізацією концепції навчання протягом усього життя. В існуючих моделях фінансування вищої освіти застосовуються диференційовані стимули процесів навчання залежно від результатів навчання і освітньої діяльності:

- з одного боку – заохочуються кращі студенти, талановиті викладачі та ефективні вузи;
- з другого – застосовуються різні санкції для невстигаючих студентів і неефективних навчальних закладів.

Принциповим елементом нових моделей є підхід спільного фінансування вищої освіти, який включає такі джерела: державні кошти, кошти приватних організацій, надходження від сімей, самих учнів, спонсорів, донорських та благодійних організацій.

Фінансування вищої освіти в різних країнах має специфічну стратегічну спрямованість, яка базується на таких принципах, як орієнтація на вільний (глобальний) ринок, регулювання ринку «суспільних благ», соціальна орієнтація процесів фінансування [28].

Перші два принципи ґрунтуються на оцінці результативності фінансування, а не на обсягах витрат. Університети, у рамках реалізації цих принципів, розробляють свої моделі фінансування з урахуванням рис децентралізованого автономного ВНЗ, який «виробляє» освітні послуги, діючи як підприємство. Принципи обліку механізмів вільного ринку сфокусовані на підвищенні рівня якості освіти студентів і розвитку мотивації до навчання відповідно до фінансових заохочень і приросту власних витрат на забезпечення фінансовими інструментами задоволення потреб У новій робочій силі певних компетенцій і високого рівня якості. Принципи підтримки ринку «суспільних благ» реалізуються в стратегіях вишів, де кожному студенту надаються рівноправні стартові можливості для отримання освіти, але одержані результати повинні відповідати певним особистим досягненням. Соціально орієнтовані моделі фінансування вищої освіти ґрунтуються на фінансуванні «однакових можливостей і однакових результатів» для всіх категорій громадян певної країни [29].

Як свідчать практика, успішно можуть бути реалізовані моделі фінансування вищої освіти, які поєднують елементи всіх трьох принципів при домінуванні перших двох.

Ринкові моделі фінансування вищої освіти набули поширення в основному за межами континентальної Європи. Такі моделі, зокрема, реалізують: США, Англія, Шотландія, Австралія, Нова Зеландія, Південна Африка. Ринкові моделі фінансування знайшли своє відображення під час реалізації механізмів фінансування в таких країнах, як Нідерланди, Іспанія, Швеція і країни Східної Європи. Принципи підтримки ринку «суспільних благ» при розробці моделей фінансування вищої освіти проявляються в країнах континентальної Європи: Німеччині, Франції, Італії, Австрії та Скандинавських країнах. Незважаючи на відсутність на цей час значущих досліджень щодо ефективності реалізації моделей фінансування вищої освіти в більшості країн, питання про підзвітність використання коштів, в основному державних, привертають до себе підвищену увагу [30]. Багатьом державам надається перевага у реалізації «м'яких» підходів до забезпечення зростання ефективності вищої освіти, а саме – підвищується роль вимог до надання університетами інформації з різних аспектів своєї діяльності (реалізація принципів прозорості і підзвітності). Такий підхід дає змогу зацікавленим сторонам сформулювати думки про рівень ефективності того чи іншого ВНЗ й отримати більше можливостей для надання підтримки кращим студентам, програмам навчання і вишам. Багато європейських вищих навчальних закладів одержали підтримку в розвитку практики забезпечення підзвітності і прозорості своєї діяльності [31].

Розглядаючи історичний контекст розвитку моделей фінансування вищої освіти, необхідно відзначити, що в кінці ХХ ст. університети сприймалися як відокремлені від решти світу території, де здійснювалося навчання і проводилися дослідження із широкого спектра фундаментальних природничо-наукових і гуманітарних напрямків. Основою ідеології традиційного університету є «гумбольдтівська модель університету», яка ґрунтується на принципах «усамітнення і свободи» («Einsamkeit und Freiheit»), орієнтованих на самодостатність і замкнутість викладання й виробництва наукових знань всередині себе. Така відособленість від «зовнішнього світу» університетів підтримувалася в основному за рахунок централізації фінансування вищої освіти, особливо це стосувалося фундаментальних наук [32]. У теперішніх умовах виникає необхідність розвитку і зміцнення зв'язків із суспільством, з бізнес-структурами та іншими науковими центрами. Сучасні університети ґрунтуються на моделі «мережевої взаємодії», яка передбачає, що підрозділи університетів є елементами-партнерами більш широкої мережі різних аспектів університетської діяльності: освітньої, досліджень, упроваджувально-прикладної діяльності тощо. Наприклад, ефективність такої мережевої моделі в області досліджень підтверджує успішність учених мексиканського університету Сан-Паулу, де однією лабораторією віртуального Інституту геноміки об'єднуються в мережеву роботу понад 200 дослідників, які територіально належать приблизно до 50 університетів світу [33].

Проаналізувавши типи інституціональних моделей управління вищою освітою, визначили, що історично виділяють три основні моделі: директивну, «континентальну» й «атлантичну».

Директивна модель мала поширення на початку існування держав СНД і в Китаї. Характерними ознаками цієї моделі є: державний вплив при призначенні ректорів та встановленні квот і умов оплати всього професорсько-викладацького складу, при визначенні для всіх вишів спеціальностей і встановленні квот студентів по кожній із спеціальностей, введення контролю над дотриманням установлених стандартів підготовки випускників вишів.

«Континентальну» модель практикують у Німеччині і Франції, а також у Скандинавських країнах. Для цієї моделі характерні патерналізм держави стосовно до університетів, жорстка стратифікована система доступу до університетської освіти (до останнього часу – безкоштовної) і підтримка академічної свободи всередині університетів.

«Атлантична» модель реалізується в США, Великобританії, Австралії і ряді інших країн, де надання вищої освіти здійснюється на платній основі. Така модель характеризується ліберальним підходом до вибору стратегій розвитку університетів з боку держави, а рівню академічної свободи притаманні такі риси, як раціональні фінансові та іміджеві рамки для кожного університету [34].

Останнім часом можливе скорочення реалізації директивної моделі в різних країнах, також намітилася тенденція до зближення «атлантичної» і «континентальної» моделей. Усі держави ОЕСР здійснюють контроль якості і розвитку вищої освіти за допомогою організації ефективного управління в автономних ВНЗ, з передачею їм повноважень і відповідальності за прийняті рішення.

Успішність реалізації такого підходу можлива в рамках концепції «нового менеджеріалізму» [35]. Новий менеджеріалізм отримав розвиток в університетах ряду європейських країн в останнє десятиліття ХХ ст. Ідеї нового менеджеріалізму найбільш прийнятні у вищих навчальних закладах з англо-американською моделлю управління освітою. Так, у США впровадження ідей нового менеджеріалізму є найбільш успішним, оскільки орієнтація на ринкові відносини і автономізацію університетів та коледжів була присутня в ній спочатку.

У більшості європейських країн модель фінансування освіти ґрунтується на двох основних принципах: головним джерелом фінансування початкової і загальної освіти є кошти центрального та місцевих бюджетів; забезпечення вищої та професійної освіти здійснюється на основі змішаного державно-приватного фінансування з використанням прямих і непрямих методів.

У країнах здебільшого паралельно функціонують мережа публічних (державних) шкіл, витрати на функціонування яких повністю відшкодовують за рахунок бюджетних асигнувань, і система приватних навчальних закладів,

які здійснюють свою діяльність на основі повної господарської самостійності. Однак криза концепції «держави загального добробуту» і повернення до ліберальних методів регулювання соціально-економічного розвитку сприяли впровадженню нових методів громадського фінансування освітніх послуг, орієнтованих, перш за все, на забезпечення їх якісних характеристик [36]. Так, вже згадуваний «ваучерний проект», висунутий М. Фрідменом у 1980 р., не затримався на стадії гіпотези. На сьогодні надання освітніх послуг за державні кошти недержавними навчальними закладами поширене в Нідерландах, де дві третини учнів відвідують приватні школи, які фінансуються державою. У Чилі система ваучерів (індивідуальних грантів) дає змогу дітям навчатися в будь-яких школах (приватних або державних), які отримують державне фінансування залежно від кількості набраних учнів. У 1993 р. успішно відбулася пробна ваучеризація навчальних закладів в Пуерто-Ріко. Загалом ваучерний проект можна оцінити як інноваційну технологію підвищення ефективності бюджетних асигнувань на освіту паралельно з дебіюрократизацією освітньої системи.

Більшою організаційною складністю і багатоваріантністю методів виділення коштів у розвинених країнах ринкового типу характеризується система громадського фінансування вищої освіти. При цьому застосовуються методи прямого і непрямого фінансування (рис. 2.4).

Методи прямого фінансування залишаються найпоширенішими і передбачають розподіл бюджетних коштів відповідно до одного з критеріїв: оплата за результатами, фінансування «за витратами» і фінансування, яке засноване на оцінці витрат на вході в освітню систему. Перший метод використовується в Німеччині, Нідерландах, Швеції і передбачає розрахунок обсягів бюджетного фінансування на підставі оцінки результатів роботи навчального закладу.

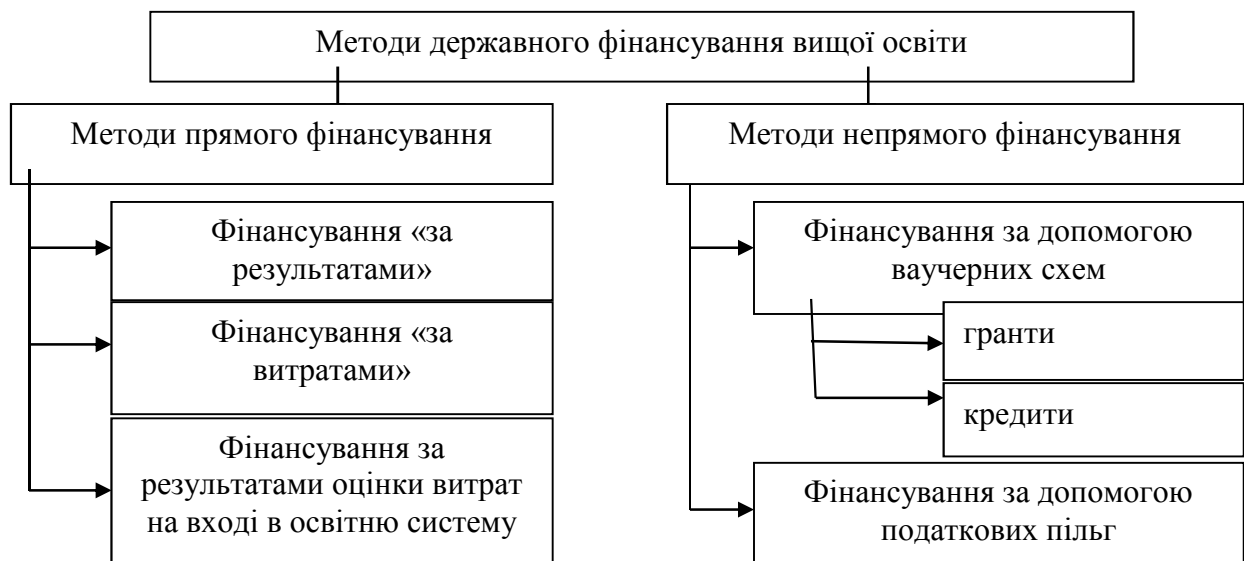

Рис. 2.4. Методи державного фінансування вищої освіти

Джерело: розроблено на підставі [32, 37].

Критеріальними показниками виступають підсумки випуску студентів і аспірантів, кількість присуджених наукових ступенів, рівень працевлаштування випускників, а також дані про успішність і якість підготовки фахівців.

Метод фінансування «за витратами» застосовується в країнах з недостатньо розвиненою освітньою інфраструктурою і низьким рівнем конкуренції навчальних закладів. Він передбачає безпосереднє покриття державою поточних і капітальних витрат освітніх установ, розрахованих на основі нормативів витрат на одного студента, незалежно від якісних характеристик їх діяльності.

Метод фінансування за результатами оцінки витрат на вході в освітню систему застосовується в Канаді, Великобританії, Франції, Японії та в сучасних умовах є найбільш затребуваним. За ним обсяги фінансування визначають на основі прогнозованої чисельності студентів, які навчатимуться за державні кошти, і вартості навчання, установлені шляхом укладення угоди між навчальним закладом і державою за результатами тендерних процедур. Переможцем у тендері на навчання студентів і отримання бюджетного фінансування стає заклад, який запропонує низьку вартість навчання при відповідному рівні якості [37].

Ваучерні схеми, теоретичним підґрунтям яких є неоліберальна модель фінансування освіти, задіяні в США, Великобританії, Австралії, Новій Зеландії, частково в Швеції, Данії і ряді інших країн. У сучасних умовах ваучери, які передбачають підтримку освіти з боку попиту на освітні послуги, розглядають як реальну альтернативу традиційній системі прямого фінансування, орієнтованій на пропозицію [38].

Вони не створюють додаткових коштів для освіти і не є додатковим джерелом фінансування. Ваучери змінюють не загальний обсяг фінансування, а спосіб його розподілу.

Наслідками запровадження ваучерних схем фінансування вищої освіти є: розширення для студентів можливостей щодо вибору навчального закладу, дисциплін і курсів; посилення конкуренції між освітніми установами за студентів; підвищення ефективності використання бюджетних коштів, які виділяються на освітню галузь. Ваучер, вартість якого встановлюється на основі середньої ціни освіти, дозволяє студентам оплачувати навчання як в державних, так і в недержавних навчальних закладах, гарантуючи свободу вибору.

Модель фінансування вищої освіти в багатьох розвинених країнах ринкового типу поєднує елементи ваучерної схеми оплати освітніх послуг і прямого бюджетного субсидування. У Новій Зеландії фінансування вищих навчальних закладів проводиться на основі їх фінансової автономії і глобального бюджетування з використанням показника EFTS, який вказує на обсяг витрат, запланованих державою з розрахунку на одного студента [38]. Бюджетне субсидування навчальних закладів доповнюється програмою пільгового освітнього кредитування студентів. У Данії розміри бюджетної субсидії навчальним закладам з розрахунку на одного студента визначаються

на основі аналізу їх успішності, що стимулює університети до підвищення якості навчання.

Непряме фінансування представлено освітніми ваучерами, які складаються з грантової (безповоротної) і позикової (поворотної) частини. У Швеції кредитна частина ваучера надається за пільговими відсотками, а розміри її щорічного повернення залежать від доходів позичальника і не перевищують 4 % їх обсягу.

Незважаючи на широке використання освітніх грантів, тенденцією останніх десятиліть є зміщення акцентів у бік позик на отримання освіти. Це пов'язано з нездатністю профінансувати навчання всіх бажаючих в умовах зростання попиту на вищу освіту і необхідності стимулювання якості навчання. Загальну схему фінансування вищої освіти наведено на рис. 2.5.

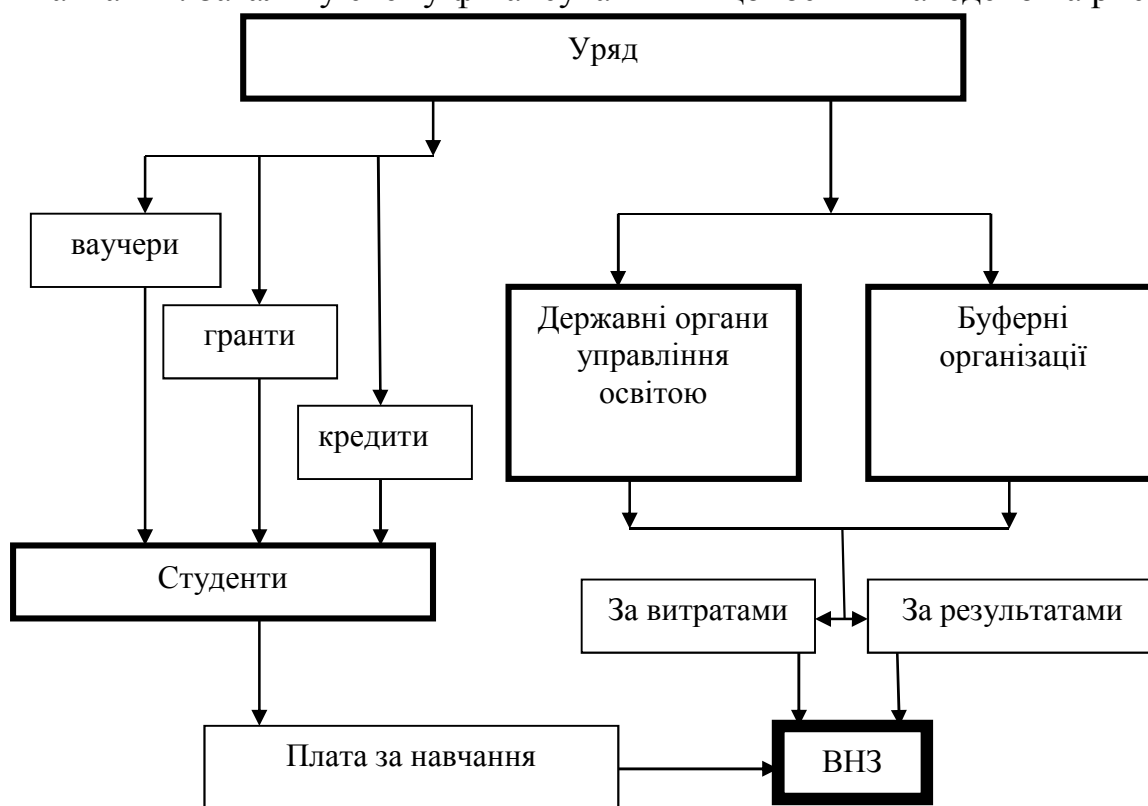

Рис. 2.5. Загальна схема фінансування вищої освіти
Джерело: розроблено на відставі [39, 40].

Таким чином, у світовій практиці сформувалися декілька підходів до організації державного фінансування вищої освіти [41–43]. Фінансування за витратами (Канада, Великобританія, Франція, Японія, Швеція, Норвегія, Китай, Нігерія) передбачає, що бюджетні кошти надходять прямо до вишів, а їх використання чітко контролює держава. Автономія, а отже, і відповідальність ВНЗ за надання якісних освітніх послуг – низька.

Бюджетування ВНЗ здійснюється з використанням трьох таких механізмів: лінійний бюджет – кошторис розподіляється за типами витрат (зарплата, обладнання, обслуговування студентів); програмний бюджет –

розподіл коштів за центрами вартості (окремими факультетами або в деяких випадках навіть окремими викладачами, які відповідають за програму); кошторис за видами діяльності – з виділенням витрат на навчання і на дослідницьку роботу. Фінансування за результатами (Данія, Фінляндія, Ізраїль, Нідерланди, США та інші країни) означає, що виділення державних коштів залежить від результатів навчальної та науково-дослідницької діяльності ВНЗ – безпосередніх (якості та обсягу наданих освітніх послуг) і кінцевих (соціально-економічного ефекту від отримання освіти: кар'єрного зростання випускників вишів, їх доходів, задоволеності роботодавців якістю підготовки випускників та ін.). ВНЗ має більше повноважень у фінансовому та адміністративному управлінні, але галузеве міністерство здійснює постійний моніторинг якості освіти [44].

Договірне фінансування освіти (Бразилія, Аргентина, Індія, Греція, Італія) має за основу результати переговорів представників вишів і освітнього міністерства або фінансових установ. Формування бюджету ВНЗ може відбуватися: а) шляхом збільшення коштів порівняно з попереднім періодом відповідно до планів розвитку освітньої установи; б) з використанням угод «ad hoc», з огляду на політичну вагу в суспільстві представників цього навчального закладу; в) методом установлення урядом для кожного конкретного вишу фіксованого відсотка від національного доходу. Договірне фінансування вищої освіти фахівці не вважають ефективним через високу економічну невизначеність і залежність від зовнішніх впливів [45]. У Великобританії ваучери і зараз використовують у системі початкової та середньої освіти, а в деяких штатах США – у системі середньої та вищої професійної освіти.

Для розгляду можливих шляхів удосконалення механізму фінансування вищої освіти в Україні необхідний порівняльний аналіз діючих моделей фінансування освіти в провідних європейських країнах і в Україні. Згідно з дослідженням російських експертів Є.С. Гвоздєва і Г.Д. Штерцера, зростання якісних показників людських ресурсів в державі на 1% приводить до зростання темпів приросту ВВП на 1–3 %, а підвищення терміну навчання на один рік призводить до зростання ВВП на 3 % [46]. Ця теза підтверджує необхідність збільшення витрат на вищу освіту з метою зростання міжнародної конкурентоспроможності країни в цілому. Для аналізу і порівняння рівня фінансування вищої освіти в країнах світу за даними 2016 р. визначимо величину витрат у відсотках від ВВП з метою уніфікації показників (табл. 2.7).

Аналізуючи дані показників країн світу, констатуємо, що Україна витрачає на вищу освіту значну частку ВВП, яка не набагато нижча, ніж у Великобританії, Німеччині та Франції. Однак причина некоректного відхилення полягає в різниці величин ВВП різних країн, про що свідчить показник «ВВП на душу населення», який майже в 4,5 рази нижчий, ніж у Німеччині, у 3,9 рази нижчий, ніж у Франції, майже в 5 разів нижчий, ніж у Великобританії.

Таблиця 2.7

**Порівняння рівня фінансування вищої освіти в Україні
та Європейських країнах [47]**

Показник	Німеччина	Франція	Великобританія	Україна
ВВП на душу населення, дол. США	41221	36248	43733	1965,81
Загальні витрати на освіту, % ВВП	4,6	5,9	5,7	6,6
Державні витрати на вищу освіту, % ВВП	1,2	1,5	1,8	1,2
Загальні витрати на освіту на душу населення, дол. США	17 691	15 757	25 095	790,86
Чисельність населення, осіб, млн.	82,5	62,3	61,4	42,8

Джерело: розраховано авторами на основі [46].

Аналіз становища України щодо інших країн за рівнем ВВП на душу населення і витрат на освіту показує значне відставання України від цих країн (рис. 2.6).

Рис. 2.6. Становище України щодо інших країн за рівнем ВВП на душу населення і витрат на освіту

Джерело: розраховано авторами на основі [46].

Аналіз вкладень у вищу освіту в різних державах свідчить, що Україна здійснює незначні асигнування в цю сферу порівняно з провідними країнами світу, що підтверджує показник «Загальні витрати на освіту на душу населення», і має набагато нижчий обсяг ВВП.

Аналіз рівня витрат на вищу освіту на одного студента в різних державах показує, що Україна здійснює менші асигнування в цю сферу порівняно з провідними країнами світу (майже у 2,5 раза нижче, ніж у Німеччині, у 2,2 раза – ніж у Франції, у 3 рази – ніж у Великобританії). Крім того, державні витрати на вищу освіту у відсотках від ВВП у нас суттєво нижчі, ніж в проаналізованих європейських країнах. Цей показник особливо тривожний, оскільки російська освіта більш ніж на 63 % фінансується саме з державних джерел і має тенденцію зниження за останні роки (при одночасному зниженні ВВП України в доларовому еквіваленті). На рис. 2.7

показано становище України щодо інших країн за рівнем витрат на вищу освіту на душу населення і частки державних витрат на вищу освіту у ВВП країни.

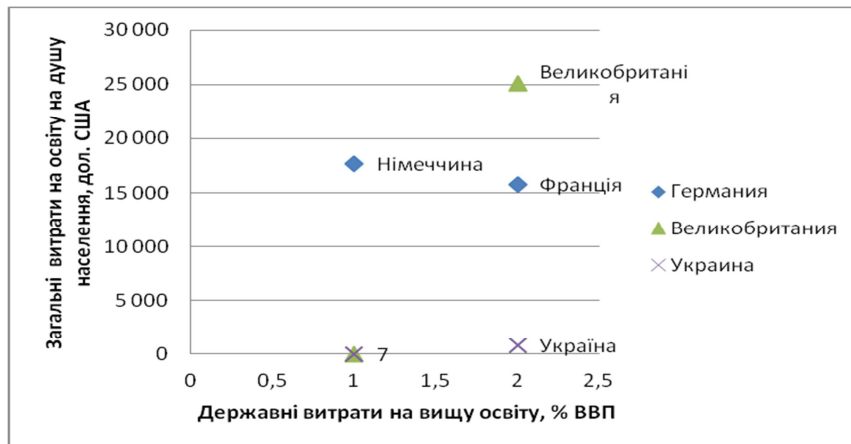

Рис. 2.7. Становище України щодо інших країн за рівнем витрат на вищу освіту на душу населення і частки державних витрат на вищу освіту у ВВП країни

Джерело: розраховано авторами на основі [46].

Таким чином, від факторів фінансування вищої школи багато в чому залежить і стан країни в рейтингу систем вищої освіти. Отже, важливо зіставити механізмів фінансування вищої освіти Великобританії, Німеччини, Франції та України. Таке порівняння наведено в табл. 2.8.

Таблиця 2.8

Зіставлення механізмів фінансування вищої освіти Великобританії, Німеччини, Франції та України

Параметр порівняння	Німеччина	Франція	Великобританія	Україна
Участь держави у фінансуванні	Близько 90 %	Близько 90 %	Близько 2 %	Близько 63 %
Участь підприємницьких структур у фінансуванні	Близько 3 %	Близько 2 %	Близько 5 %	Близько 11 %
Участь доходів домогосподарств у фінансуванні	Близько 7 %	Близько 9 %	Близько 93 %	Близько 25 %
Застосування механізмів фінансування на основі подушних нормативів	+	-	-	+
Фінансування окремих освітніх програм	+	+	+	+
Тип фінансування	Децентралізований	Централізований	Децентралізований	Централізований

Джерело: розраховано авторами на основі [46]

Отже, на основі аналізу різних типів фінансування вищої освіти визначено, що в основному в досліджуваних країнах перевага надається децентралізованій системі управління освітою. Однак ця система не означає аналогічного типу фінансування – механізми фінансування у всіх проаналізованих країнах різні, у тому числі спостерігаються різні варіанти децентралізованого фінансування.

Джерела фінансування вищої освіти залежать від системи вищої освіти, що склалася в країні. Останнім часом у багатьох країнах одним із стратегічних завдань розвитку ринку освітніх послуг є якомога ширше охоплення населення вищою освітою, а вирішення цього завдання вимагає розширення фінансування – і за обсягом, і за формою.

Аналіз джерел фінансування освіти в Великобританії, Німеччині і Франції показав, що у світі в даний час існує тенденція до децентралізації освіти, зокрема, диверсифікації джерел її фінансування.

Однак на підставі проведеного аналізу механізмів фінансування трьох вищезазначених держав можна зробити висновок, що чим сильніший зв'язок держави і ВНЗ, тим більше в неї можливостей впливу на реалізацію національних цілей через вищі навчальні заклади, у тому числі через механізми фінансування цих установ.

Слід зазначити, що останнім часом у багатьох країнах, у тому числі і в Україні, замінюється підхід у фінансуванні, орієнтований на надання коштів безпосередньо ВНЗ, підходом, при якому більше уваги приділяється підтримці студентів. При цьому ВНЗ продовжують отримувати кошти від держави, проте непрямим методом. Такий шлях державного фінансування вищої освіти веде до конкуренції між ВНЗ щодо залучення студентів.

У цілому, якщо розглядати ВНЗ як суб'єкти господарювання, які обслуговують національні інтереси у сфері освіти, то фінансування в основному забезпечується державою, а якщо – як установи, що надають освітні послуги студентам, які, у свою чергу, будуть використовувати набуті знання і навички для отримання власних доходів, то фінансування повинно йти з боку споживачів послуг, тобто за рахунок доходів домогосподарств або підприємців (бізнес-структур). Але такий підхід до фінансування вищої освіти не є альтернативним державному фінансуванню і може розглядатися тільки як додаткове джерело фінансування.

Таким чином, незалежно від структури держави, витрати на вищу освіту повинні покриватися з комбінації таких джерел, як надходження від споживачів освітніх послуг (студентів, підприємців і бізнес-структур), кошти платників податків (роботодавців), кошти держбюджету, кошти самих ВНЗ (від організації будь-якої діяльності). У межах кожного з наведених джерел можуть бути різні форми фінансування.

У цілому перебудова системи організації вищої освіти потребує вдосконалення механізмів фінансування, організації багатоканального (змішаного) фінансування сфери вищої освіти. Вид рішення даних проблем тісно пов'язане зі зміцненням автономії ВНЗ з метою розширення їх

самостійності в розподілі коштів, що є напрямом подальших досліджень у цій сфері.

У цей час триває процес розширення джерел фінансування освіти. Залежно від національних особливостей, у цій сфері виділяють різні підходи і схеми [47]:

1. Джерела і механізми фінансування в країнах з централізованим управлінням освітою, де розподіл вкладу різних учасників фінансування освіти такий: міністерства національної освіти та інші міністерства – 64,6 %; регіони, департаменти, місцеві органи влади – 20,4 %; органи соціального забезпечення – 2,3 %; суб'єкти господарювання (у вигляді спеціального податку) – 5,8 %; домогосподарства (у вигляді плати за навчання, придбання навчальних матеріалів) – 6,9 %.

2. Фінансування в країнах з децентралізованими системами управління освітою, яке ділиться на три типи:

а) децентралізоване регіонально-міське фінансування, яке характерне для країн з федеративним устроєм (Німеччина, Швейцарія, Бельгія, частково Іспанія);

б) централізоване фінансування, при якому найбільші обсяги фінансування надходять з державного бюджету через відповідні міністерства освіти, а управління системою освіти здійснюється регіональною та місцевою владою;

в) пропорційне державно-міське фінансування, коли неможливо визначити пріоритетне джерело фінансування.

При такому типі фінансування освіта фінансується державою та муніципалітетами або власниками приватних навчальних закладів. Внесок кожного з учасників фінансування є більш-менш порівняним [48].

Основними напрямками диверсифікації джерел фінансування освіти є [49, 50]:

– установа плати за навчання або зборів на відшкодування витрат на проживання та харчування (Швеція, Норвегія, Фінляндія, Данія, більшість країн з перехідною економікою), скасування або зменшення розмірів студентських грантів і стипендій;

– скорочення або «заморожування» субсидій на студентські кредити;

– довгострокове залучення фінансових пожертвувань від випускників, індивідуальних і корпоративних донорів з метою створення ендаментів – фондів цільового капіталу, які використовуються вишами для суспільно значущих цілей. Значні пожертви ще в ХІХ в. отримували такі університети США, як Гарвард, Єль, Принстон, Колумбія, Дартмут;

– випуск облігацій, як це зробив у 2010 р. Кембриджський університет (Великобританія), вперше за 800 років не знайшовши іншого шляху фінансування університетського містечка, музейних та освітніх центрів (400 млн фунтів стерлінгів);

– формування підприємницьких університетів, які не просто взаємодіють з промисловістю, а здатні комерціалізувати результати своєї

наукової діяльності (формування інтелектуальної власності), тобто заробити прибуток і залучити додаткові фінансові ресурси;

– корпоратизація і приватизація державних університетів – розвиток непрофільної діяльності;

– упровадження нових інструментів державного управління бюджетами університетів з використанням грантів, позик (повертаються умовно), гарантій і страхування, механізмів пайової участі.

Таким чином, як показав проведений аналіз, криза освіти є однією з глобальних проблем сучасності, вирішення якої має першорядне значення для добробуту кожної країни. Ця криза пов'язана перш за все зі зниженням обсягів фінансування вищої освіти. У зв'язку із цим у багатьох країнах відбуваються зміни в методах і механізмах фінансування вищої школи. Такі зміни стосуються питань централізації і децентралізації в управлінні освітою, у тому числі її фінансуванням [47].

Слід зазначити, що ступінь децентралізації управління освітою обумовлює і підходи до фінансування освіти, напрями диверсифікації джерел фінансування.

Як показує аналіз структури витрат на вищу освіту у 2000–2015 рр. у країнах ОЕСР, близько 66 % становить державні джерела фінансування і тільки 34 % – приватні інвестиції (фінансування за рахунок домашніх господарств, компаній, благодійних фондів та інших джерел). Динаміку обсягів фінансування вищої освіти наведено в табл. 2.9.

Таблиця 2.9

**Динаміка обсягів фінансування вищої освіти у 2000–2015 рр.
у країнах ОЕСР, дол.**

Рік	Всього виділено коштів на освіту	Державне фінансування	Недержавне фінансування
2000	164 277 878	118 279 752	45 998 125
2001	175 083 323	127 134 145	47 949 178
2002	197 817 034	143 996 385	53 820 649
2003	218 858 010	159 484 295	59 373 715
2004	231 221 423	165 469 314	65 752 108
2005	247 056 225	178 599 941	68 456 284
2006	264 969 575	194 386 697	70 582 878
2007	239 453 698	165 730 706	73 722 992
2008	242 195 574	158 641 179	83 554 395
2009	404 230 067	297 613 432	106 616 636
2010	312 309 260	198 596 124	113 713 136
2011	311 831 308	195 565 835	116 265 474
2012	308 313 300	198 695 699	109 617 601
2013	292 664 710	187 616 525	105 048 185
2014	294 993 604	193 049 917	101 943 687
2015	297 974 582	196 456 123	101 518 459

Джерело: сформовано авторами на підставі [46].

Як свідчать дані табл. 2.9, частка недержавного фінансування з кожним роком збільшується. Докладніше джерела небюджетного фінансування та їх структуру розглянуто в табл. 2.10.

Таблиця 2.10

**Структура джерел недержавного фінансування вищої освіти
у 2000–2015 рр. у країнах ОЕСР, %**

Рік	Частка недержавного фінансування в загальному обсязі, %	Небюджетне пряме фінансування програм	Державні позики на навчання	Неповернені кредити	Партнерська допомога	Гранти	Допомога на навчання
2000	28,00	67,95	0,10	0,15	0,83	0,02	30,96
2001	27,39	69,03	0,07	0,22	0,89	0,06	29,73
2002	27,21	70,08	0,06	0,25	0,76	0,21	28,64
2003	27,13	72,98	0,07	0,22	0,66	0,22	25,85
2004	28,44	70,08	0,06	0,25	0,76	0,21	28,64
2005	27,71	76,36	0,00	0,18	0,54	0,11	22,81
2006	26,64	76,36	0,00	0,18	0,54	0,11	22,81
2007	30,79	79,18	0,00	0,15	0,44	0,13	20,09
2008	34,50	75,37	0,00	0,13	0,37	0,17	23,96
2009	26,38	68,71	0,00	0,10	0,32	0,27	30,60
2010	36,41	18,70	0,00	0,09	0,24	0,21	80,75
2011	37,28	0,00	0,00	0,00	0,21	0,18	99,61
2012	35,55	0,00	0,00	0,00	0,23	0,18	99,59
2013	35,89	0,00	0,00	0,00	0,19	0,14	99,67
2014	34,56	0,00	0,00	0,00	0,24	0,19	99,56
2015	34,07	0,00	0,00	0,00	0,24	0,18	99,58

Джерело: побудовано авторами на підставі [46].

Для підвищення ефективності мобілізації ресурсів країни ЄС розглядають фінансування вищої освіти не як процес формування витрат, а як інвестиції в розвиток людського капіталу. При цьому роблять зусилля для забезпечення зростання якості й ефективності систем освіти і професійної підготовки. Уряди країн Європейського союзу передбачають переглянути і реструктурувати бюджетні витрати з метою виключення неефективних витрат при фінансуванні вищої освіти та збільшити витрати в перспективних сферах і напрямках. Таким чином, у багатьох країнах світу можна відзначити тенденцію переходу від виключно державного фінансування до диверсифікованих (недержавних) джерел фінансування вищої освіти. Така тенденція диверсифікації джерел фінансування ВНЗ поширилася в результаті збільшення чисельності студентів при зростаючій потребі ВНЗ у збільшенні фінансових ресурсів, що йдуть на розвиток вищої освіти, підвищення їх технічної оснащеності і якості навчання. За таких умов скорочення або

зниження темпів зростання урядових субсидій, яке викликане посиленням тиску на державні бюджети більшості країн світу з боку інших, не менш важливих соціальних витрат, керівні органи університетів і коледжів змушені розробляти нові форми фінансування. Залучення різних джерел недержавного фінансування вищої освіти відкриває можливості для розширення фінансової бази вищих навчальних закладів за рахунок позабюджетних джерел.

Процес диверсифікації джерел фінансування освіти почав свій розвиток від 80-х рр. ХХ ст., коли вишам більшості країн – і розвинених, і тих, що розвиваються, було надано право вишукувати додаткові джерела фінансування. Диверсифікація джерел фінансування вищої освіти стимулювалася скороченням її державного фінансування. Поряд з бюджетними витратами на освіту, у ролі джерел фінансування використовували плату за навчання та інші послуги освітнього закладу, фінансову підтримку комерційних структур та інших представників приватного сектора.

Тому побудова освітнього кластера пов'язана з необхідністю об'єднати в рамках однієї (територіальної, функціональної) зони бізнес-проекти в конкретній освітній області, фундаментальні розробки та сучасні системи проектування нових технологій, методик, інтелектуальних продуктів і підготовку виробництва цих продуктів.

Так, у Польщі значення освітніх кластерів для роботодавця – замовника освітніх послуг, визначається як фабрика комплексного практико-орієнтованого знання, що дозволяє визначити зони пріоритетних інвестиційних вкладень [51].

Для Казахстану метою освітнього кластера є підвищення якості професійної підготовки, задоволення поточних і перспективних потреб соціальних партнерів у висококваліфікованих фахівцях. Серед основних завдань у рамках зазначеної мети виділяють такі [52]:

- спільне планування зацікавленими партнерами напряму взаємодії у підготовці фахівців і робочих кадрів;
- забезпечення реальних проектів підготовки фахівців і робочих кадрів фінансовими ресурсами;
- забезпечення участі роботодавців у програмах розвитку навчальних закладів;
- підвищення якості предметів спеціального циклу і практичного навчання;
- стійкий розвиток матеріально-технічної бази навчальних закладів на довгостроковій основі;
- впровадження у професійну підготовку студентів передових прийомів і методів організації праці;
- підвищення у студентів мотивації до навчання, освоєння професії;
- активне проведення вчені Німеччини, перспективним є використання європейського досвіду стимулювання кластерних ініціатив у сфері освіти.

Пріоритет у європейських освітніх кластерах віддають вишам, тому що на початку ХХІ ст. відбувається посилення ролі університетів як значимих суб'єктів розвитку у формуванні гуманітарного потенціалу регіонів, складається система інтегруючих функцій університету в цілісній національно-регіональній освітній системі, що відображено в таких документах Болонського процесу, як Сорбонська (1998) і Болонська (1999) декларації. Автори концепцій інформаційного суспільства (Р. Барнет, Д. Белл, З. Бжезинський, Дж. Гелбрейт, М. Кастельс, І. Масуда, Д. Рісман, Е. Тоффлер) обґрунтовано вважають, що вища освіта перетвориться на визначальний гуманітарно-соціальний інститут, тому лідерами будуть ті нації, що створять найефективнішу систему безперервної освіти – «освіта протягом усього життя» (long life education).

На підставі аналізу діяльності освітніх кластерів Польщі, Китаю, Казахстану, Малайзії, Росії можна відзначити, що для створення освітнього кластера навчальному закладу необхідно вирішити ряд таких завдань [51–56]:

1) активізувати проектну діяльність студентів, аспірантів, викладачів для створення інноваційних проектів разом з бізнес-структурами, підприємствами й організаціями регіону;

2) у рамках системи додаткової професійної освіти передбачити реалізацію програм підвищення кваліфікації і професійної перепідготовки фахівців в області інноваційного менеджменту;

3) створити структуру, що займається маркетингом соціально значущих інноваційних освітніх продуктів і послуг;

4) сприяти забезпеченню економічних умов виробництва інновацій (у тому числі і соціальних) та їх просуванню на регіональному ринку;

5) сприяти залученню додаткових позабюджетних засобів для розвитку соціально-інноваційної діяльності;

6) сприяти процесу створення й розвитку малих підприємств у своїй структурі.

Приклад функціонування освітніх кластерів у Росії включає такі етапи реалізації процесу [57]:

1. Організація моніторингу ставлення роботодавців щодо наявності у випускників шкіл, училищ, технікумів необхідних професійних та особистісних якостей.

Моніторинг дозволяє визначати потреби та очікування як зовнішніх, так і внутрішніх споживачів освітніх послуг, зіставляти очікування й оцінювати якість професійної підготовки; вчасно коректувати і визначати перспективні вектори розвитку соціального партнерства, що дозволяють поліпшувати якість підготовки фахівців і задовольняти потреби замовників на ринку праці.

2. Організація освітньої діяльності відповідно до вимог міжнародної системи менеджменту якості, які дозволяють мобільно й ефективно розробляти і здійснювати систематичні корегувальні дії з поліпшення складної системи соціального партнерства на основі:

- постійного доступу до інформації про ринок праці;
- своєчасного уточнення структури затребуваності кадрів на ринку праці;
- обліку вимог роботодавців до змісту професійної підготовки фахівців для своєчасного його корегування;
- ефективної організації практики студентів на підприємствах галузі;
- оцінки якості підготовки фахівців незалежними експертами тощо.

3. Організація виробничої (професійної) практики на основі інтеграції теоретичних знань та інноваційних технологій галузей економіки в умовах виробництва, що сприяє підвищенню рівня мотивації до обраної професії, корегуванню й відновленню змісту видів практик і навчальних програм, збільшенню відсотка працевлаштування випускників на підприємствах галузі і їхньому кар'єрному зростанню.

4. Організація роботи постійного діючих науково-методичних семінарів суб'єктів освітнього кластера, спрямованих на узгодження вимог підприємства-замовників до професійних знань і навичок випускників училищ, технікумів і вишів.

5. Розвиток сектора додаткової професійної освіти, що включає підготовку фахівців з робочих спеціальностей із присвоєнням кваліфікаційних розрядів, за додатковими спеціальностями професійної освіти, організація курсів підвищення кваліфікації і професійної підготовки, стажувань викладачів на підприємствах.

6. Проведення спільних заходів і конференцій, ділових зустрічей, екскурсій, що розвивають атмосферу взаємного співробітництва.

У Франції освітній кластер визначає самостійність у виборі професійно-освітніх програм, введення наскрізних навчальних планів, що охоплюють основні напрями і спеціальності підготовки кадрів для регіону. Диверсифікованість освіти дозволяє враховувати потреби регіонального ринку праці, створювати умови для підготовки творчого, багатофункціонального й високопрофесійного фахівця. Виявлення переваг у професійній сфері та правильній профорієнтації здатні допомогти у вирішенні проблеми насичення ринку праці професіоналами, що одержують освіту і працюють в одній професійній сфері, однак правильно робити це не для студентів старших курсів, а для абітурієнтів і першокурсників [36].

Як свідчить аналіз діяльності створених освітніх кластерів у країнах СНД, з урахуванням взаємного інтересу всіх учасників – суб'єктів ринку освітніх послуг, якісна професійна освіта сьогодні стає однією з важливих сфер освітнього кластера. Університет у структурі освітнього кластера має стати центром, що керує вищим інноваційного розвитку професійної освіти в регіоні [58].

На основі аналізу освітніх кластерів Польщі, Китаю, Казахстану, Росії, Фінляндії насамперед умовно можна виділити чисто освітні кластери, наприклад, комплекси типу «школа – професійне училище (ліцей) – технікум (коледж)» і змішані кластери, наприклад, різного роду науково-виробничо-

освітні комплекси. Нижче наведено характеристики, на комбінації яких базується створення кластера [51–55]:

- регіональна – починаючи від міста або суб'єкта країни до країни;
- горизонтальна: кілька навчальних закладів одного рівня можуть входити до одного кластера;
- вертикальна: у кластер поєднуються навчальні заклади різного рівня;
- латеральна: у кластер поєднуються різнопрофільні й різнорівневі навчальні заклади, підприємства та організації;
- галузева: сукупність навчальних закладів, підприємств і організацій одного профілю;
- фокусна – навчальні заклади зосереджують навколо одного центра підприємства, НДІ;
- якісна – сукупність навчальних закладів, підприємств і організацій, що поєднуються з метою створення та впровадження інновацій.

Розглянемо досвід створення освітніх кластерів у країнах, що розвиваються.

Одим із прикладів розвитку освітнього кластера можна спостерігати у Малайзії. Політика цієї країни спрямована на формування ефективних кластерів знання, які виконують функцію передачі знань. Ці кластери містять у собі організаційний потенціал для розвитку інновацій і створення нових галузей.

Кластери «Долина Келанг» та «Пенанг» створені для кооперації між секторами для розвитку експортно-орієнтованих галузей. Основну кількість міжнародних досліджень засновано на співробітництві із закордонними університетами, а не з місцевими університетами й інститутами Малайзії. Міжнародна структура співробітництва вже становить 40 років. Особливості формування «потрійної спіралі» та партнерства з локальними співтовариствами, особливості інтернаціоналізації з новими партнерами свідчать про позитивний досвід у формуванні і розвитку освітніх кластерів [56].

Прикладом позитивного досвіду у формуванні освітнього кластера також виступає Росія та утворений у ній освітній кластер «Інженери майбутнього». Основною метою цього кластера є розробка навчальних програм для потреб авіаційної промисловості. Це формування розвивається під егідою Союзу машинобудівників Росії та Об'єднаної авіабудівельної корпорації і є їх «супутником». Активна взаємодія з профільними підприємствами та можливість трансферу технологій обумовлюють позитивний досвід для розвитку сфери вищої освіти [54].

Польща та її освітній кластер під назвою «Edu-Кластер» має на меті створення консорціумів для спільної участі в проектах, тендерах, підготовці й дистрибуції загальної продукції, проведенні конференцій і семінарів, а також рекламних компаній у сфері дистанційного навчання, що сприяє підвищенню продуктивності й ефективності науки через застосування моделі навчання, заснованої на груповій роботі й включенні системи Web 2.0 (у т.ч. блог Wiki) в освітній процес, WEBQUEST(підручник для тренерів і

коучів у сфері використання WEBQUEST), розробка методології WEBQUEST та освітніх матеріалів на тему WEBQUEST. Edu-кластер постійно контролює потреби клієнтів, робить прогнози для ринку й галузі, щоб правильно модифікувати напрями розвитку і покращувати продукцію згідно зі світовими тенденціями. Основною перевагою цього кластера є орієнтування на конкретні проекти з чіткою орієнтацією на освітній ринок («освіта для освіти») [51].

Спеціалізація університетських науково-освітніх кластерів Китаю (Кластер Центрального регіону) досить чітко спрямована на загальнодержавні та одночасно регіональні завдання. Значення освітнього потенціалу для університетських науково-освітніх кластерів відповідає ролі територіальних одиниць в економічному житті країни. Основною метою освітніх кластерів Китаю є розвиток регіону [55].

Ще одним з прикладів успішного функціонування освітніх кластерів є Назарбаєв Університет у Казахстані. Основною метою цього кластера є:

- 1) трансфер і комерціалізація технологій шляхом поширення результатів власних досліджень на ринок;
- 2) залучення бізнесу, у тому числі іноземного, до створення наукових підрозділів, досвідчених виробництв, високотехнологічних компаній на індустріальному майданчику університету.

Для реалізації першого напрямку в кластері вже створено офіс комерціалізації, бізнес-інкубатор, пілотний технопарк. Другий напрям буде здійснюватися через створення індустріального майданчику університету. Національним і міжнародним компаніям дано право розміщувати на території майданчика власну інфраструктуру виробництва й наукових підрозділів. Вибір і розміщення компаній на майданчику буде засновано на синергії з дослідницькими центрами та школами Університету і пріоритетами розвитку казахстанської індустрії.

Особливістю Казахського освітнього кластера є селективна стратегія вибору партнерів та надання підтримки трансферу технологій [52].

Одним із прикладів освітнього кластера в Україні є Львівській освітній кластер, основна мета якого – змінити характер академічного середовища, що повинно дбати не про привілеї і статуси, а про якість і зростання науки. Цей кластер перебуває в стані становлення, але вже може продемонструвати позитивний досвід в організації механізму розвитку за ініціативою знизу [59].

Перший в Україні освітній кластер започатковано в Чернігові. Ініціатором його створення був директор Черкаського державного бізнес-коледжу Олег Куклін, який уже отримав авторське свідоцтво на ідею, що фактично означає новий вектор розвитку сфери вищої освіти. Основною метою цього освітнього кластера є стимулювання в молоді бажання здобувати якісну освіту і ставати справжніми фахівцями, які працюватимуть на розвиток країни. Утворення кластерів місцевих ВНЗ разом із провідними вишами країни якраз надає таку можливість [60].

Вивчивши досвід успішного функціонування світових освітніх систем, сформулюємо основні умови розвитку сфери вищої освіти в Україні:

1) забезпечення умов цілісного, системного розвитку системи вищої освіти з урахуванням взаємозв'язків окремих її елементів;

2) усунення внутрішньої конкуренції в освітньому середовищі в певній галузі економіки та реалізація принципів партнерства та взаємовигідного співробітництва, за рахунок яких може бути забезпечено досягнення синергійного ефекту;

3) інтеграція всіх елементів сфери вищої освіти в Україні за рахунок інформаційних потоків і підвищення рівня централізації прийняття управлінських рішень із питань забезпечення відповідності попиту на певні спеціальності (визначення необхідного набору компетенцій) з боку підприємницьких структур і підготовки відповідних фахівців вищими навчальними закладами;

4) удосконалення процедур і правил, що регламентують взаємодію всередині окремих освітніх кластерів;

5) забезпечення оптимізації розподілу ресурсів на умовах державно-приватного партнерства з метою досягнення зростання ефективності підготовки фахівців;

6) модернізація і реконструкція існуючих взаємозв'язків між окремими учасниками освітнього процесу в Україні;

7) забезпечення систематизованого розвитку інфраструктури сфери вищої освіти в Україні відповідно до новітніх світових досягнень науки і техніки;

8) інформатизація і комп'ютеризація всіх інформаційних процесів, що виникають усередині освітнього кластера;

9) мінімізація витрат часу і ресурсів споживачів освітніх послуг;

10) створення системи, що забезпечує оптимізацію всіх інформаційних потоків між учасниками освітніх кластерів;

11) створення єдиної інформаційної бази, що відображає всі процеси в освітньому кластері.

Необхідність включення навчання в процес наукоємного виробництва сприяє утворенню єдиної системи «наука – освіта – виробництво», коли орієнтація професійної підготовки фахівців на зв'язок із практичною сферою вчасно забезпечує динаміку основних компонентів педагогічної системи і дозволяє в рамках навчального процесу адаптувати загальнотеоретичну та загальнопрофесійну підготовку майбутніх фахівців до перспективних напрямів інноваційного виробництва.

Продуктивності інтеграції освіти, науки й виробництва сприяє створення та розвиток кластерів, що є координуючим і консолідуючим механізмом інтеграційних процесів, однією з головних умов якого є сумісність, взаємозв'язок та необхідна ієрархія різних компонентів системи за умови забезпечення підпорядкування їх цілей єдиній загальній меті системи.

Інтеграція освіти, науки й виробництва в умовах науково-освітніх кластерів надає додаткові взаємовигідні можливості як для освітніх установ, так і для підприємств-замовників щодо формування продуктивних стратегічних відносин для підвищення продуктивності діяльності кожного окремо [61].

Таким чином, Україні варто активно використовувати міжнародний досвід створення освітніх кластерів, що підвищить конкурентоспроможність освітньої системи країни в цілому.

2.3. Обґрунтування напрямів розвитку сфери вищої освіти на підставі аналізу факторів внутрішнього та зовнішнього середовища

Нинішня ситуація, яка склалася в Україні, зумовлює необхідність суттєвих перетворень у всій сфері вищої освіти, освоєння нових моделей взаємодії між усіма учасниками навчання, удосконалення дидактичних систем. Тому необхідно здійснити комплексний аналіз факторів внутрішнього і зовнішнього середовища сфери освіти в Україні з метою виявлення існуючих протиріч, тенденцій розвитку освітніх систем, пошуку нових напрямів розвитку відповідно до мінливої дійсності, взаємоузгодження численних концепцій і парадигмальних основ модернізації вищої школи.

Аналізуючи ситуацію в системі вітчизняної освіти, можна виділити такі основні проблемні фактори: якість освіти і професійної підготовки не відповідає очікуванням роботодавців, існують диспропорції на ринку праці в попиті та пропозиції фахівців необхідних спеціальностей і рівні їх кваліфікації. Однак для більш повного аналізу проблем розвитку вітчизняної сфери вищої освіти необхідно вивчити основні фактори, що на неї впливають. Оцінюючи вплив різних чинників на сферу освіти, з одного боку, необхідно брати до уваги якомога більшу їх кількість, але, з іншого боку, збільшення кількості факторів може призвести до ускладнення проведених досліджень, підвищення необхідності врахування різної інформації. Велика кількість розглянутих факторів може також спричинити помилки у виборі напрямів розвитку. Таким чином, одночасне застосування великої кількості факторів впливу на сферу освіти, які дозволяють здійснити аналіз різних її аспектів, з одного боку, уможлиблюють усебічний аналіз, а з іншого боку, через складність і трудомісткості розрахунків є недоцільним. Тому важливим для досліджуваного об'єкта стає визначення пріоритетних факторів зовнішнього та внутрішнього середовища.

На підставі аналізу методів дослідження факторів зовнішнього та внутрішнього середовища можна запропонувати певну послідовність вибору факторів, що впливають на сферу вищої освіти України, та обґрунтування напрямів її розвитку. Загальну схему проведення дослідження наведено на рис 2.8.

Опис основних етапів проведення дослідження [66, с.74–76]:

1. Оцінка факторів внутрішнього і зовнішнього середовища сфери вищої освіти України, що впливають на її розвиток

Мета аналізу – визначення факторів внутрішнього і зовнішнього середовища сфери вищої освіти в Україні відповідно до виділених проблемними зон і оцінка перспектив розвитку.

Інструменти проведення аналізу:

-PEST-аналіз, який дозволяє здійснити комплексну оцінку впливу зовнішніх факторів на сферу вищої освіти;

-SNW-аналіз, на підставі якого може бути зроблено аналіз факторів внутрішнього середовища сфери вищої освіти в Україні.

Спільне використання цих методів під час вибору основних факторів, що впливають на розвиток сфери вищої освіти України, дозволить підвищити достовірність отриманих результатів і рекомендацій, які даються на їх підставі.

Перевагою сукупності пропонованих методів аналізу є їх комплексність, багатоаспектність і можливість отримання результатів, на основі яких можна здійснити порівняння зі сферою вищої освіти інших країн, оцінити і виявити проблемні зони.

Ці методи ґрунтуються на судженнях експертів із досліджуваного питання.

Фактори формуються на основі методу Дельфі.

Пропонуємо використання такого алгоритму вибору факторів для аналізу:

1. Формування списку факторів впливу на розвиток сфери вищої освіти в Україні на підставі логічного аналізу.

2. Оцінка експертами факторів впливу зовнішнього середовища:

а) формування гіпотези про вплив чинників на розвиток сфери вищої освіти;

б) оцінка критеріїв за методом Дельфі;

в) побудова гістограми розподілу й оцінка узгодженості думок експертів;

г) формування списку факторів.

3. Оцінка рівня впливу на підставі думок експертної групи.

Результат: перелік внутрішніх і зовнішніх факторів, що мають вплив на розвиток сфери вищої освіти України.

Розглянемо докладніше зміст цих етапів.

У результаті логічного й апріорного аналізу факторів внутрішнього і зовнішнього середовища сфери освіти, а також економічних показників, що характеризують стан сфери вищої освіти [67–69], сформовано гіпотезу про вплив деяких факторів на її розвиток.

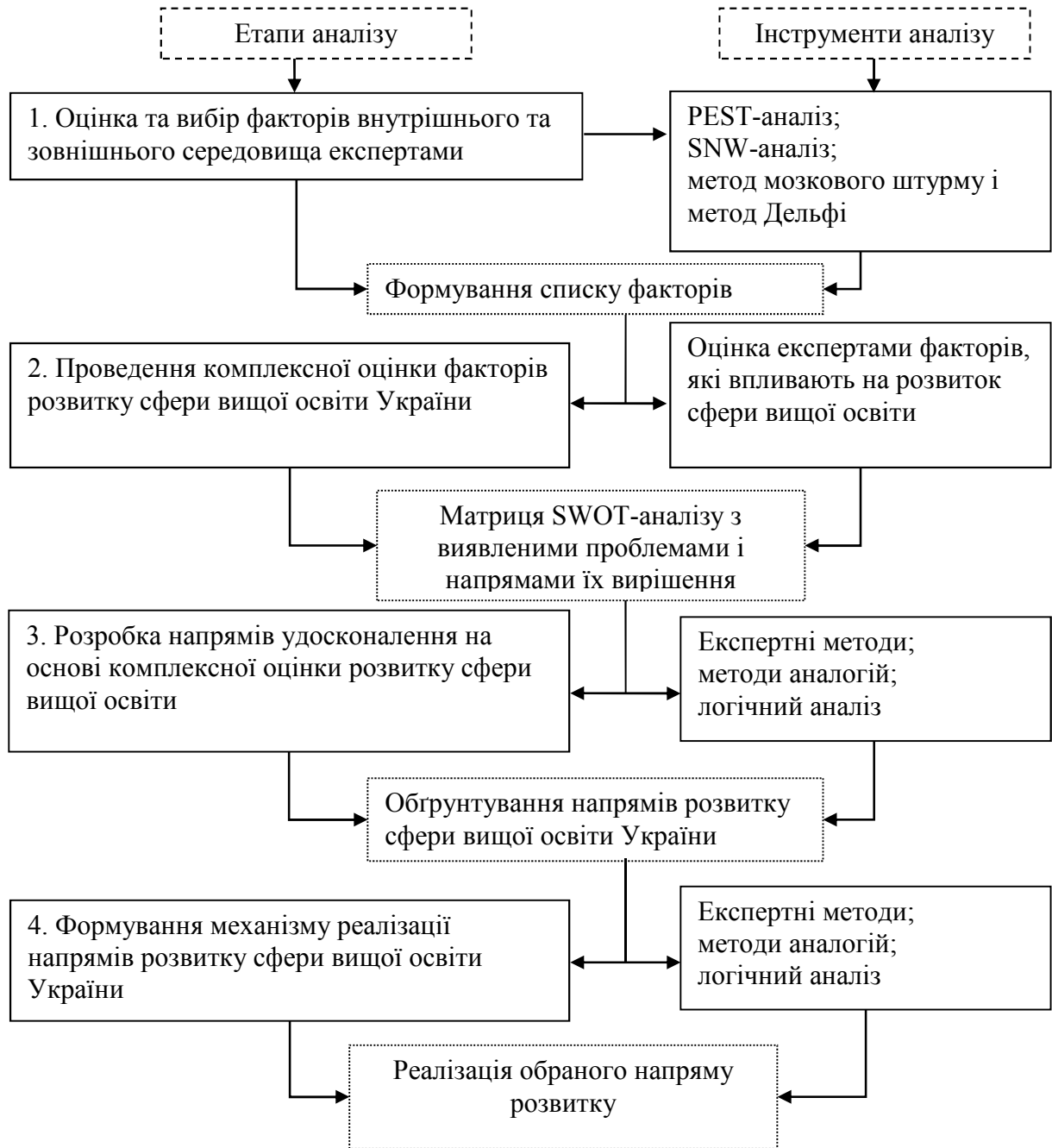

Рис. 2.8. Схема дослідження факторів впливу на розвиток сфери вищої освіти

Джерело: розроблено на підставі [62–65].

Далі для оцінки сформованих на підставі попереднього аналізу факторів внутрішнього і зовнішнього середовища потрібно опитати 15 експертів, тобто $N = 15$. Кількість експертів було вибрано за методом, запропонованим Е. Райхманом і Г. Азгальдовим у роботі «Експертні методи в оцінці якості товарів» [70], де для гранично допустимої помилки 0,5 і надійності (довірчого інтервалу) експертної оцінки, що дорівнює 0,95, табличне значення N дорівнює 15. Опитування слід здійснювати за допомогою анкет, у яких перераховано визначені раніше чинники.

Завдання експертів полягає в тому, щоб розташувати ці чинники в порядку убутання їх впливу на конкурентоспроможність освітньої галузі. Для цього в анкетах проти кожного фактора експерти повинні проставити ранг, який є кількісною мірою впливу фактора на досліджуваний показник. Найменший ранг 1 присвоюють найбільш суттєвому, з погляду експерта, фактору. Значення максимально можливого рангу дорівнює числу факторів в анкеті. Іноді опитувані не можуть вказати порядок проходження для двох або декількох факторів у ранжованому ряді. У такому разі цим факторам присвоюють один ранговий номер і під час подальших обчислень вводять для них так звані «пов'язані» ранги.

Експерти можуть також дописати і проранжувати фактори, які не були включені в анкету, але впливають, на їхню думку, на розвиток сфери вищої освіти.

Отримані на підставі анкет результати опитування вносять у таблицю, яка має назву матриці рангів. У таблиці ранги подано так, як їх проставили опитувані експерти. Правильність заповнення матриці рангів перевірено шляхом порівняння суми рангів по рядках і стовпцях. Знайдені суми повинні бути рівними між собою.

Аналіз матриці рангів має показати існування розбіжності в оцінці експертами ступеня впливу факторів на розвиток сфери вищої освіти. Чим більшою є така розбіжність, тим менше впевненості в тому, що фактори обрано правильно, тому дуже важливо визначити ступінь узгодженості думок експертів. Таку оцінку можна отримати за допомогою коефіцієнта конкордації, який обчислюють за формулою (2.1):

$$W = \frac{12 \cdot S}{m^2 \cdot (n^3 - n)} = \frac{12}{m^2 \cdot (n^3 - n)} \left[\sum_{j=1}^m \left(\sum_{i=1}^n a_{ij} - \frac{\sum_{j=1}^m \sum_{i=1}^n a_{ij}}{n} \right)^2 \right], \quad (2.1)$$

де a_{ij} – ранг i -го фактора в j -го фахівця;

m – кількість фахівців;

n – кількість факторів.

Значення коефіцієнтів конкордації лежить у рамках $0 < W < 1$. Якщо думки фахівців про вплив факторів на досліджуваний показник повністю збігаються, то $W=1$. У протилежному разі – коефіцієнт конкордації дорівнює 0.

Якщо в матриці рангів є пов'язані ранги, то коефіцієнт конкордації обчислюють за формулою:

$$W = \frac{S}{\frac{1}{12} \cdot m^2 \cdot (n^3 - n) - m \cdot \sum_{j=1}^m T_j}, \quad (2.2)$$

де

$$T_j = \frac{1}{12} \cdot \sum_{j=1}^m (t_j^3 - t), \quad (2.3)$$

де t_j – кількість однакових рангів у j -му ранжованому ряді.

Для оцінки значущості коефіцієнтів конкордації використовують критерій χ^2 , який підпорядковується χ^2 розподілу з числом ступенів свободи $f=n-1$. Обчислюють критерій χ^2 за формулою:

$$\chi^2 = m \cdot (n-1) \cdot W = \frac{S}{\frac{1}{12} \cdot m \cdot n \cdot (n+1)} \quad (2.4)$$

або за наявності пов'язаних рангів:

$$\chi^2 = \frac{S}{\frac{1}{12} \cdot m \cdot n \cdot (n+1) - \frac{1}{n-1} \cdot \sum_{j=1}^n T_j} \quad (2.5)$$

Якщо обчислене значення χ^2 буде більше табличного для відповідної кількості ступенів свободи, то, при заданому рівні значущості, можна стверджувати, що виявлено не випадкову узгодженість у думках фахівців.

На підставі знайдених сум рангів за такими чинниками необхідно побудувати апріорну гістограму і полігон ступеня впливу відібраних факторів на досліджуваний показник. При цьому можливі три випадки ранжирування [70]:

– розподіл нерівномірний, спадання монотонне. У цьому випадку, якщо є можливість, в аналіз включають усі фактори;

– розподіл нерівномірний, спадання експоненціальне. Цей випадок, із великими спадами на початку, найбільш сприятливий, оскільки можливе апріорне відсіювання низки факторів;

– розподіл рівномірний. Рівень апріорної інформації дуже низький, і тому всі фактори слід включати в аналіз факторів зовнішнього і внутрішнього середовища.

У результаті буде отримано список чинників.

2. Проведення комплексної оцінки сфери вищої освіти України для обґрунтування напрямів її розвитку.

Мета проведення – визначення напрямів розвитку сфери вищої освіти України на підставі проведення SWOT-аналізу.

У результаті передбачено здійснити проведення SWOT-аналізу, який дасть змогу оцінити сильні та слабкі сторони сфери вищої освіти України, а також можливості і небезпеки з погляду трьох періодів (нинішнього, майбутнього і в перспективі). Цей вид аналізу найбільш повно характеризує фактори внутрішнього і зовнішнього середовища, а також дозволяє оцінити ступінь впливу кожного з факторів на досягнення результату, дати комплексну оцінку напрямів розвитку сфери вищої освіти України на ринку освітніх послуг і визначити напрями його розвитку щодо використання можливостей і сильних сторін сфери послуг.

Ґрунтується на судженнях експертів і аналізі статистичних даних.

Результат: матриця SWOT-аналізу та рекомендації щодо обґрунтування напрямів розвитку сфери вищої освіти України.

3. Вибір напрямів розвитку сфери вищої освіти.

Мета дослідження – розробка та обґрунтування вибору напрямів розвитку сфери вищої освіти на основі виявлення можливостей і мінімізації загроз за рахунок удосконалення проблемних зон.

Результат: формування напрямів розвитку сфери вищої освіти України з метою підвищення її ефективності.

4. Формування механізму реалізації обраного напрямку розвитку сфери вищої освіти України:

Мета дослідження – розробити механізм реалізації обраного напрямку розвитку.

Результат – реалізація обраного напрямку розвитку сфери вищої освіти України.

На підставі аналізу факторів внутрішнього і зовнішнього середовища сфери вищої освіти України, який можна здійснити із застосуванням запропонованої схеми проведення цього дослідження, будуть не тільки визначені основні ключові фактори успіху всієї галузі, а й виділені основні напрями подальшого її розвитку, які дозволять українським ВНЗ зайняти конкурентоспроможну позицію на міжнародному ринку освітніх послуг. Розробка напрямів розвитку сфери вищої освіти, основана на комплексній оцінці як чинників, які являють собою загрози зовнішнього середовища, так і можливостей, що відкриваються, дасть змогу найбільш гнучко й ефективно адаптуватися до змін зовнішнього середовища, сформуванню найдоцільніших заходів щодо виходу вітчизняної освіти з кризи. Такий підхід до обґрунтування напрямів розвитку сфери вищої освіти дозволить виділити всіх стейкхолдерів цього процесу і сформуванню гармонійну стратегію з урахуванням інтересів держави, представників вищих навчальних закладів і бізнес-спільноти [71].

Проведення економічних реформ і реформ у сфері освіти сприяє підвищенню інтересу до ефективності діяльності освітніх систем. Сьогодні необхідно розробити особливий підхід до ефективності діяльності системи освіти, який би дозволив забезпечити об'єктивність у ході оцінки, а також уникнути однорідності під час розгляду ефективності.

Проаналізуємо фактори внутрішнього та зовнішнього середовища впливу на сферу вищої освіти відповідно до запропонованої схеми (див. рис. 2.6).

Для виявлення впливу факторів зовнішнього середовища підприємства здійснимо спочатку PEST-аналіз. На підставі логічного й апріорного аналізу було сформовано список факторів за чотирма групами: економічні, політичні, соціальні та технологічні. Далі на основі індивідуального експертного опитування здійснено вибір основних факторів зовнішнього середовища. В аналізі брали участь експерти вищої школи, які досить довго працюють у галузі і тривалий час взаємодіють із зазначеною сферою. Серед них д-р соціол. наук, професор, академік НАН України, член-кореспондент НАПН України, ректор Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна; PhD, директор департаменту освітніх програм Інституту освіти НІУ «Вища школа економіки» (Росія); д-р іст. наук, професор, ректор Харківського

гуманітарного університету «Народна українська академія»; академік НАН України, голова Північно-Східного наукового центру НАН і МОН України; д-р іст. наук, професор, декан Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна; канд. пед. наук, доцент, ректор Комунального вищого навчального закладу «Харківська академія неперервної освіти»; професор факультету бізнесу та економіки Ліннеус університету (Швеція); директор департаменту вищої освіти Міністерства освіти і науки України.

Анкету опитування із зовнішніми факторами, що впливають на сферу вищої освіти в Україні, наведено в дод. Н.

Проведено апріорний аналіз, оснований на оцінці поглядів багатьох експертів. Отримані апріорні відомості про ступінь впливу кожного фактора на об'єкт інвестування обробили за допомогою методів рангової кореляції. Було опитано 15 експертів. Це керівники вищих навчальних закладів України, начальники департаментів управління освітою Харківської області, керівники підприємств. Опитування здійснювали за допомогою анкет, у яких перераховані визначені раніше фактори, що відповідно до висунутої гіпотези впливають на потенціал кластеризації галузі.

Одержані на підставі анкет результати опитування були зведені в таблицю – матрицю рангів. У дод. П до таблиці ранги подано так, як їх поставили опитані експерти. Правильність заповнення матриці рангів перевіряли шляхом порівняння суми рангів по рядках і стовпцях. Знайдені суми повинні бути рівними між собою.

Аналіз матриці рангів показав, що існує розбіжність в оцінці експертами ступеня впливу зовнішніх факторів на сферу вищої освіти. Чим більшою є така розбіжність, тим менше впевненості в тому, що фактори обрано правильно. Тому дуже важливо визначити ступінь узгодженості думок експертів. З цією метою було проведено розрахунок коефіцієнта конкордації за формулою (2.6.):

$$W = \frac{12 \cdot S}{15^2 \cdot (50^3 - 50)} \quad (2.6)$$

$$W = \frac{12 \cdot 102807}{15^2 \cdot (50^3 - 50)} = 0,69$$

Значення $W = 0,69$ свідчить про те, що ступінь узгодженості думок експертів є високим. Для оцінки значущості коефіцієнта конкордації провели розрахунок критерію за формулою (2.7.):

$$\chi^2 = m \cdot (n - 1) \cdot W \quad (2.7)$$

$$\chi^2 = 15 \cdot (50 - 1) \cdot 0,69 = 195,8$$

Кількість ступенів свободи $f = n - 1 = 50 - 1 = 49$. Відповідно до таблиці критичних значень критерію Пірсона для 5 % рівня значущості дорівнює 55,76. Оскільки $\chi_p^2 > \chi_{таб}^2$, з імовірністю 0,95 можна стверджувати, що узгодженість у думках експертів є не випадковою.

На підставі експертного аналізу визначено найбільш значущі фактори, які буде включено в систему показників для подальшого аналізу. Далі

здійснено PEST-аналіз найбільш значущих чинників зовнішнього середовища (табл. 2.11).

Таблиця 2.11

PEST-аналіз факторів зовнішнього середовища сфери вищої освіти

	Вплив				Вплив		
	негат.	нейтр.	позит.		негат.	нейтр.	позит.
Політичні фактори				Економічні фактори			
Політична нестабільність	+			Відсутність механізмів взаємодії секторів економіки і ВНЗ за освітніми програмами	+		
Відсутність стратегічних союзів на рівні держав	+			Збільшення фінансування освітніх установ приватними фірмами			+
Недосконалість регулювання системи вищої освіти	+			Тенденції концентрації глобального ринку і розвитку мережових структур			+
				Зростання витрат на забезпечення освітньої діяльності	+		
				Скорочення державного фінансування системи освіти	+		
				Можливості позабюджетного фінансування (гранти, інвестори, спонсори та ін.)			+
				Зростання конкуренції в умовах глобалізації	+		
				Економічний спад	+		
Технологічні фактори				Соціальні фактори			
Поява нових технологій в освіті			+	Зниження кількості абітурієнтів унаслідок демографічної ситуації	+		

Джерело: сформовано авторами на підставі попереднього аналізу.

Отже, аналіз впливу факторів зовнішнього середовища на розвиток сфери вищої освіти дозволяє говорити про можливості, які відкриваються, а саме – збільшення фінансування освітніх установ приватними фірмами, можливість небюджетного фінансування (гранти, інвестори, спонсори та ін.), поява нових технологій в освіті.

Однак виявлені загрози наголошують на необхідності розробки напрямів розвитку сфери вищої освіти, які дозволили б у подальшому не тільки утримувати рівень її розвитку, але і підвищити його.

З метою подальшого дослідження внутрішніх чинників підприємства, які впливають на розвиток сфери вищої освіти, проведемо SNW-аналіз. Далі було здійснено формування найбільш істотних факторів, що впливають на сферу освіти, за раніше поданою схемою (див. рис. 2.6), які наведено в анкеті (дод. И). Потім проведено опитування експертів щодо характеру впливу цих факторів на сферу вищої освіти (дод. К).

Отже, у результаті проведеного аналізу внутрішніх факторів може бути сформовано матрицю, яка відображає сильні та слабкі сторони сфери вищої освіти в Україні і є вихідною інформацією для проведення SWOT-аналізу. Таким чином, на підставі аналізу можна визначити загрози і можливості для проведення SWOT-аналізу. У ході SWOT-аналізу виявлено такі фактори впливу на сферу вищої освіти (табл. 2.12.):

Таблиця 2.12

SWOT-аналіз сфери вищої освіти

Сильні сторони компанії	Слабкі сторони компанії
<p>Наявність університетів, які забезпечують високу якість навчання</p> <p>Високий рівень кваліфікації педагогічних працівників</p> <p>Велика розмаїтість наданих освітніх послуг</p> <p>Широкий спектр напрямів наукових досліджень</p> <p>Стратегічне планування розвитку університетів</p> <p>Наявність недержавних освітніх установ</p> <p>Наявність сучасної інфраструктури ВНЗ (студентські містечка, спортивні майданчики, музеї)</p>	<p>Низька інвестиційна привабливість вищої освіти, зумовлена відсутністю узгодженості між освітніми установами та потребами роботодавців</p> <p>Невідповідність баз виробничих практик для проведення якісної підготовки фахівців</p> <p>Нерівні можливості отримання освіти для різних територіальних груп населення</p> <p>Застаріла матеріально-технічна база з різних напрямів досліджень</p> <p>Відсутність довгострокового фінансового планування</p> <p>Відсутність нормативно-правової бази регулювання відносин ВНЗ і роботодавців</p> <p>Відсутність механізмів взаємодії секторів економіки і ВНЗ за освітніми програмами</p> <p>Відсутність стратегічних об'єднань</p> <p>Відсутність практики недержавного фінансування освітніх програм</p>
Можливості компанії в зовнішньому середовищі	Загрози зовнішнього середовища
<p>Збільшення фінансування освітніх установ приватними фірмами</p> <p>Тенденції концентрації глобального ринку і розвитку мережевих структур</p> <p>Можливості небюджетного фінансування (гранти, інвестори, спонсори та ін.)</p> <p>Поява нових технологій в освіті</p>	<p>Економічний спад</p> <p>Зростання конкуренції в умовах глобалізації</p> <p>Скорочення державного фінансування системи освіти</p> <p>Зростання витрат на забезпечення освітньої діяльності</p> <p>Відсутність механізмів взаємодії секторів економіки і ВНЗ за освітніми програмами</p> <p>Недосконалість регулювання системи вищої освіти</p> <p>Відсутність стратегічних союзів на рівні держав</p> <p>Політична нестабільність</p>

Джерело: сформовано авторами на підставі попереднього аналізу.

Результати перехресного SWOT-аналізу наведено в табл. 2.13.

Отже, для сфери вищої освіти України було проведено аналіз зовнішнього і внутрішнього середовища, розроблено SWOT-матрицю, яка дозволила виділити основні чинники зростання та ризики внутрішнього і зовнішнього середовища. З метою розробки та вибору конкурентної стратегії розвитку сфери вищої освіти за результатами SWOT-аналізу можуть бути використані парні комбінації внутрішніх і зовнішніх чинників, таких як сили–можливості; сили–загрози; слабкості–можливості; слабкості–загрози. Таким чином, у результаті проведення подібного аналізу факторів і використання механізму SWOT-аналізу можливо сформуванати набір стратегій з орієнтацією на слабкості–загрози (mini–mini); сили-загрози (maxi–mini); слабкості-можливості (mini–maxi); сили-можливості (maxi–mini).

Таблиця 2.13

Перехресний SWOT-аналіз сфери вищої освіти в Україні та розробка рекомендацій щодо вибору конкурентної стратегії

	Можливості	Загрози
	Збільшення фінансування освітніх установ приватними фірмами Тенденції концентрації глобального ринку і розвитку мережевих структур Можливості небюджетного фінансування (гранти, інвестори, спонсори та ін.) Поява нових технологій в освіті	Економічний спад Зростання конкуренції в умовах глобалізації Скорочення державного фінансування системи освіти Зростання витрат на забезпечення освітньої діяльності Відсутність механізмів взаємодії секторів економіки і ВНЗ за освітніми програмами Недосконалість регулювання системи вищої освіти Відсутність стратегічних союзів на рівні держав Політична нестабільність

Сильні сторони	Стратегічна рекомендація	Стратегічна рекомендація
<p>Наявність університетів, які забезпечують високу якість навчання</p> <p>Високий рівень кваліфікації педагогічних працівників</p> <p>Велика розмаїтість наданих освітніх послуг</p> <p>Широкий спектр напрямів наукових досліджень</p> <p>Стратегічне планування розвитку університетів</p> <p>Наявність недержавних освітніх установ</p> <p>Наявність сучасної інфраструктури ВНЗ (студентські містечка, спортивні майданчики, музеї)</p>	<p>Залучення приватних інвесторів для фінансування окремих освітніх програм, міжнародне співробітництво, розвиток недержавних ВНЗ</p>	<p>Залучення бізнесових структур для формування освітніх програм, виконання ВНЗ не тільки державних замовлень, а й замовлень приватного сектора економіки з підготовки кадрів і фахівців певних спеціальностей, розвиток систем дистанційної освіти</p>
Слабкі сторони	Стратегічна рекомендація	Стратегічна рекомендація
<p>Низька інвестиційна привабливість вищої освіти, зумовлена відсутністю узгодженості між освітніми установами та потребами роботодавців</p> <p>Невідповідність баз виробничих практик для проведення якісної підготовки фахівців</p> <p>Нерівні можливості отримання освіти для різних територіальних груп населення</p> <p>Застаріла матеріально-технічна база з різних напрямів досліджень</p> <p>Відсутність довгострокового фінансового планування</p> <p>Відсутність нормативно-правової бази регулювання відносин ВНЗ і роботодавців</p> <p>Відсутність механізмів взаємодії секторів економіки і ВНЗ за освітніми програмами</p> <p>Відсутність стратегічних об'єднань</p> <p>Відсутність практики недержавного фінансування освітніх програм</p>	<p>Формування стратегічних об'єднань підприємств і залучення приватних інвесторів для фінансування сфери вищої освіти, удосконалення процесів освіти за рахунок використання недержавних джерел</p>	<p>Удосконалення регулювання системи вищої освіти, оптимізація витрат вищих навчальних закладів, скорочення кількості ВНЗ за рахунок неефективних освітніх установ</p>

Джерело: сформовано авторами на підставі попереднього аналізу.

З огляду на розглянуті проблеми для ефективного розвитку сфери вищої освіти в Україні стратегія державної підтримки повинна полягати в такому [72–77]:

1. Розвиток конкурентоспроможних університетів на міжнародному рівні шляхом цільового інвестування державних коштів.

2. Надання грантів університетським дослідникам для публікації в іноземних наукових журналах, які індексуються в міжнародних наукометричних базах даних, перш за все в «Scopus» і «Wed of Science», з метою стимулювання міжнародної активності публікацій.

3. Сприяння академічному обміну та залученню провідних викладачів з-за кордону шляхом надання на конкурсній основі університетам цільової фінансової підтримки.

4. Концентрація фінансових ресурсів у провідних дослідницьких ВНЗ, сприяння їх інтеграції у світову дослідницьку систему, шляхом надання їм академічної та фінансової автономії.

5. Забезпечення сприятливих умов для співпраці між бізнесом і університетом шляхом пільгового оподаткування або звільнення від нього коштів, які використані на виконання науково-дослідних проектів, створення наукових парків та науково-технічних центрів державного рівня.

6. Формування системи мотивації інноваційної діяльності університету, підвищення статусу науково-педагогічних працівників.

Отже, для становлення конкурентоспроможності університету потрібні висококваліфіковані талановиті викладачі, необхідна кількість студентів, фінансові ресурси, а також ефективна модель управління. При обмеженій базі ресурсів роль державної підтримки стає більш актуальною. Державна підтримка здатна забезпечити належне конкурентне середовище на ринку освітніх послуг, а також пряме інвестування грошових коштів у дослідницький потенціал ВНЗ [78].

Для розробки стратегії підвищення конкурентоспроможності сфера вищої освіти в Україні може базуватися на проведеному раніше комплексному SWOT-аналізі (дод. Л). Виділені фактори внутрішнього і зовнішнього середовища, які оцінюють з погляду позитивного або негативного впливу на діяльність сфери вищої освіти, можуть стати основою для обґрунтування напряму її розвитку (дод. М).

Згідно з методикою проведення розширеного SWOT-аналізу необхідно визначити кількісну оцінку параметрів SWOT-матриць для кожного критерію: k -коефіцієнт важливості параметра (ваговий коефіцієнт) визначають на підставі думок експертів.

У кожному конкретному випадку відповідно до методики аналізу встановлюють такі кількісні оцінки параметрів:

z – спостережуване значення впливу оцінюваного фактора;

p – значення невизначеності впливу;

v – значення впливу, де $v = z \cdot p$. (2.8)

Крім того, кожен блок SWOT-матриці оцінюють кількісно за формулою $U = \Sigma (k \cdot v)$. (2.9)

де U – сума важливості параметрів.

Матриці проведення розширеного SWOT-аналізу, який містить перелік факторів та їх оцінку, SWOT-матрицю з урахуванням параметрів оцінки наведено в дод. Н.

Визначені на основі результатів SWOT-аналізу напрями розвитку можуть бути використані для вибору оптимального напряму стратегічного розвитку сфери вищої освіти на міжнародному ринку, а також бути основою для формування конкретних напрямів діяльності для його реалізації. На

підставі отриманих результатів розширеного SWOT-аналізу та сумарних зважених значень факторів зовнішнього середовища з погляду можливостей та впливу факторів внутрішнього середовища (порівняння впливу сильних і слабких сторін підприємства) можна зробити висновок, що можливості, які має сфера вищої освіти в Україні, відповідають 3,78 із максимально можливих 5 одиниць оцінки, що вище, ніж небезпеки, які відповідають -3,2 із 5 одиниць оцінки (розрахунки наведено в табл. 2.11). Щодо впливу можливостей і загроз на розвиток сфери вищої освіти зазначимо, що більший вплив мають можливості.

Зіставлення впливу факторів зовнішнього і внутрішнього середовища на діяльність сфери вищої освіти в Україні в теперішньому часі здійснимо таким чином:

$O + T = 3,78 - 3,2 = 0,58$ (у розвитку факторів зовнішнього середовища більший вплив мають можливості)

$S + W = 2,95 - 3,36 = -0,41$ (у розвитку факторів внутрішнього середовища більший вплив мають слабкі сторони).

На рис. 2.9 наведено графічну інтерпретацію вибору напрямів розвитку сфери вищої освіти в Україні з урахуванням впливу факторів внутрішнього і зовнішнього середовища.

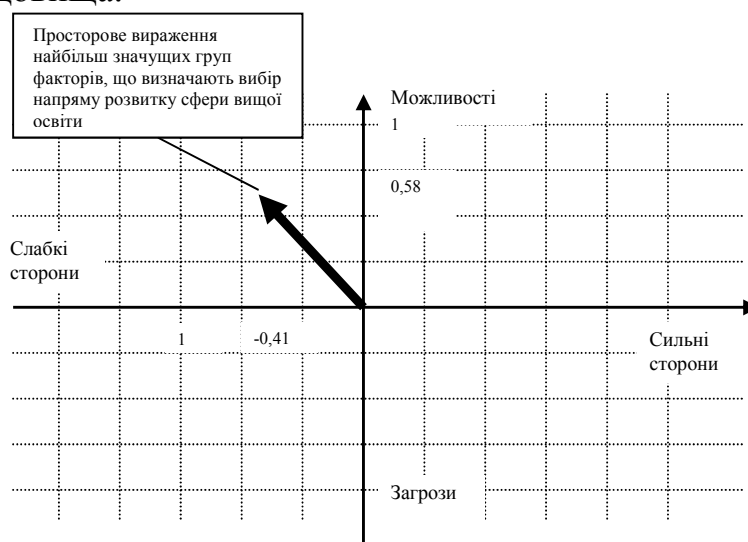

Рис. 2.9 Оцінка впливу факторів зовнішнього і внутрішнього середовища сфери вищої освіти в Україні і вибір напрямів її розвитку

Джерело: побудовано авторами на підставі розрахунків впливу факторів зовнішнього та внутрішнього середовища.

У результаті проведеного аналізу можна зробити висновок, що на сьогодні рекомендований напрям стратегічного розвитку сфери вищої освіти в Україні відповідає стану, коли необхідно реалізовувати стратегію OW (maxi–mini), спрямовану на максимізацію можливостей сфери вищої освіти і мінімізацію слабких сторін, а саме – рекомендацію щодо формування стратегічних об'єднань підприємств і залучення приватних інвесторів для фінансування сфери вищої освіти, удосконалення процесів освіти за рахунок

використання недержавних джерел. Отже, необхідно здійснити стратегічне об'єднання діючих в Україні навчальних закладів.

Розглянемо основні форми інтеграційних об'єднань, подані в дод. П. Об'єднання бувають різного характеру: із більш чіткими межами, що мають договірні відносини, визначеною структурою, а також менш обмежені об'єднання. Однак сучасні ринкові відносини вимагають від фірм більш швидкого реагування на зміни зовнішнього і внутрішнього середовища. У зв'язку з цим останнім часом стає актуальним об'єднання економічних суб'єктів саме у формі кластерних структур.

Формування кластерів прискорює розвиток окремо взятих галузей, підвищує їх конкурентоспроможність за допомогою впровадження інновацій. Кластери мають здатність швидко реагувати на зміни зовнішнього середовища і ринкової кон'юнктури (розширюватися, поглиблюватися, розпадатися). Основними перевагами кластерних структур є такі: динамічність і гнучкість кластерів; відсутність чітких договірних угод; юридична незалежність учасників; синергійний ефект від участі в кластері; інтеграція науки і виробництва; локалізація в просторі; тривалий життєвий цикл структури; комбінація конкуренції та кооперації одночасно.

Таким чином розвиток сфери вищої освіти і його оптимізація можуть здійснюватися за допомогою формування кластерних об'єднань між учасниками освітнього процесу.

Висновки до розділу 2

У роботі зазначено, що сучасну вищу освіту відрізняє фактична відсутність зв'язку між фінансовими вкладеннями в розвиток і забезпечення освіти і результативністю освітньої діяльності вищих навчальних закладів щодо відповідності запитам ринку праці та формування інноваційної економіки. Слід зауважити, що частка витрат державного сектора на освіту у 2014/15 рр. в Україні становила 5,9 % ВВП, що відповідає рівню розвинутих країн Європейського союзу. Також з аналізу допоміжних рахунків освіти виявлено, що основними джерелами фінансування освіти протягом останніх восьми років є держава. У 2014 році це фінансування становило 85 %, у той час як рівень фінансування приватними компаніями зменшується з кожним роком. Середні витрати на навчання одного учня (студента) в Україні порівняно з попередніми роками збільшилися. Останнім часом витрати на державне замовлення коливаються від 3,2 до 4,1 % зведеного бюджету. Але ці коливання в меншу або більшу сторону не завжди збігалися з динамікою частки загальних видатків на освіту. Відбулось зменшення частки державного замовлення у 2010 та 2014 рр., тоді як збільшилася частка видатків на освіту.

1. Досліджено доцільність формування освітніх кластерів в Україні на основі вивчення прикладів створення освітніх кластерів у світі. Проаналізовано досвід формування освітніх кластерів у країнах, що

розвиваються, та виявлено основні аспекти напрямів розвитку сфери вищої освіти для України, а саме: вища освіта має бути більш інноваційною, далекоглядною і відповідальною за результат; якісна вища освіта і професійна підготовка студентів повинні брати активну участь у створенні додаткової вартості національних продуктів; ВНЗ країни необхідно готувати не лише фахівців, а й учених; держава повинна проводити ефективну політику щодо розвитку освіти, науки і залучення інвестиції в цю галузь. Визначено, що інтеграція освіти, науки й виробництва в умовах науково-освітніх кластерів надає додаткові взаємовигідні можливості як освітнім установам, так і підприємствам-замовникам із формування продуктивних стратегічних відносин для підвищення продуктивності діяльності кожного суб'єкта.

2. На підставі аналізу ситуації в системі вітчизняної освіти визначено основні проблемні фактори: якість освіти і професійної підготовки не відповідає очікуванням роботодавців, існують диспропорції на ринку праці щодо попиту і пропозиції фахівців необхідних спеціальностей і рівня їх кваліфікації. Однак для більш повного аналізу проблем розвитку сфери вищої освіти визначено головні фактори, що мають на неї вплив. Запропоновано схему дослідження факторів впливу на розвиток сфери вищої освіти і на підставі їх аналізу обґрунтовано напрями її розвитку.

3. Проведено аналіз зовнішнього і внутрішнього середовища, розроблено SWOT-матрицю, яка дозволила виділити основні чинники зростання та ризики внутрішнього і зовнішнього середовища. Виділено фактори внутрішнього і зовнішнього середовища, які мають вплив на діяльність сфери вищої освіти. Сформовані на основі результатів SWOT-аналізу напрями розвитку можуть бути використані для вибору оптимального напрямку стратегічного розвитку сфери вищої освіти на міжнародному ринку, а також бути основою для визначення конкретних напрямів діяльності для його реалізації. На підставі сумарних зважених значень факторів зовнішнього середовища з погляду можливостей і загроз та впливу факторів внутрішнього середовища (порівняння впливу сильних і слабких сторін підприємства) можна зробити висновок, що необхідним є формування стратегічних об'єднань підприємств і залучення приватних інвесторів для фінансування сфери вищої освіти, удосконалення процесів освіти за рахунок використання недержавних джерел.

4. Проаналізувавши форми інтеграційних об'єднань економічних суб'єктів підприємництва, можна зазначити, що об'єднання у формі кластерних структур є найбільш оптимальним, тому що сучасні ринкові відносини вимагають від фірм швидкого реагування на зміни зовнішнього і внутрішнього середовища.

Основні положення дослідження, розглянуті в цьому розділі, опубліковано в наукових виданнях [61; 65; 66; 69; 71] за списком використаних джерел.

Список використаних джерел до розділу 2

1. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество: Опыт социального прогнозирования. М.: Academia, 1999. 956 с.
2. Высшее образование: вызовы Болонского процесса и ВТО/под. ред.: В. П. Колесова, Е. Н. Жильцова, П. Л. Ломанова. М.: ТЕИС, 2007. 409 с.
3. Мильнер Б. Управление знаниями – вызов XXI века. Вопросы экономики. 1999. № 9. С. 108–118.
4. Мохнатюк И. А. Особенности современного образования: социокультурно-ценностное измерение. URL: <http://bo0k.net/index.php?p=achapter&bid=3368&chapter=1>
5. Тоффлер О. Будущее труда // Новая технократическая волна на Западе/сост. и вступ. ст. П. С. Гуревича. М.: Прогресс, 1986. С. 250–275.
6. Про освіту: Закон України від 23.05.1991 № 1060–XII // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада УРСР. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/1060-12
7. Свижевская С. А. Методы внедрения условия прозрачности информации при оценке качества высшего образования. URL: [http://www.nmu.org.ua/ua/content/infrastructure/structural_divisions/science_met_dep/statti_akt/metodu_vprovadzhennja_ymov_\(03_2014\).php](http://www.nmu.org.ua/ua/content/infrastructure/structural_divisions/science_met_dep/statti_akt/metodu_vprovadzhennja_ymov_(03_2014).php)
8. Куцев Г. Ф. Обеспечение качества высшего образования в условиях рыночной экономики. *Педагогика*. 2014. № 3. С. 12–23.
9. Анненкова И. Рейтинговая оценка деятельности профессорско-преподавательского состава в вузах // Global International Scientific Analytical Project. URL: <http://gisap.eu/ru/node/18869>
10. Випускники українських ВНЗ очима роботодавців. URL: http://www.yourcompass.org/docs/Employees%20on%20University_Graduates.pdf
11. Національні рахунки освіти України у 2014 році: стат. бюллетень // Державна служба статистики України: офіц. сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>
12. Статистична інформація. Освіта. Вищі навчальні заклади // Державна служба статистики України: офіц. сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
13. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2005/06 навчального року: стат. бюл. [за 2005 р.]. Київ: Державна служба статистики України, 2006. 167 с.
14. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2010/11 навчального року: стат. бюл. [за 2010 р.]. Київ: Державна служба статистики України, 2011. 203 с.
15. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2011/12 навчального року: стат. бюл. [за 2012 р.]. Київ: Державна служба статистики України, 2012. 219 с.
16. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів

України на початок 2012/13 навчального року: стат. бюл. [за 2013 р.]. Київ: Державна служба статистики України, 2013. 188 с.

17. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2013/14 навчального року: стат. бюл. [за 2015 р.]. Київ: Державна служба статистики України, 2014. 165 с.

18. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2014/15 навчального року: стат. бюл. [за 2014 р.]. Київ: Державна служба статистики України, 2015. 169 с.

19. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2015/16 навчального року: стат. бюл. [за 2015 р.]. Київ: Державна служба статистики України, 2016. 171 с.

20. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2016/17 навчального року: стат. бюл. [за 2016 р.]/відп. за вип. О. О. Кармазіна. Київ: Державна служба статистики України, 2017. 208 с.

21. Алпатов Г. Е. Закономерности развития российского профессионального образования и необходимость его модернизации. URL: <http://www.ibl.ru/konf/041208/79.html>

22. Звітність про виконання державного бюджету. URL: <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=146477>

23. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»: Указ Президента України від 12.01.2015 № 5/2015 // Президент України: офіц. інтернет-представництво. URL: <http://www.president.gov.ua/documents/18688.html>

24. Соколова К. С. Использование кластерного подхода в целях повышения конкурентоспособности системы образования: сравнительный анализ международного опыта. *Современные исследования социальных проблем*. 2010. № 4.1 (04). С. 531–541.

25. Захарін С., Коваленко Д. Міжнародний досвід управління інноваційним розвитком регіонів та можливості його використання в Україні. *Проблеми науки*. 2011. № 11. С. 2–8.

26. Мудра О. В. Реалізація соціального партнерства у просторі освітнього кластеру. URL: http://ea.dgtu.donetsk.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/25618/1/10%20_%20%D0%9C%D1%83%D0%B4%D1%80%D0%B0%20%D0%9E.%D0%92.%20%D0%9B%D1%8C%D0%B2%D1%96%D0%B2%202012.pdf

27. Актуальные вопросы развития образования в странах ОЭСР/отв. ред. М. В. Ларионова. М.: ИД ГУ ВШЭ, 2005. 152 с.

28. Балаганская А., Енеке Б. Рынок образовательных услуг подготовки управленческих кадров: исследования и тенденции развития. *Университетское управление*. 2005. № 7 (40). С. 80–89.

29. Балыхин Г. А., Суровов М. В., Маркова О. П., Коновалов В. В. Государственное задание на подготовку специалистов как механизм реализации государственной политики в области модернизации образования

// Спрос и предложение на рынке труда и рынке образовательных услуг в регионах России: сб. докладов науч.-практ. конф. Петрозаводск, 2005. С. 21–35.

30. Бевк М. Финансирование высшего образования в Словении: объективность и эффективность. *Университетское управление: практика и анализ*. 2005. № 1. С. 50–68.

31. Винницкий Д. В. Проблемы финансирования и налогообложения в системе государственного высшего образования. *Финансы*. 2003. № 3. С. 28–31.

32. Лукичев Г. А. Болонский процесс: движение к созданию образования новой эпохи. *Вестник РУДН*. Серия: Информатизация образования. 2005. № 1 (2). С. 16–23.

33. Лукичев Г. А. Зарубежный опыт реформ в образовании (Европа, США, Китай, Япония, страны СНГ), Официальные документы об образовании. *Информационный бюллетень*. Москва, январь 2002. № 2 (173). С. 50–73.

34. Лукичев Г. А. Образование стран Европейского Союза устремлено в будущее. *Вопросы образования*. 2005. № 4. С. 166–177.

35. Розмари Д. «Новый менеджериализм» и высшее образование: управление качеством и продуктивностью работы в университетах Великобритании. *Вопросы образования*. 2004. № 3. С. 44–56.

36. Ковальова Ю. М., Алишева Н. В. Практичні приклади функціонування кластерів у світі. *Механізм регулювання економіки*. 2008. № 3. С. 92–100.

37. Морган Э. В. Диверсификация источников финансирования в системе высшего образования: сравнительный обзор. *Университетское управление: практика и анализ*. 2004. № 2 (31). С. 81–90.

38. Зарецкая С. Л. Ваучерное финансирование высшего образования (опыт зарубежных стран). *Экономика образования*. 2002. № 1. С. 60–65.

39. Гёббельс-Дрейлинг Б. Различные способы финансирования университетов: пример Германии. *Высшее образование в Европе*. 2003 Т. XXVIII. № 2.

40. Железов Б. В., Вахштайн В. С., Мешкова Т. А. Организация финансирования высшего образования в странах ОЭСР: основные тенденции и опыт для России. URL: <http://www.ecsocman.edu.ru>

41. The Internationalisation of Tertiary Education. UNESCO/OECD 3rd forum on trade in educational services, 11–12 October 2004, Sydney, Australia.

42. Pawlowski K. Rediscovering higher education in Europe // *Studies on Higher Education*. UNESCO, 2004.

43. Исследовательские университеты: интеграция науки и образования: материалы российско-американского семинара

«Исследовательские университеты» (Москва, 4–6 апреля 2004 г.). М.: Тверской Инноцентр, 2005. 234 с.

44. Галаган А. И. Университеты в региональных экономических и управленческих структурах США, стран Западной Европы и Японии. М.: НИИВО, 1994. 128 с.

45. Гретлер А. Исследования в области образования в Европе. *Перспективы*. 2000. № 3. С. 81–96.

46. Digest of Education Statistics. URL: https://nces.ed.gov/programs/digest/2016menu_tables.asp

47. Каверина Э. Ю. Высшее образование в США: источники финансирования. *США, Канада: экономика, политика, культура*. 2003. № 7. С. 87–105.

48. Фокин С. Конкурентоспособность стран мира. URL: <http://georpub.narod.ru/student/fokin/2/4.htm>

49. Абанкина И. В., Домненко Б. И., Левшина Т. Л., Осовецкая Н. Я. Перспективы образовательного кредитования в России. *Вопросы образования*. 2004. № 4. С. 64–88.

50. Ишина И. В. Модели финансирования образования. *Экономика образования*. 2003. № 4. С. 7–23.

51. Кластеры в Польше. Варшава, 2012. URL: http://www.pi.gov.pl/PARPFfiles/file/klastry/Polskie_klastry/Katalogi/katalog_ROS_PI.pdf

52. Назарбаев Университет ставит целью сформировать современную инновационную эко-среду в Казахстане. URL: <http://www.skyscrapercity.com/showthread.php?t=576062&page=7>

53. Соколенко С. І. Світовий і національний досвід формування інноваційних кластерів // Блог Станислава Соколенко: Внедря кластерную модель в украинских регионах. URL: <http://ucluster.org/sokolenko/2008/11/svitovuj-i-nacionalnyj-dosvid-formuvannyainnovacijnix-klasteriv/>

54. Союз машиностроителей России. Инженеры будущего. URL: <http://www.enfuture.ru/enfuture>

55. Томских А. А. Стратегия территориальной организации высшего образования Китая. *География и природные ресурсы*. 2013. № 1. С. 174–181.

56. Эверс Г.-Д., Герке С. Образование кластера знаний как политика Малайзии в области науки: уроки усвоены. URL: http://spbcluster.ru/files/documents/kaspruk_obrazovanie_klastera_znanij.pdf

57. Смирнов А. В. Образовательные кластеры и инновационное обучение в вузе: монография. Казань: РИЦ «Школа», 2010. 102 с.

58. Смолич Д. В. Міжнародний досвід формування і розвитку кластерних утворень та можливості його використання в Україні. *Економічні науки*. Серія: Регіональна економіка. 2013. Вип. 10. С. 214–223.

59. Навіщо Львову освітній кластер? URL: <http://ucu.edu.ua/library/16442/>
60. У Черкасах з'явився перший в Україні освітній кластер. URL: <http://novadoba.com.ua/17669-u-cherkasakh-zyavyvsya-pershyu-v-ukrayini-osvitniy-klaster.html>
61. Заїка Ю. А. Аналіз сучасного стану економічних умов формування освітніх кластерів в світі // Наука, освіта, суспільство: актуальні питання і перспективи розвитку: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 29–30 січ. 2016 р.). Одеса, 2016. С. 105–110.
62. Дудко Н. В. Основные тенденции развития системы высшего образования в Украине (с учетом европейских стандартов). *Вектор науки Тольяттинского государственного университета*. Серия: Педагогика, психология. 2011. № 4. С. 94–97.
63. Куклін О. В. Економічні аспекти вищої освіти: монографія. Київ: Знання України, 2008. 331 с.
64. Белан Е. П. Стратегическое управление развитием регионального университета как исследовательско-ориентированного вуза: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.08. Ростов н/Д., 2007. 380 с.
65. Решетняк Е. И., Заика Ю. А. Методические основы формирования образовательных кластеров в Украине. *Європейський вектор економічного розвитку*. 2015. № 2 (19). С. 177–188.
66. Заика Ю. А. Обоснование стратегии повышения конкурентоспособности системы образования в Украине // Пріоритетні напрями формування інноваційної моделі розвитку економіки постсоціалістичних країн: матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю для студентів, аспірантів та молодих учених (Черкаси, 4 лют. 2016 р.). Черкаси, 2016. С. 74–76.
67. Портер М. Международная конкуренция. Конкурентные преимущества стран. М.: Междунар. отношения, 2011. 896 с.
68. Клейнер Р. Б. Эволюция институциональных систем. М.: Наука, 2004. 448 с.
69. Заика Ю. А. Проблемы и перспективы стратегического развития отечественной сферы высшего образования. *Вісник Черкаського університету*. Серія: Економічні науки. 2015. № 24 (357). С. 32–37.
70. Азгальдов Г. Г., Райхман Э. П. Экспертные методы в оценке качества товаров. М.: Экономика, 1974. 151 с.
71. Решетняк О. І., Заїка Ю. А. Організаційно-економічне забезпечення державного управління сферою освіти за допомогою формування кластерних структур // Стабілізація економіки України: новітні моделі та механізми досягнення: монографія/за заг. ред. Г. О. Дорошенко, М. С. Пашкевич. Дніпропетровськ: НГК, 2015. С. 152–162.
72. Гохберг Л. М. Наука и образование в России: пути интеграции.

Вестник Финансовой академии. 2006. № 1–2 (37–38). С. 71–77.

73. Ильин А. С. Мотивация педагога к инновационной деятельности: эрзац или реальность. *Научное обеспечение системы повышения квалификации кадров.* 2012. № 2. С. 69–74.

74. Москалева О. Наукометрия: от индексов к деньгам. URL: http://www.gazeta.ru/science/2013/01/21_a_4934281.shtml

75. Соколов Д. В. Публикационная активность как наукометрический индикатор: российский и международный опыт. *Наука. Инновации. Образование: альманах.* 2015. Вып. 15. С. 131–147.

76. Про затвердження Методики розрахунку орієнтовної середньої вартості підготовки одного кваліфікованого робітника, фахівця, аспіранта, докторанта: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.05.2013 № 346 // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/346-2013-%D0%BF>

77. Публикационная активность: практические аспекты // Университетская книга: информ.-аналит. журнал. 2013. Июль-август. URL: <http://www.unkniga.ru/vishee/1719-publikacionnaya-aktivnost-prakticheskia-aspekty.html>

78. Сацик В. И. Ключевые факторы становления конкурентоспособных университетов. *Экономика Украины.* 2013. № 5. С. 75–90.

РОЗДІЛ 3 ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ ОСВІТНІХ КЛАСТЕРІВ В УКРАЇНІ

3.1. Методичні засади формування освітніх кластерів в Україні з урахуванням потенціалу кластеризації

На підставі проведеного в попередньому розділі аналізу було виявлено, що перспективним напрямом розвитку сфери вищої освіти в Україні є формування кластерних об'єднань навчальних закладів, підприємницьких структур і органів влади (на рівні регіонів та МОНУ). Кластерні об'єднання повинні здійснювати функції регулювання і контролю стратегічно важливої для вітчизняної економіки сфери – сфери освіти.

Одним із дієвих напрямів розвитку сфери вітчизняного вищої освіти є кластерна інтеграція, за якої відбуваються об'єднання і взаємодія на основі взаємовигідного партнерства освітніх, професійних, громадських організацій, підприємств регіону та органів влади.

Така взаємодія в рамках формування освітніх кластерів є основою для підвищення конкурентоспроможності сфери вищої освіти за рахунок більш ефективного використання наукового, освітнього, виробничого, інфраструктурного, кадрового потенціалу, а також реалізації механізмів ринкового регулювання за допомогою встановлення балансу між попитом і пропозицією в підготовці фахівців.

Освітні кластери в Україні дадуть можливість сформувати інноваційну модель розвитку сфери вищої освіти завдяки оптимізації всіх освітніх та організаційних процесів, орієнтації на досягнення єдиної для всіх учасників кластера мети. Успішність процесів організації та регулювання середовища особистісно-професійного розвитку кадрового потенціалу країни в певних професійних аспектах залежить від вибору факторів інтеграції, стратегічного бачення майбутніх перспектив розвитку підприємств і відповідних галузей економіки.

Основними характерними ознаками освітнього кластера є:

- неоднорідність – надання різноманітних освітніх послуг;
- наявність інтеграційних зв'язків – визначення потреби в певних компетенціях на ринку праці та формування їх у випускників ВНЗ тощо;
- синергійний ефект – отримання інтегрованого (сукупного від діяльності всіх учасників кластера) прибутку від надання якісних освітніх послуг і підготовки висококваліфікованих фахівців, виходячи з потреб ринку праці та окремих підприємств з урахуванням реалізованої стратегії розвитку держави та ін.

За допомогою кластерних об'єднань буде забезпечено реалізацію основної мети функціонування освітньої системи – це формування і реалізацію ефективної системи підготовки висококваліфікованих кадрів відповідно до існуючої потреби у бізнес-структур регіону.

Як показав аналіз, на сучасному етапі фактично всі елементи освітньої системи розрізнені та спрямовані на досягнення індивідуальних цілей кожної організації, які незначно сприяють досягненню цілей системи в цілому і не забезпечують ефективний економічний розвиток. Тому подальша трансформація освітньої системи пов'язана з установленням взаємозв'язків між окремими елементами функціональної підсистеми, які виконують однорідні функції із забезпечення подальшої міжфункціональної інтеграції освітньої системи.

Головних учасників освітнього кластера наведено на рис. 3.1.

Основний блок освітнього кластера повинен включати ядро кластера – освітні установи різних рівнів, які постачають освітні послуги, а також науково-дослідні установи, що надають інноваційні продукти, які забезпечують роботу інформаційних систем і технологій; компанії, що забезпечують інформаційне обслуговування та ін [1].

До допоміжних блоків належить весь спектр організацій і підприємств, які підтримують освітню систему і відповідають галузям економіки підприємства й установи.

Освітній кластер об'єднує у своїй структурі окремі регіональні, функціональні й економічно пов'язані між собою освітні структури.

Багатофункціональність і багатоаспектність діяльності освітньої системи та необхідність ефективної взаємодії територій з освітніми та бізнес-структурами вимагають створення надійних механізмів координації всіх бізнес-процесів.

Забезпечення організаційних передумов для формування освітнього кластера слід розглядати в трьох аспектах: територіальному, галузевому і міжнародному.

Отже, удосконалення освітньої системи України відповідно до інноваційної моделі розвитку, яка передбачає реалізацію кластерного підходу, дає можливість установлення керованих взаємозв'язків між основними учасниками освітнього кластера, що будуть впливати на підвищення економічної ефективності України в цілому. Сталий розвиток економіки України має бути забезпечено і за рахунок підготовки кваліфікованих кадрів у всіх галузях. Процес формування кластерних структур досить складний, оскільки вимагає не тільки виявлення основних елементів і встановлення стійких взаємозв'язків, але і відповідної формалізації механізму взаємодії, а також визначення підходів і критеріїв до оцінки його ефективності.

Механізм державної кластерної політики у сфері вищої освіти повинен забезпечувати максимальне використання наявних конкурентних переваг конкретних галузей економіки, регіонів, а також стимулювати створення нових компетенцій у кластері.

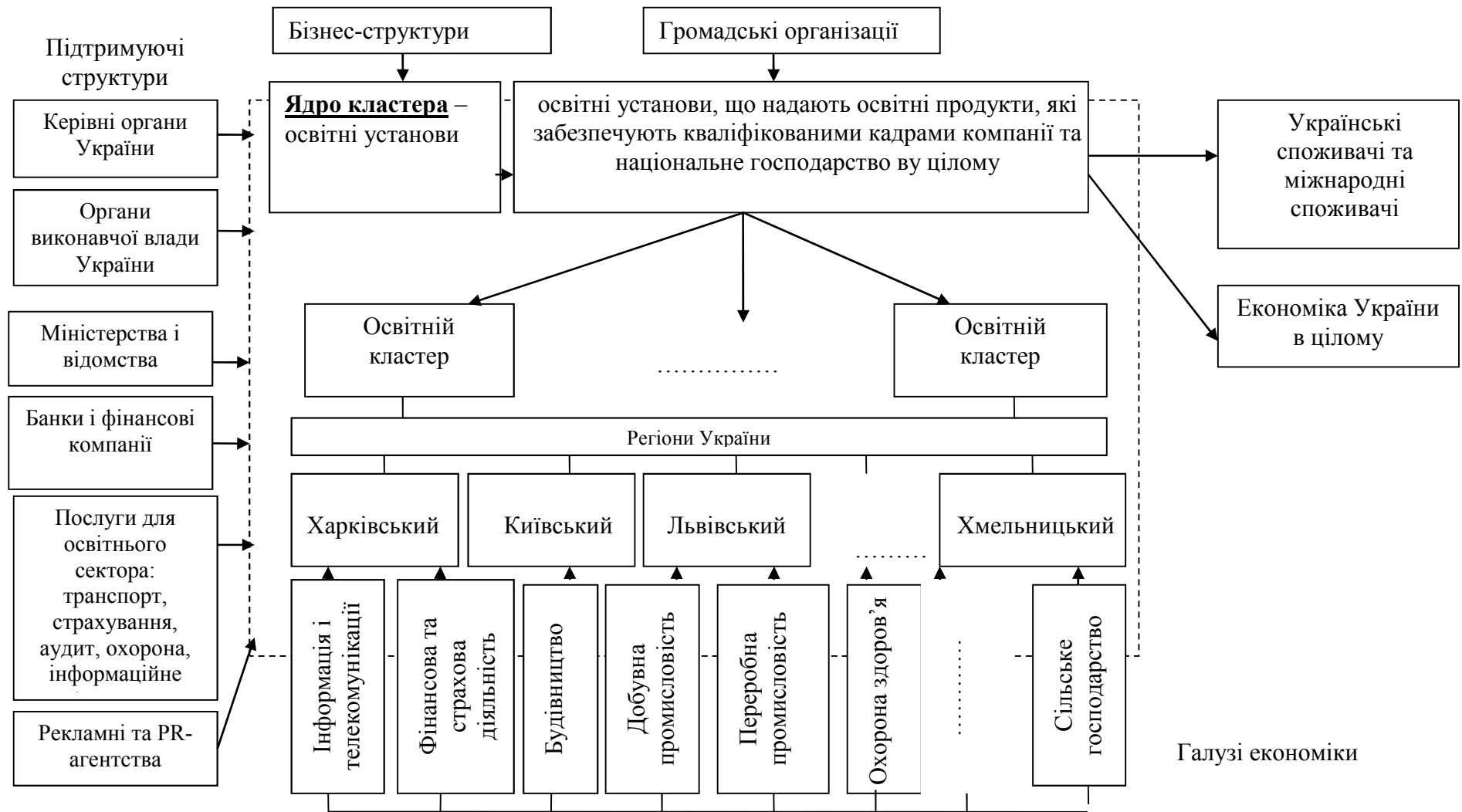

Рис. 3.1. Основні учасники освітнього кластера
Джерело: власна розробка авторів[2].

Основні проблеми, які виникають у зв'язку з формуванням освітніх кластерів, – це ускладнення процесів державного регулювання, які мають охоплювати питання, пов'язані з управлінням розвитком сфери вищої освіти в кластерних об'єднаннях. Таким чином, формування кластерів повинно відбуватися не стихійно, а з урахуванням економічної доцільності. На початкових етапах формування освітні кластери повинні охоплювати регіони і галузі економіки, які характеризуються найбільшою інноваційністю, приростом ВВП, високим рівнем середньої заробітної плати і конкурентоспроможності продукції та послуг, які продукують підприємства певної галузі.

Важливим аспектом у процесі організації освітнього кластера є ступінь участі в ньому управлінських структур. З огляду на роль Міністерства освіти і муніципальних (регіональних) органів влади в теорії виділено чотири типи реалізації кластерної політики: 1) каталітична політика, коли керівним органам відведено роль установлення контакту між зацікавленими сторонами, без надання фінансової підтримки; 2) підтримувальна політика, коли функція встановлення контактів між зацікавленими сторонами доповнюється інвестиціями в розвиток і створення кластера; 3) директивна політика, коли підтримувальна функція держави доповнюється спеціальними програмами, що трансформують спеціалізацію регіонів із погляду розвитку кластерів; 4) інтервенціоністська політика, коли ініціатором створення кластера є уряд; директивна функція уряду доповнюється за допомогою введення таких інструментів, як трансферти, субсидії, обмеження або регулювання, що дозволяє здійснити спеціалізацію кластерів [3].

На думку М. Портера, роль уряду в утворенні кластерів повинна бути каталітичною, тобто держава в особі Міністерства науки і освіти України має створювати умови для появи і розростання освітніх кластерів, але не бути ініціатором їх створення, а саме здійснювати підготовку відповідної нормативно-правової бази. Беручи участь у кластері, урядові структури муніципального рівня будуть краще поінформовані про проблеми функціонування створюваного освітнього кластера [4, с. 259].

Однак формування освітніх кластерів в Україні не має традиційних етапів свого історичного розвитку відповідно до ринкової кон'юнктури. Формування освітніх кластерів у нашій країні не відповідає виключно каталітичній політиці, оскільки традиційно всі процеси в освітньому середовищі регулювалися Міністерством освіти і науки та мають достатньо жорстку регламентацію. У зв'язку з цим формування освітніх кластерів потребує державної підтримки. Необхідно визначити національні пріоритети розвитку сфери освіти за рахунок упровадження інноваційних форм реалізації професійної підготовки за допомогою реалізації стратегії формування освітніх кластерів. Тому на міністерському рівні доцільно прийняти спеціальний закон про освітні кластери, який буде встановлювати загальні засади діяльності та рекомендувати методичні підходи до створення

кластерів, визначати способи фінансової підтримки, місце і роль місцевих органів влади в проведенні кластерної політики в регіоні і державі в цілому.

Уряд на регіональному рівні має використовувати такі інструменти підтримки освітніх кластерів, як надання інвестицій, грантових коштів, або здійснювати організацію конкурсів на їх отримання з метою створення нових освітніх продуктів. Уряд повинен проводити конференції та форуми, які допоможуть зблизити майбутніх партнерів. Стимулювання бізнесу на державному рівні також відбувається через надання фінансових і податкових пільг у межах законодавчих прав окремих регіонів.

Таким чином, ініціатива з формування освітніх кластерів за генезисом повинна йти «від низу до верху», тобто виходити від самих учасників (ВНЗ і бізнес-структур), і може бути реалізована в рамках кластерної політики каталітичного типу, доповнена більш активною участю державних органів за допомогою різноманітних фінансових і організаційних інструментів, які є в Міністерства і відповідних державних структур на регіональному рівні.

Отже, потрібно здійснити багатовимірну оцінку доцільності формування освітніх кластерів, виходячи з потреб держави і ринку праці в певних спеціальностях і компетенціях. Цей аналіз повиненні робити аналітики відділу інформаційно-аналітичної роботи Департаменту вищої освіти Міністерства освіти і науки України.

Управління формуванням освітніх кластерів вимагає рішень щодо аналізу можливостей кластероутворення в регіоні та галузі економіки:

- 1) здійснити кластерне зонування регіонів і галузей економіки відповідно до потреб ринку праці;
- 2) визначити потенційні та реальні освітні кластери;
- 3) установити їх вплив на показники розвитку території дислокації, галузі економіки, а також національної економіки в цілому.

З метою формування освітніх кластерів і визначення можливості кластероутворення у сфері освіти як методологію в роботі запропоновано сукупність методів кластерного зонування території, а також кластерні методи з'ясування пріоритетних для об'єднання на основі державно-приватного партнерства галузей економіки. Відповідно до визначення, яке дає А.П. Петров [5], кластерне зонування передбачає аналіз суб'єктів економіки щодо можливості створення кластерів.

Для виявлення можливостей певних територій зі створення освітніх кластерів, що належать до конкретної галузі економіки, визначення потенційних та реальних кластерів у роботі запропоновано методичний підхід до кластерного зонування територій.

На підставі аналізу економічної літератури з'ясовано, що не існує однозначного підходу до аналізу регіональної економіки для виявлення потенційних і реальних освітніх кластерів.

Так, процес зонування включає такі етапи [6]:

- 1) виділення факторів, які визначають межі певного кластера;

2) вибір методів оцінки і складу показників на основі аналізу статистичних та / або експертних даних;

3) визначення методики розрахунку загального (інтегрального) показника у вигляді конгломератного набору окремих груп показників або інтегрального індексу.

Крім того, виявлено відсутність методичних підходів до обґрунтування доцільності формування освітніх кластерів. Вони формуються або спонтанно, на основі підприємницької ініціативи (приклад російської практики), або на підставі розпорядження державних структур (без економічного обґрунтування необхідності створення саме такого кластера). Це зумовило потребу систематизації чинників, які визначають доцільність вибору певних пріоритетних напрямів в економіці, у яких у першу чергу доцільно здійснювати формування кластерних об'єднань на основі державно-приватного партнерства, на основі встановлення меж кластера: географічних; економічних; галузевих; політичних; соціальних.

Найбільш ефективним методом виділення потенційних кластерів є комплексний аналіз території, який поєднує цілий ряд кількісних і якісних методів і показників, що доповнюють один одного. Для здійснення кластерного зонування регіону використовують поняття «потенціал кластеризації» [7], який являє собою наявність конкурентних переваг у галузях, підприємств, науково-освітніх та інфраструктурних організацій, представлених у регіоні, а також можливостей об'єднання цих переваг із метою забезпечення підвищення конкурентоспроможності та інноваційної активності території.

Ідентифікація освітніх кластерів є комплексною проблемою, в основу якої закладено ієрархію послідовно вирішуваних завдань із вибору критеріїв відбору.

На підставі проведеного аналізу існуючих підходів запропоновано послідовність виділення перспективних освітніх кластерів, яка включає такі етапи:

- виявлення можливості формування освітнього кластера для різних інших галузей економіки регіону на основі факторного аналізу;
- обґрунтування доцільності створення освітянського кластера в обраній галузі з використанням коефіцієнтів локалізації, наявності синергічних ефектів і душевого виробництва;
- вибір кластероутворюючих підприємств і здійснення моделювання освітнього кластера з визначенням складу учасників і механізмів взаємодії між ними.

Послідовність кластерного зонування у сфері освіти наведено на рис. 3.2. На відміну від інших, ця методика дозволяє не тільки визначати потенціал формування кластерних об'єднань у сфері вищої освіти регіону, обґрунтовувати вибір пріоритетних напрямів в об'єднанні освітніх та інших суб'єктів із метою реалізації державно-приватного партнерства, а й

моделювати кластерне утворення з обґрунтуванням складу учасників і механізмів взаємодії між ними.

Для реалізації запропонованого підходу щодо кластерного зонування на першому етапі рекомендуємо здійснити відбір показників, які будуть характеризувати поняття «потенціал кластеризації».

Існують різні підходи до проблеми відбору показників, які повинні бути враховані в ході аналізу суб'єктів господарювання, що характеризують певний об'єкт. Цей відбір може здійснюватися інтуїтивно, на підставі минулого досвіду, експертним шляхом, а також шляхом оцінки різних статистичних коефіцієнтів, що характеризують залежність між двома показниками [8]. У роботі запропоновано послідовність формування системи показників, які характеризують поняття «потенціал кластеризації» з погляду привабливості галузі економіки для формування освітнього кластера, що включає такі кроки:

- 1) формування гіпотези про вплив фактора на потенціал кластеризації об'єкта;
- 2) логічний аналіз;
- 3) економіко-статистичний аналіз [9].

Відповідно до схеми, наведеної на рис. 3.2, далі на етапі 1.2 здійснюється визначення потенціалу кластеризації, що включає такі кроки:

- 1) формування матриці спостережень;
- 2) формування матриці стандартизованих значень спостережень;
- 3) розрахунок показника потенціалу кластеризації об'єкта.

Першим і водночас найважливішим кроком, що визначає правильність кінцевих результатів, є формування матриці спостережень, яка містить найбільш повну характеристику досліджуваних об'єктів. Матрицю спостережень можна представити таким чином:

$$\begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1j} & \dots & x_{1m} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2j} & \dots & x_{2m} \\ \dots & \dots & \dots & \dots & \dots & \dots \\ x_{i1} & x_{i2} & \dots & x_{ij} & \dots & x_{im} \\ \dots & \dots & \dots & \dots & \dots & \dots \\ x_{\omega 1} & x_{\omega 2} & \dots & x_{\omega j} & \dots & x_{\omega m} \end{bmatrix}, \quad (3.1)$$

де w – кількість одиниць;

m – кількість факторів;

x_{ij} – значення ознаки j для одиниці i .

Рядки матриці відповідають потенційним галузям економіки, що можуть бути розглянуті як можливі сфери формування освітніх кластерів, стовпці – як ознаки, набір яких містить найбільш істотні характеристики розглянутих потенційних галузей економіки щодо доцільності формування освітнього кластера.

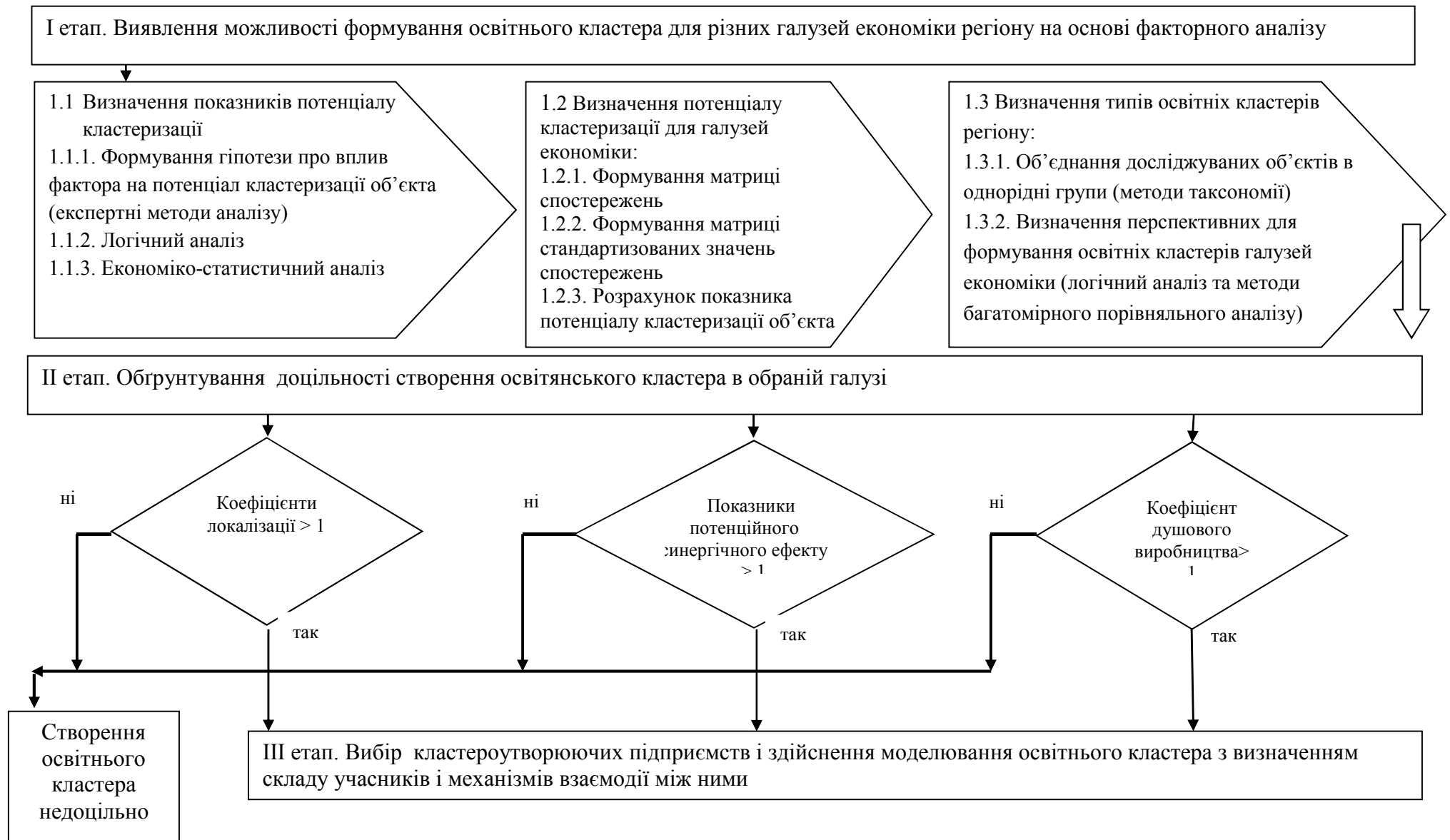

Рис. 3.2. Послідовність кластерного зонування у сфері освіти

Джерело: розроблено авторами за даними [10].

Ознаки, включені до матриці спостережень, неоднорідні, оскільки описують різні властивості об'єктів стосовно розглянутого потенціалу кластеризації. Крім того, розрізняються їх одиниці виміру, що ще більш ускладнює виконання арифметичних дій, необхідних в окремих процедурах. Тому другим кроком слід виконати попереднє перетворення, яке полягає в стандартизації ознак. Це перетворення проводять за формулою:

$$z_{ij} = \frac{x_{ij} - \bar{x}_j}{s_j}, \quad (3.2)$$

причому

$$\bar{x}_j = \frac{1}{w} \cdot \sum_{i=1}^w x_{ij}, \quad (3.3)$$

$$s_j = \left[\frac{1}{w} \sum_{i=1}^w (x_{ij} - \bar{x}_j)^2 \right]^{\frac{1}{2}}, \quad (3.4)$$

де $j = 1, 2, \dots, n$;

- значення ознаки j для одиниці i ;
- середнє арифметичне значення ознаки j ;
- стандартне відхилення ознаки j ;
- стандартизоване значення ознаки j для одиниці i .

На третьому кроці виконують розрахунок показника потенціалу кластеризації, що становить синтетичну величину, «рівнодіючу» всіх ознак [11], які характеризують одиниці досліджуваної сукупності. Розрахунок цього показника дозволяє лінійно впорядкувати елементи сукупності (під якими в роботі розуміють галузі економіки, у яких можна здійснювати формування освітніх кластерів) за відстанню до деякої штучно сконструйованої точки, що називають еталоном розвитку.

Усі змінні фактори матриці спостережень поділяють на стимулятори і дестимулятори. Підставою для поділу ознак на дві групи є характер впливу кожного з них на рівень потенціалу кластеризації. Ознаки, які мають позитивний, стимулюючий вплив на рівень привабливості галузі, називаються стимуляторами, на відміну від ознак, що чинять гальмівну дію і тому називаються дестимуляторами. Проаналізувавши елементи матриці коефіцієнтів парної кореляції, фактори (ознаки), для яких було виявлено наявність зворотного зв'язку (від'ємне значення коефіцієнта кореляції), можна віднести до дестимуляторів, а решту – до стимуляторів. Поділ ознак на стимулятори і дестимулятори є основою для побудови так званого еталону привабливості, який являє собою точку P з координатами:

$$z_{01}, z_{02}, \dots, z_{0m}, \quad (3.5)$$

де

$$z_{0s} = \max_r z_{rs}, \text{ якщо } s \in I \quad (3.6)$$

$$z_{0s} = \min_r z_{rs}, \text{ якщо } s \notin I, (s = 1, \dots, m), \quad (3.7)$$

де I – множина стимуляторів,

z_s – стандартизоване значення ознаки s для одиниці r .

Відстань між окремими точками-одиницями (регіонами) і точкою P , що становить еталон привабливості, позначають c і розраховують таким чином:

$$c_{i0} = \sqrt{\sum_{s=1}^n (Z_{is} - Z_{0s})^2}, \quad (3.8)$$

$$(i=1, \dots, w). \quad (3.9)$$

Отримані відстані служать вихідними величинами, використовуваними під час розрахунку показника потенціалу кластеризації галузі:

$$d_i = 1 - \frac{c_{i0}}{c_0}. \quad (3.10)$$

Показник потенціалу кластеризації об'єкта дослідження інтерпретують так: об'єкт тим краще підходить для формування освітнього кластера для національної економіки, чим ближчим є значення показника до одиниці.

Тут доцільно зазначити, що за допомогою показника потенціалу кластеризації впорядкування об'єктів проводять на основі евклідової відстані від кожного об'єкта до штучно сконструйованого об'єкта-еталона, тобто однакову оцінку ступеня привабливості можуть отримати об'єкти, що знаходяться на значній відстані один від одного, або, іншими словами, сильно відрізняються один від одного.

Щоб отримати більш правильне щодо однорідності об'єктів упорядкування, необхідно використовувати методи об'єднання в групи, застосування яких певною мірою спростить управлінську діяльність, пов'язану з вибором найбільш перспективних галузей економіки, у яких буде доречно здійснювати формування освітніх кластерів, оскільки можна розробити певні управлінські шаблони для кожної групи внаслідок однорідності об'єднаних у них об'єктів.

Об'єднання досліджуваних об'єктів в однорідні групи, тобто виділення галузей, які можуть бути розглянуті як можливі напрямки державно-приватного партнерства, проводять на підставі формування матриці спостережень, а потім виконують розрахунок елементів матриці відстаней. Найчастіше для розрахунку використовують корінь квадратний із середнього квадрата різниці значень ознак, тобто:

$$c_{rs} = \sqrt{\frac{1}{m} \cdot \sum_{j=1}^m (Z_{rj} - Z_{js})^2}. \quad (3.11)$$

Після обчислення відстаней між усіма одиницями сукупності отримуємо матрицю відстаней, яку можна записати так:

$$C = \begin{bmatrix} 0 & c_{12} & \dots & c_{1r} & \dots & c_{1s} & \dots & c_{1w} \\ c_{21} & 0 & \dots & c_{2r} & \dots & c_{2s} & \dots & c_{2w} \\ \dots & \dots & \dots & \dots & \dots & \dots & \dots & \dots \\ c_{r1} & c_{r2} & \dots & 0 & \dots & c_{rc} & \dots & c_{rw} \\ \dots & \dots & \dots & \dots & \dots & \dots & \dots & \dots \\ c_{s1} & c_{s2} & \dots & c_{sr} & \dots & 0 & \dots & c_{sw} \\ \dots & \dots & \dots & \dots & \dots & \dots & \dots & \dots \\ c_{w1} & c_{w2} & \dots & c_{wr} & \dots & c_{ws} & \dots & 0 \end{bmatrix}, \quad (3.12)$$

де символ c_{rs} позначає відстань між елементами r і s .

Елементи цієї матриці є основою для проведення дослідження за допомогою таксономічних процедур.

Розглянемо методику проведення кластеризації на підставі методу куль. Інструментом для об'єднання може бути описаний в [11] так званий «метод куль». Цей метод можна використати тому, що в нашому дослідженні потрібно здійснити просте розбиття на групи, без урахування міграції елементів із групи в групу. Аналіз показав, що «метод куль» не тільки задовольняє цій вимозі, але і є одним із найбільш легкоалгоритмізованих методів. Алгоритм цього методу такий:

$$\text{Для кожної точки – об'єкта } P_s = [x_{s1}, x_{s2}, \dots, x_{sj}, \dots, x_{sm}], \quad (3.13)$$

яка являє собою елемент сукупності

$$D = \{w_1, w_2, \dots, w_j, \dots, w_m\}, \quad (3.14)$$

де m – кількість властивостей (ознак),

j – кількість точок об'єктів,

будується куля заданого радіусу ρ :

$$K(P_s, \rho). \quad (3.15)$$

Потім визначаємо число точок P , що розміщений всередині кожної кулі:

$$D_s = \{P_r \in D: c_{rs} < \rho\}, \quad (3.16)$$

де D_s – підмножина S -сукупності D .

Підмножину утворено точками P_r , які задовольняють умову:

$$c_{sr} < \rho, \quad (3.17)$$

де c_{sr} – відстань об'єкта s від об'єкта r .

Якщо через l_s визначити потужність підмножини D_s , то $l_{s1} = \max l_s$ являє собою величину, що визначається першою виділене підмножина. Якщо є кілька підмножин із максимальною потужністю, слід обчислити відстань від центру кулі до початку координат і як першу підмножину вибрати ту, яка найближче розташована до початку системи координат.

Першу обрану підмножину позначимо символом D_{s1} . Виділення наступної підмножини проводимо так само. Різниця полягає в тому, що в повному обсязі розглядають не всі елементи сукупності D , а лише ті, які

залишилися після виключення першої підмножини, тобто розглядається підмножина D/D_{s1} .

Очевидно, що подібну операцію проробляють до повного вичерпання сукупності D .

Величина радіусу кулі дорівнює:

$$\rho = \max_s \min_r c_{sr}. \quad (3.18)$$

Число точок, які опинилися всередині кожної з куль, можна визначити, підраховавши, скільки менших чисел міститься в кожному стовпці матриці відстаней. Найбільше число об'єктів у кулі – перша сукупність. Наступний етап починається з побудови нової матриці відстаней. (Без урахування елементів, які увійшли в попередні сукупності).

У результаті застосування розглянутого методу отримують підмножини, що включають однорідні об'єкти. Ці підмножини можуть тепер розглядатися як потенційні галузі економіки, у яких можна формувати освітній кластер, що мають подібний ступінь потенціалу кластеризації об'єктів.

Таким чином, на підставі попереднього аналізу можливо визначити групи галузей економіки, для яких доцільно впроваджувати кластерний підхід у регулюванні освітянських процесів.

Другим етапом кластерного зонування, відповідно послідовності, наведеної на рис. 3.2, є обґрунтування доцільності створення освітянського кластера в обраній галузі. На підставі аналізу таких показників, як коефіцієнти локалізації, наявності синергійних ефектів і душевого виробництва визначають найбільш пріоритетні галузі економіки, де буде доцільним формування освітніх кластерів.

Індекси локалізації можна визначати за виручкою (як відношення виручки підприємств, які розміщені в регіоні, до середньогалузевої виручки), а також за кількістю підприємств (як відношення кількості підприємств, які є в регіоні, до середньої кількості підприємств в інших регіонах України), локалізацією інвестицій (як відношення суми інвестицій у галузь регіону до середньої суми інвестицій в інших регіонах України) і прибутком (як відношення суми прибутку підприємств галузі регіону до середньої суми прибутку підприємств в інших регіонах України), що характеризують географічну концентрацію підприємств різних галузей економіки, у яких можливе формування освітніх кластерів. Також доцільно розрахувати індекси локалізації щодо кількості ліцензованих місць і програм навчання в аналізованій області економіки в регіоні.

Крім того, діяльність кластера пов'язана з отриманням синергічного ефекту, що може бути ознакою ефективної взаємодії або наявності потенційних кластерів. Виділяють чотири види синергізму: 1) синергізм продажів, що виявляється в результаті використання одних і тих самих каналів розподілу і складування товарів; 2) оперативний синергізм – як

результат більш ефективного використання основних і оборотних коштів, робочої сили та ін.; 3) інвестиційний синергізм, який є наслідком спільного використання виробничих потужностей, загальних ресурсів та ін.; 4) синергізм менеджменту. Наявність синергійних ефектів від розвитку (потенціалу створення) кластера може бути визначено на підставі розрахунку таких показників, як середня рентабельність виручки в кластерній групі та в регіоні індекси перевищення середньої рентабельності виручки в кластерній групі над середньою рентабельністю в регіоні відносно до перевищення середньої рентабельності в усіх кластерних групах цього виду над середньою рентабельністю вибірки, індексу перевищення середньої частки інвестування, темпів зростання виручки, прибутку, рентабельності. Чим більшим є значення наведених індексів, тим вищий рівень кластеризації регіону.

Також для визначення концентрації підприємств і можливоста душового виробництва (обчислюють як відношення питомої ваги галузі господарства регіону у відповідній структурі галузі країни до питомої ваги населення регіону в населенні країни).

На підставі розрахунку цих показників можна обґрунтувати вибір галузей економіки регіону, де доцільне формування освітнього кластера.

На третьому етапі послідовності кластерного зонування (див. рис. 3.2) здійснюють вибір кластероутворювальних освітніх установ та підприємств і формують освітній кластер із певним складом учасників і механізмом взаємодії між ними.

Для визначення учасників освітнього кластера обраних галузей економіки пропонується використання етапів, наведених на рис. 3.3.

У разі позитивної відповіді в роботі пропонуємо виконувати послідовність дій, що описана на рис. 3.3. Якщо відповідь негативна, то потрібно визначити, наскільки ця освітня установа чи підприємство необхідні кластеру, які зв'язки має з іншими учасниками, який позитивний вплив чинить на їх діяльність.

1. Якщо підприємство юридично належить іншому регіону, тоді розглядаємо, як воно пов'язане із цим регіоном: розташовується на території регіону; тісно співпрацює з великими підприємствами галузі, для якої оцінюється можливість створення освітнього кластера.

2. Не належить до галузі – тоді розглядаємо всі можливі взаємозв'язки між іншими суміжними галузями.

3. Розташовується не вигідно щодо ядра освітнього кластера галузі і ресурсів – тоді розглядаємо можливі вдалі розташування щодо інших учасників кластера.

4. У разі негативної відповіді аналізуємо також усі вигідні взаємозв'язки між іншими учасниками кластера.

5. Кластерні зростання і підвищення конкурентоспроможності відсутні.

6. Розглядаємо загальний позитивний вплив створення кластера на економіку регіону та держави в цілому.

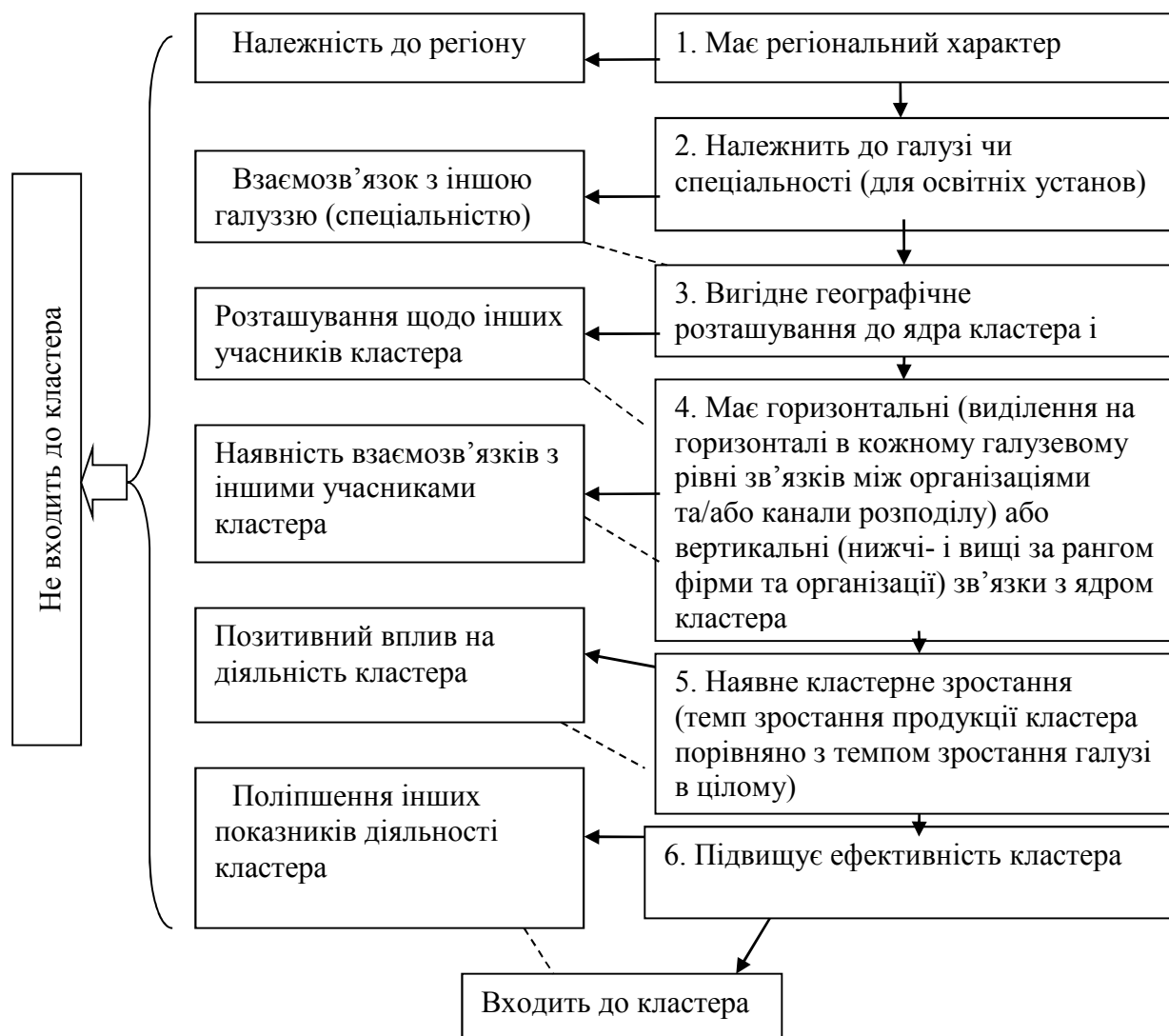

Рис. 3.3. Схема відбору включення освітніх установ (підприємств) до освітнього кластера

Джерело: побудовано авторами [12].

Отже, якщо визначено наявність передумов для входження до кластера, то підприємство розглядають більш докладно, якщо таких не існує – відхиляють.

У тому разі, якщо підприємства, які відповідають установленим умовам алгоритму відбору, буде занадто багато, це може суттєво ускладнити процес моніторингу та управління процесом визначення вимог роботодавців щодо розробки навчальних програм і формування стратегії фінансування окремих напрямів підготовки. Щоб уникнути цього, підприємства бізнес-середовища рекомендуємо проаналізувати на підставі багатовимірного порівняльного аналізу і вибрати з них не більше 15–20, які відповідають основним критеріям відбору. Для такого аналізу в роботі пропонуємо використовувати матричний метод.

Алгоритм застосування матричного методу включає такі кроки:

1. Обґрунтування експертами системи оціночних критеріїв і формування матриці вихідних даних у вигляді таблиці, яка по рядках відображає найменування розглянутих організацій. Відібрані на попередньому етапі, а по стовпцях критерії оцінки. Вихідні дані можуть являти собою як моментні показники, що відображають стан підприємства-потенційного учасника кластера на певну дату, так і темпові показники, що характеризують динаміку його діяльності.

2. Визначення в кожній графі максимального елемента, якому присвоюється значення одиниці. Далі всі елементи цієї графі ділять на максимальне значення елемента еталонної системи з метою створення матриці стандартизованих коефіцієнтів.

3. На наступному етапі всі елементи матриці підносять до квадрата. Якщо вагомість показників для кожного критерію оцінки різна, то експерти присвоюють їм вагові коефіцієнти.

Рейтингову оцінку для кожного потенційного учасника кластера розраховують за формулою:

$$R_j = K_1 \cdot X_{1j}^2 + \dots + K_n \cdot X_{nj}^2, \quad (3.19)$$

де i – ваговий коефіцієнт, який визначають експертним шляхом для i -ого об'єкта аналізу;

X_{ij} – стандартизоване значення коефіцієнта i -ого підприємства за j -им критерієм.

4. Здійснення ранжування отриманих рейтингових оцінок R_j і обґрунтування вибору підприємств-учасників кластера.

У такий спосіб може бути сформований список підприємств відповідної галузі, які доцільно включати до освітнього кластера згідно з концепцією державно-приватного партнерства.

3.2. Вдосконалення процесів регулювання взаємодії суб'єктів освітнього кластера на ринку освітніх послуг

Формування кластерних структур, спрямованих на забезпечення сталого розвитку сфери вітчизняного вищої освіти, має базуватися на ефективному механізмі державного управління освітньою сферою з урахуванням таких наукових підходів: 1) системного (комплексність і взаємозв'язок підсистем) 2) мотиваційного (зіставлення мотивів і стимулів інноваційної діяльності); 3) еволюційного (розвиток архітектури кластера).

Концепція формування будь-якого освітнього кластера визначає вихідні установки, сутність, цілі, завдання, інструменти і показники ефективності, які можуть залежати від специфіки кластера, що виникає у конкретній сфері професійної освіти. Ця концепція також окреслює етапи формування освітнього кластера та механізм його регулювання.

Формування конкурентоспроможних випускників забезпечується посиленням взаємодії учасників освітнього кластера в межах цієї галузі. Територіальна близькість усіх елементів освітнього кластера також сприяє посиленню концентрації інформації і підвищує швидкість обміну нею серед учасників освітнього процесу.

Необхідним є формування ефективного освітнього кластера, що забезпечує розвиток сфери вищої освіти з урахуванням інтересів його учасників. Ефективним у роботі вважається кластер, який має високу продуктивність завдяки підвищеній інноваційній активності, готовим продуктом якого є конкурентоспроможні на внутрішньому та зовнішньому ринках знання і – як кінцевий продукт освітнього процесу – конкурентоспроможний на ринку праці випускник, що володіє компетенціями, які затребувані підприємницькими структурами.

Підвищення конкурентоспроможності сфери вищої освіти за допомогою формування освітніх кластерів, а саме – досягнення довгострокових конкурентних переваг відбувається за рахунок залучення в галузі інвестицій від підприємницьких структур. Темпи зростання інвестицій в освітній кластер, збільшення частки фінансування освітньої діяльності за рахунок небюджетних джерел, та перекладення функцій забезпечення фінансової підтримки на підприємницькі структури, які зацікавлені в підвищенні конкурентоспроможності випускників профільних ВНЗ, є одним з провідних критеріїв оцінки діяльності цього кластера, зокрема щодо посилення взаємодії його учасників.

Ефективність функціонування освітнього кластера визначається для всіх його учасників відповідно до цілей кожного з них – кінцевими результатами, кількістю нових клієнтів, поліпшенням бізнес-процесів, підвищенням ефективності навчання та загальним зростанням.

Здійснення кластерної політики забезпечує підвищення ефективності роботи всіх його учасників, у тому числі бізнес-структур, завдяки реалізації потенціалу ефективної взаємодії з освітніми установами та органами управління.

Підвищення ефективності для бізнес-структур досягають за рахунок:

- підготовки фахівців залежно від потреб бізнесу, формування необхідних компетенцій під час навчання у ВНЗ;
- гнучкої адаптації навчальних програм з урахуванням від вимог роботодавця; формування компетенцій випускника, максимально наближених до його потреб;
- скорочення витрат на перепідготовку і навчання фахівців при прийомі на роботу (витрати на навчання на робочому місці мінімізуються або повністю виключаються);
- можливості мінімізації витрат на оплату праці завдяки виконанню ряду функціональних операцій студентами ВНЗ під час проходження практики (стажування) на підприємствах – учасниках кластера;

- мінімізації податкових виплат шляхом отримання пільг при фінансуванні освітніх програм ВНЗ, що входять у кластер; включення таких витрат на фінансування до валових витрат;

- можливості безперервного підвищення кваліфікації всіх співробітників на базі ВНЗ, що входять у кластер;

- забезпечення приросту прибутку завдяки скороченню витрат на навчання і перепідготовку нових співробітників, підвищенню ефективності їх роботи, набуттю нових знань та ін.;

- можливості отримання інноваційної інтелектуальної продукції на базі ВНЗ, що входять у кластер, забезпечення доступу до новітніх технологій і спеціальних знань.

Підвищення ефективності для ВНЗ досягають за рахунок:

- збільшення фінансування освітніх програм;

- можливості зростання оплати праці викладачів ВНЗ;

- забезпечення розвитку стипендіальних програм для широкого кола молоді (фінансування навчання окремих студентів та спеціальностей);

- поліпшення матеріальної бази ВНЗ за допомогою небюджетних коштів;

- забезпечення практичного блоку при формуванні компетенцій студентів на базі підприємств, що входять у кластер;

- зростання зацікавленості всіх учасників освітнього процесу в підвищенні якості навчання;

- гарантованого працевлаштування студентів після закінчення ВНЗ.

Підвищення ефективності для органів державного і місцевого управління відбувається шляхом:

- скорочення фінансування освітніх програм, у розвитку яких зацікавлений бізнес;

- підвищення припливу податкових виплат за рахунок збільшення прибутку підприємств, учасників кластера;

- зменшення необхідності контролю за діяльністю ВНЗ в аспекті забезпечення якісної підготовки випускників за рахунок підвищення зацікавленості ВНЗ у безперервній зміні й адаптації, здійсненні якісних освітніх процесів.

Вищим органом управління, що координує роботу освітнього кластера, є його координаційна рада, яку створюють на основі формованого ресурсного центру з представників підприємницької сфери, викладачів ВНЗ, науковців, представників місцевих органів влади та громадських організацій, зацікавлених у діяльності цього кластера.

Основними функціями координаційної ради є стратегічне планування та внесення коректив залежно від результатів роботи і ступеня адаптації освітнього кластера до економічних умов, а також тактичне планування, пов'язане з реалізацією заходів щодо залучення фінансових ресурсів та їх розподілу, виявлення потреб ринку праці і конкретних компаній, визначення вимог до освітніх програм та їх коригування на основі виявлених потреб.

До складу координаційної ради необхідно включати комітети, які здійснюють планування, організацію і контроль роботи освітнього кластера за такими функціями:

- формування кваліфікаційних вимог з підготовки та перепідготовки кадрів;
- визначення вимог до освітніх програм різних кваліфікаційних рівнів;
- формування замовлення на інноваційні розробки;
- виявлення підприємств, які здатні вести інноваційну діяльність;
- управління процесом залучення фінансових ресурсів;
- коригування розподілу коштів та контролювання їх використання;
- відбір наукових розробок для комерціалізації.

Органи влади (на рівні держави – МОНУ, на рівні регіону – регіональні та місцеві органи) повинні забезпечувати державне регулювання і підтримку освітньої, наукової, інноваційної та інших видів діяльності у формованому освітньому кластері.

Після визначення складу учасників і ядра освітнього кластера, а також виявлення виконуваних ним функцій доцільно сформувані механізм функціонування освітнього кластера.

Етапи формування організаційно-економічного механізму освітнього кластера такі:

1. Визначення пріоритетних напрямів діяльності й розвитку освітнього кластера.

2. Розробка механізму формування кластера: виявлення всіх учасників, зацікавлених у посиленні взаємозв'язків у процесі навчання і формування певних компетенцій; визначення принципів функціонування кластера: виявлення основної (загальної) стратегічної мети і приватних цілей учасників, формування стратегії розвитку; установа взаємозв'язків і взаємозалежностей, які утворюються всередині кластера; розробка нормативних актів, положень та правил забезпечення функціонування освітнього кластера.

3. Формування організаційної структури і структури управління освітнім кластером та реалізація механізму його функціонування:

- визначення членів координаційної ради;
- формування складу комітетів;
- визначення функціональних обов'язків учасників кластера;
- з'ясування масштабів спільної діяльності учасників, що пропонують ринку однотипні товари або послуги;
- визначення кадрового складу підприємств і організацій кластера для здійснення конкретної діяльності;
- укладання угод між усіма учасниками освітнього кластера [13].

Основою формування і розвитку освітніх кластерів мають стати керівні структури, які повинні виконувати функції координації між навчальними закладами, бізнес-структурами та органами державного і місцевого управління. Профільні ресурсні центри мусять здійснювати збір необхідної

інформації, а також сприяти комунікації між усіма учасниками освітнього кластера.

Формування концепції розвитку сфери освіти в Україні має включати розробку механізмів формування та функціонування освітніх кластерів, які дозволять забезпечити перехід традиційної системи освіти до інноваційної. Ці функції покладаються на МОНУ.

Формування освітнього кластера передбачає системне об'єднання різних організацій (освітніх і наукових установ, органів державного управління та місцевого самоврядування, громадських організацій, підприємницьких структур, інвестиційно-інноваційних організацій тощо), що дозволяє використовувати переваги внутрішньокластерної взаємодії для більш швидкого та ефективного розповсюдження нових знань, які стимулюють інновації з метою забезпечення зростання конкурентоспроможності не тільки сфери освіти, але й економіки України в цілому.

Об'єктом освітніх кластерів виступають внутрішньокластерні взаємодії між цими його суб'єктами, які реалізуються у формі програм і проектів ефективного поширення нових знань, а також підготовки та перепідготовки професійних кадрів, залежно від виявлених потреб ринку праці зараз і в перспективі [14].

Основними труднощами, з якими можна зіткнутися в ході формування кластерних структур, є:

- відсутність у наш час в Україні механізмів методичної, інформаційно-консультаційної та освітньої підтримки розвитку освітніх кластерів;

- відсутність механізмів координації діяльності органів державної виконавчої влади та органів регіональної виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, а також об'єднань підприємців та освітніх установ з реалізації кластерної політики;

- обмеження інструментів фінансової підтримки реалізації кластерних освітніх проектів з бюджетних джерел і невідображення механізмів залучення позабюджетних коштів на реалізацію освітніх програм.

Роль взаємозв'язку у формуванні освітніх кластерів полягає в тому, що саме цей процес породжує синергійний ефект. Характер взаємозв'язку елементів кластера залежить від його структури і складу учасників. Особливості структури і складу учасників кластера визначають характер взаємозв'язку його елементів, який включає:

- ресурсну зв'язаність, яка проявляється у зв'язках у ході формування людських ресурсів в інтересах бізнес-структур відповідно до цільових програм підготовки кадрів у ВНЗ та інших освітніх установах і перепідготовки персоналу за сучасними управлінськими і виробничими технологіями, здійснення стажувань на базі підприємств, а також загальної матеріально-речової бази підготовки фахівців у певній професійній сфері;

– інноваційна пов'язаність усіх учасників кластера між собою на основі формування науково-дослідних підрозділів, що працюють в інтересах кластера;

– інформаційна пов'язаність через ефективну систему ділових комунікацій за рахунок розвиненої інформаційної інфраструктури всередині кластера;

– зв'язок освітніх, виробничих, інноваційних, сервісних елементів кластера на підставі встановлення відповідних угод про спільну діяльність учасників кластера, укладення договорів на надання послуг та ін.

Вирішення цього комплексу проблем можливе за допомогою формування інтегрованих інноваційно-освітніх кластерів, на які має бути покладена роль основних центрів кластерного розвитку окремих регіонів і країни в цілому.

Головною метою формування і функціонування інноваційно-освітніх кластерів має стати розвиток науково-технологічного потенціалу країни за допомогою реалізації пріоритетних напрямів розвитку науки, техніки і технологій, а також за рахунок упровадження результатів інтелектуальної діяльності у практику роботи вітчизняних підприємств і організації реального сектора економіки. Вирішення цих завдань спрямоване на підвищення конкурентоспроможності сфери освіти й економічної ефективності функціонування підприємств вітчизняної економіки.

Реалізація кластерної політики у сфері освіти на рівні державного управління повинна бути націлена на: створення сприятливих умов формування і розвитку конкурентоспроможних освітніх кластерів на території України; здійснення діагностики діючих кластерів; підтримання кластерних ініціатив; стимулювання розвитку освітніх кластерів; здійснення моніторингу діяльності кластерів і оцінки ефективності реалізованої кластерної політики.

Оптимальною формою освіти інноваційно-освітніх кластерів вважається консорціум, що являє собою в економіко-правовому розумінні об'єднання незалежних самостійних організацій та установ, які злагоджено і скоординовано реалізують спільну політику у сфері реалізації інноваційних проектів і заходів, спрямованих на поліпшення та вдосконалення підготовки вітчизняних кадрів, розробку та впровадження нових технічних і технологічних рішень [15].

Суть механізму формування іноваційно-освітніх кластерів полягає в наявності основи у вигляді інноваційно-освітніх кластерів і надбудов, які координуються державними органами влади.

Методологія формування механізму державного управління інноваційно-освітнім кластером ґрунтується на кількох наукових підходах: 1) системному (забезпечення комплексності і взаємозв'язку підсистем та всіх структурних елементів кластера); 2) мотиваційному (визначення та зіставлення мотивів і стимулів освітньої діяльності); 3) еволюційному (розвиток архітекτονіки, а також методів та інструментів регулювання);

4) екуменічному (застосування ліберально-демократичного та директивного підходів при виборі інструментів регулювання й управління).

У результаті проведених досліджень було підтверджено робочу гіпотезу, яка передбачає наявність об'єктивної необхідності переорієнтації державного управління на особистісну мотивацію процесів навчання та динамічного розвитку сфери освіти за рахунок оцінки потреб ринку праці з метою розвитку підприємництва, що обумовлює розробку напрямів реформування системи державного управління сферою освіти і модернізацію суспільного й економічного життя країни.

У монографії запропоновано мотиваційну модель державного управління сферою освіти у вигляді відкритої системи у складі національної економіки, у якій прослідковується взаємозв'язок екзогенних та ендогенних факторів і встановлених державою стимулів розвитку галузі з урахуванням потреб ринку, що дозволить визначити детермінанти механізму управління (рис. 3.4).

Крім того, для підвищення конкурентоспроможності сфери вітчизняної освіти вважаємо за доцільне реалізувати механізм державного управління сферою освіти на основі формування кластерних структур, утворених із застосуванням процесуально-детерміністського підходу, що поєднує причинно-наслідкові та імовірнісні фактори його змісту і принципів функціонування. Причинно-наслідкове функціонування цього механізму розглядається як детермінований вплив на об'єкт управління залежно від його вихідних параметрів і результатів попередніх впливів на цей об'єкт. Вплив механізму державного управління на поведінку суб'єктів освітньої діяльності завжди має імовірнісний характер, який визначається специфікою і мотиваційною складовою окремих структурних елементів кластера, задіяних у конкретному освітньому проекті.

На основі процесуально-детерміністського підходу автором уточнено сутність механізму державного управління сферою освіти як системи інститутів, яка при досягненні об'єктом управління певних параметрів застосовує адекватні форми, методи й інструменти управління, спрямовані на розвиток інноваційної діяльності, та забезпечує зростання конкурентоспроможності освітніх послуг. Передбачено, що застосування інструментів державного управління має посилити мотивацію суб'єктів підприємницької діяльності, які включені у кластер, до підвищення фінансування за свій рахунок тих освітніх проектів, які відображають специфіку їх інтересів, що має стати сутністю механізму державного управління освітньою діяльністю [12].

Зміст механізму управління включає встановлення ефективних зв'язків між його елементами, що зумовлюють адекватну реакцію на певні параметри об'єктів управління з метою підвищення результативності процесів навчання.

Рис. 3.4. Економічний механізм ринкового управління сферою освіти
Джерело: удосконалено автором за даними [14, 16].

Аналіз великої кількості зв'язків, що виникають у ході формування освітніх кластерів, дозволяє обґрунтувати доцільність виділення у складі загального механізму державного управління сферою освіти, за допомогою формування кластерних структур, спеціальних механізмів у кожному його елементі (етапі, просторі, функції, об'єкті, програмі) ієрархії системи, яка забезпечує узгодженість мотивів і стимулів освітньої діяльності. Базовим інструментом здійснення управління у пропонованому в роботі механізмі є управлінські рішення, які приймаються в ході моніторингу індикаторів сфери освіти і ринку праці та припускають виявлення причин, що перешкоджають збалансованому розвитку існуючої освітньої системи.

Формування освітніх кластерів має спростити взаємозв'язки між окремими суб'єктами освітнього процесу за рахунок установлення прямих контактів між усіма його учасниками.

На основі концептуальних принципів у роботі пропонується функціональна і структурна архітектура механізму державного управління сферою освіти за рахунок формування освітніх кластерів.

Як зазначено вище, однією з провідних проблем, пов'язаних з підвищенням конкурентоспроможності сфери вітчизняної освіти, є зміна структури фінансування освітніх програм відповідно до потреб національної економіки. У зв'язку із цим запропоновано новий інструментарій державного стимулювання партнерського фінансування освітніх програм підприємницькими структурами і розроблено методичний підхід до оцінки економічної ефективності його застосування.

Дослідження світової та вітчизняної практики фінансування інноваційної діяльності дозволило зробити висновок, що приватний сектор мусить стати ключовим у формуванні джерел фінансування освітніх програм. При цьому держава має лише здійснювати бюджетну, грошово-кредитну, податкову, амортизаційну політику, які повинні бути спрямовані на сприяння формуванню інвестиційних ресурсів для розвитку сфери освіти в Україні.

Державна ж фінансова підтримка сфери освіти має бути диференційованою, залежно від специфіки сфери професійної підготовки та освітнього рівня, і спрямованою на підвищення мотивації підприємницького сектора економіки, а також повинна здійснювати фінансування освітніх програм і проектів у рамках їхніх інтересів. Так, зокрема, рекомендуємо передбачити можливість надання пріоритетів у бюджетному фінансуванні і компенсації витрат науково-освітніх та науково-дослідних інститутів на стадіях фундаментальних і науково-прикладних досліджень, а також фінансування освітніх програм спеціальностей, які мають соціальне або стратегічне значення для розвитку економіки країни, але ринкова ситуація розглянутої галузі не дає швидкого економічного ефекту від вкладень у навчання персоналу. Іншим інструментом управління фінансуванням для деяких галузей може стати пропозиція пільг в оподаткуванні та лізинг, якщо вони здійснюють фінансування освітніх програм у межах установлених розмірів. Можна очікувати збільшення ВВП країни за рахунок поширення передових освітніх програм серед учасників освітнього процесу.

Для залучення бізнес-структур до кластера суб'єкта підприємницької діяльності в роботі рекомендовано забезпечити на законодавчому рівні право:

- використання податкових пільг після здійснення витрат на фінансування освітніх програм і проектів, які відповідають потребам ринку праці, в обсязі фактичної суми витрат;

- для надання пільг державою може бути встановлений норматив списання на собівартість витрат на фінансування освітніх програм і проектів у рамках основних видів діяльності компанії;

- можливість застосовувати пільгування не тільки залежно від обсягу фінансування освітніх програм і проектів, а й використовувати «приростні» пільги, які стимулюватимуть економічних агентів до розвитку інноваційної діяльності та фінансування відповідних наукових досліджень науково-освітніми комплексами;

– величина встановлюваних податкових пільг повинна бути суттєвою для забезпечення ефективності таких процесів і зростання мотивації підприємницьких організацій до здійснення фінансування освітніх програм і проектів, за умови контролю з боку фіскальних органів за формуванням валових витрат конкретного підприємства, що буде розглядатися підприємницькими структурами як економічно вигідні вкладення коштів;

– державні структур повинні розробляти, економічно обґрунтувати і встановлювати норми фінансування освітніх програм та можуть реалізовувати практику надання інвестиційного податкового кредиту, а також забезпечувати ефективні механізми контролю за цільовим використанням таких кредитів.

Таким чином, результативність державно-ринкового регулювання фінансування сфери освіти за рахунок реалізації механізмів управління в рамках формованих освітніх кластерів обумовлена концентрацією та ефективним використанням економічних ресурсів на пріоритетних напрямках технологічного оновлення сфери освіти і, як наслідок, для відповідних професійних підприємницьких структур, товарів і послуг, які вони виробляють. Такий підхід забезпечить підвищення конкурентоспроможності сфери освіти в Україні завдяки тому, що розвиватися будуть ті спеціальності і спеціалізації, які затребувані на ринку праці, за рахунок позабюджетних джерел фінансування, а стратегічні та соціальні сфери – за рахунок бюджетного фінансування.

Такий підхід гарантуватиме працевлаштування випускників на ринку праці і безоплатність (для учнів) отримання освіти в межах реалізації конкретних освітніх програм та проектів.

Це дало підставу зробити висновок, що важливим завданням держави є розробка і здійснення селективної політики формування освітніх кластерів за рахунок державно-приватного партнерства, орієнтованого на розвиток відносно вузького спектра прогресивних професійних освітніх програм завдяки позабюджетним джерелам фінансування, які забезпечують технологічну платформу для активізації інноваційної діяльності, підвищення конкурентоспроможності продукції, що випускається, зростання ВВП і притоки грошових коштів з прибуткових галузей до державного бюджету.

Для наукового обґрунтування вибору пріоритетних галузей економіки та створення на їх базі освітніх і науково-дослідних кластерів з метою реалізації державно-приватного партнерства пропонується системна класифікація за ознаками важливості для економічного розвитку окремих регіонів і національної економіки в цілому: науково-технічний рівень пріоритетів; масштаб пріоритетів у національній економіці; період часу, на який визначаються пріоритети; стадії інноваційних процесів, що входять у пріоритетні напрями розвитку та затребувані ринком праці.

Запропонована в роботі класифікація дозволяє застосовувати багатокритеріальні підходи до оцінки пріоритетних напрямів вибору галузей економіки, у межах яких розробляються освітні програми та проекти з метою

залучення позабюджетних джерел фінансування від учасників сформованого кластера.

Для стимулювання розвитку освітніх кластерів необхідно:

- створити координаційні ради з розвитку кластерів у певній сфері економіки та організувати супровід їх роботи;
- реалізувати заходи інформаційної та іміджевої підтримки кластерної політики та кластерного розвитку у сфері освіти за допомогою формування розділів на інформаційному порталі регіональних органів самоврядування, підключити обласні ЗМІ, здійснити видання відповідної друкованої продукції, яка буде залучати потенційних учасників реалізації освітніх проектів;
- забезпечити організаційне та інформаційне сприяння у представленні освітніх кластерів, які формуються на міжнародних ринках праці;
- розробити і реалізувати державні заходи стимулювання частки в освітніх кластерних ініціативах малого та середнього, у тому числі інноваційного підприємництва;
- сформувати систему преференцій на обласних, державних і міжнародних конкурсах для інвестиційних та інноваційних проектів, що реалізуються в рамках освітніх кластерів;
- проводити конкурси і присуджувати премії уряду України за кращі інноваційні проекти, реалізовані у межах освітніх кластерів, за рахунок позабюджетного фінансування;
- здійснювати моніторинг потреби в кадрах для високотехнологічних виробництв та інфраструктурних організацій з метою формування відповідних освітніх кластерів в Україні;
- здійснювати узгодження програм підготовки кадрів для потреб кластерів з освітніми програмами, які фінансуються за рахунок бюджетних коштів;
- здійснювати формування освітніх ресурсних центрів (груп освітніх установ), які орієнтовані на вирішення кадрових завдань розвитку освітніх кластерів у рамках інноваційних високотехнологічних галузей економіки України.

Під час вибору специфіки сформованого освітнього кластера доцільно враховувати: співвідношення попиту і пропозиції на ринку праці в цій сфері, середньогалузевий рівень оплати праці, науково-технічний рівень розвитку галузі (якого додають), економічний ефект від інвестування в освітні програми, соціальну значимість і деякі інші аспекти, залежно від специфіки галузі. На основі запропонованого підходу в роботі розроблено методику вибору пріоритетів формування та розвитку освітніх кластерів з використанням інтегрального показника соціально-економічної ефективності фінансування освітніх програм і проектів, інструментарій оцінки якого враховує динамічність прогнозних показників, мультиплікативний ефект і синергетичний потенціал сформованого кластера [20].

3.3. Економічний механізм формування освітніх кластерів на базі пріоритетності їх створення у певних галузях

Відповідно до запропонованої послідовності формування освітніх кластерів (див. рис. 3.2) доцільно сформулювати показники, що характеризують визначення поняття «потенціал кластеризації».

Так, у результаті попереднього аналізу ситуації на ринку праці, потреб роботодавців, наявних у галузі навчальних закладів, які належать саме до цієї галузі, а також економічних показників, що характеризують її стан, було сформульовано гіпотезу про вплив деяких факторів галузі економіки на потенціал кластеризації об'єкта. Об'єктом дослідження тут є галузі економіки [14, 17–19]. Фактори, що впливають на потенціал кластеризації, наведено в табл. 3.1.

Таблиця 3.1

Фактори, що впливають на потенціал кластеризації

Шифр	Найменування фактора
Ф1	Розмір середньої заробітної плати в галузі
Ф2	Максимальна заробітна плата в галузі
Ф3	Заробітна плата, яку призначають при прийомі на роботу випускників ВНЗ
Ф4	Кількість підприємств галузі в регіоні
Ф5	Темп зростання галузі
Ф6	Частка галузі у ВВП
Ф7	Кількість робочих місць
Ф8	Рівень попиту на ринку праці на фахівців цієї галузі
Ф9	Відповідність вимог роботодавця і компетенцій, які отримує випускник після закінчення ВНЗ
Ф10	Необхідність наявності диплома про вищу освіту для отримання вакансії
Ф11	Перспективність розвитку галузі
Ф12	Питома вага населення регіону, зайнятого в галузі
Ф13	Частка бюджетного фінансування спеціальностей галузі
Ф14	Кількість бюджетних місць у ВНЗ за спеціальностями галузі
Ф15	Рівень інноваційності галузі
Ф16	Рівень кваліфікації навчально-викладацького складу ВНЗ, що здійснює підготовку за спеціальностями галузі
Ф17	Кількість безробітних, які мають освіту із цієї спеціальності
Ф18	Рівень зацікавленості іноземних компаній у випускниках, які навчаються за спеціальностями галузі
Ф19	Рівень інвестицій у галузі
Ф20	Можливість самозайнятості в галузі

Джерело: сформовано авторами на підставі попереднього аналізу.

Далі на підставі аналізу літературних джерел [20–23 та ін.] для об'єктивної оцінки факторів, що впливають на інвестиційний об'єкт, запропоновано алгоритм проведення апріорного аналізу, заснований на аналізі поглядів багатьох експертів. Отримані апріорні відомості про ступінь впливу кожного фактора на об'єкт інвестування було оброблено за

допомогою методів рангової кореляції. Алгоритм проведення апріорного аналізу на підставі методу експертних оцінок включає такі блоки: формування матриці рангів; розрахунок і аналіз коефіцієнтів конкордації; побудова гістограми та полігону розподілу; визначення виду функції розподілу.

Зміст процесу формування списку факторів відповідно до експертного підходу наведено в п. 2.3 нашої роботи. Отримання значимого коефіцієнта конкордації дає змогу на підставі знайдених сум рангів за наведеними чинниками побудувати апріорну гістограму і полігон ступеня впливу відібраних факторів на досліджуваний показник. На основі проведеного дослідження отримано список чинників, гістограму розподілу сум рангів яких наведено на рис. 3.5.

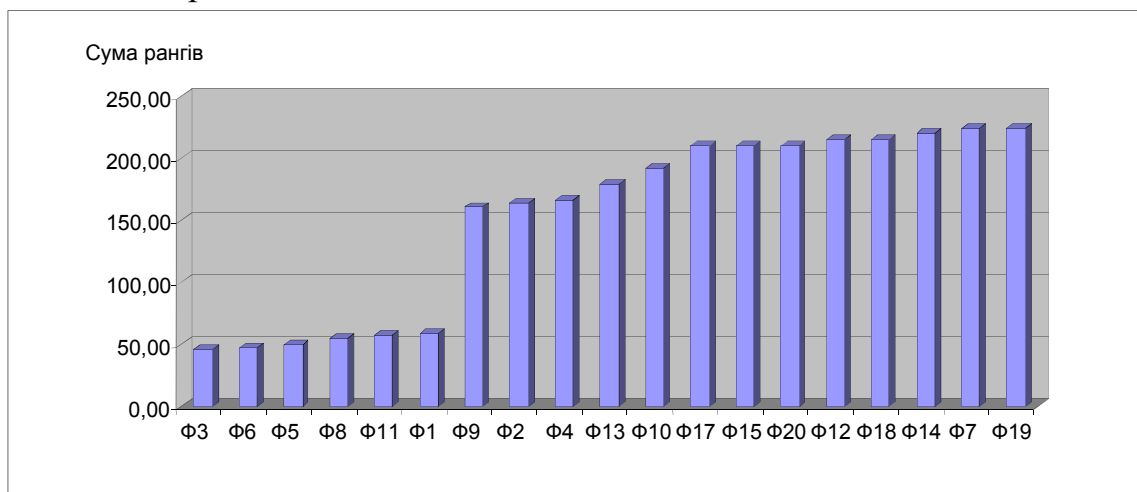

Рис. 3.5. Гістограма розподілу сум рангів оцінки факторів потенціалу кластеризації

Джерело: побудовано авторами.

Експерти віддали перевагу чинникам, які потрапили в першу групу; друга група чинників менш важлива з погляду експертів. Отже, відповідно до цього методу оцінювання, інші чинники можна не включати в подальше дослідження:

- Ф3 – заробітна плата, яку призначають при прийомі на роботу випускників ВНЗ;
- Ф6 – частка галузі у ВВП;
- Ф5 – темп зростання галузі;
- Ф8 – рівень попиту на ринку праці на фахівців цієї галузі;
- Ф11 – перспективність розвитку галузі;
- Ф1 – розмір середньої заробітної плати в галузі.

Таке групування дозволяє включити в дослідження не одразу всі фактори, а поступово – додаючи на кожному етапі дослідження нову групу. Також при побудові моделі переваги серед факторів, пов'язаних функціонально, перевагу віддають фактору з найменшою сумою рангів.

Далі проводять перевірку результатів, отриманих на попередньому етапі аналізу, порівняльну оцінку та вилучення частини чинників. Цього

досягають за допомогою аналізу коефіцієнтів парної кореляції і оцінки їх значимості. Для факторів групи I (табл. 3.2) було складено матрицю коефіцієнтів парної кореляції за допомогою ресурсів Microsoft Excel (табл. 3.3).

Таблиця 3.2

Групи факторів, що впливають на потенціал кластеризації

Група I – найбільш істотні фактори	Група II – не значимі фактори	Група III – фактори, що не впливають
Ф3, Ф6, Ф5, Ф8, Ф1, Ф11	Ф9, Ф2, Ф4, Ф13, Ф10	Ф17, Ф15, Ф20, Ф12, Ф18, Ф14, Ф7, Ф19

Таблиця 3.3.

Матриця коефіцієнтів парної кореляції

Показник	Рівень попиту на ринку праці на фахівців цієї галузі	Темп зростання галузі	Частка галузі у ВВП	Розмір середньої заробітної плати в галузі	Заробітна плата, яку призначають при прийомі на роботу випускників ВНЗ	Перспективність розвитку галузі
Рівень попиту на ринку праці на фахівців цієї галузі	1	0,58	0,63	0,53	0,61	0,53
Темп зростання галузі	0,58	1	0,71	0,54	0,57	0,62
Частка галузі у ВВП	0,63	0,71	1	0,49	0,51	0,56
Розмір середньої заробітної плати в галузі	0,53	0,54	0,49	1	0,54	0,61
Заробітна плата, яку призначають при прийомі на роботу випускників ВНЗ	0,61	0,57	0,51	0,54	1	0,49
Перспективність розвитку галузі	0,53	0,62	0,56	0,61	0,49	1

Джерело: розраховано автором.

Для оцінки значущості коефіцієнта кореляції r застосовують t -критерій Стюдента. При цьому визначають фактичне значення критерію t :

$$t_r = r \cdot \sqrt{\frac{m-2}{1-r^2}} \quad (3.20)$$

Обчислення значення t_r порівнюють з критичним t_k , яке беруть з таблиці значень t Стьюдента з урахуванням заданого рівня значущості Z і ступенів свободи k .

Якщо $t_k < t_r$, то величину коефіцієнта кореляції визнають істотною. До системи показників для оцінки ступеня привабливості галузі економіки для створення освітнього кластера потрібно включитися показники, для яких коефіцієнт кореляції r визнаний істотним (коефіцієнти кореляції розміщені в інтервалі від 0,49 до 0,71), тобто думка експертів щодо цього показника підтверджується. На підставі аналізу матриць коефіцієнтів парної кореляції до системи показників для оцінки ступеня «потенціал кластеризації» було включені показники, які перераховані раніше, так коефіцієнти кореляції підтвердили їхню соціальну значущість.

У такий спосіб сформували список факторів, який повинен бути використаний для оцінки потенціалу кластеризації галузей економіки, у яких було б доцільно формувати освітні кластери.

Регіони України було розділено на чотири групи за допомогою методу «куль». Поділ на групи дає змогу більш чітко визначити найпривабливіші з точки зору галузей економіки, у межах яких можливе створення освітніх кластерів. Найбільш привабливими будуть галузі, що потрапили до третього кластера.

Для утворених груп на основі методу центру тяжіння було отримано репрезентанти. Результати розрахунків наведено в табл. 3.4.

Згідно з визначеними факторами, які характеризують потенціал кластеризації щодо створення освітніх кластерів у різних галузях економіки було розраховано показники потенціалу кластеризації на прикладі Харківського регіону на підставі запропонованої послідовності (рис. 3.2). Аналіз потенціалу кластеризації галузей показав, що показники змінюються в діапазоні від 0,2267 до 0,9935. Найбільш привабливою з погляду кластероутворення можна вважати галузь «інформації і телекомунікації» (0,9935), що розміщена на найменшій відстані від штучно створеного об'єкта-еталона. Найменш привабливою визнано діяльність громадських організацій, показник потенціалу кластеризації дорівнює 0,2267.

Отже, на підставі проведеного аналізу найбільш перспективними напрямками формування освітніх кластерів у Харківському регіоні можна назвати такі галузі економіки, як фінансова і страхова діяльність, інформація і телекомунікації, сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство, що увійшло до третьої групи.

Таблиця 3.4

**Значення показників ступеня потенціалу створення освітніх кластерів
у галузі**

Назва галузі	Значення показника	Назва галузі	Значення показника
Група 1		Група 3	
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	0,2909	Фінансова і страхова діяльність	0,7251
Переробна промисловість	0,2267	Інформація і телекомунікації	0,9935
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	0,3185	Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	0,4458
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	0,2529		
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	0,3137		
Група 2		Група 4	
Будівництво	0,3866	Операції з нерухомим майном	0,6834
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	0,3066	Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	0,6017
Охорона здоров'я	0,4000		
Професійна, наукова та технічна діяльність	0,5105		
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	0,3915		

Джерело: розраховано автором.

Визначимо доцільність створення освітніх кластерів на підставі аналізу таких показників, як коефіцієнт локалізації, наявності синергійних ефектів та душевого виробництва для цих галузей економіки. Результати розрахунку цих показників щодо доцільності створення освітніх кластерів у раніше зазначених галузях економіки наведено в табл. 3.5.

**Результати розрахунку коефіцієнтів для обґрунтування
доцільності кластеризації**

Показник	Фінансова і страхова діяльність	Інформація і телекомунікації	Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство
Коефіцієнти локалізації:			
- за кількістю підприємств	1,3	1,7	0,8
- за інвестиціями	1,2	1,6	1,1
- за прибутком	1,27	1,4	1,2
- за виручкою	1,2	2,1	1,1
Прогнозний коефіцієнт синергії	1,3	1,3	1,2
Коефіцієнт виробництва на душу населення галузі	1,2	1,3	0,9

Отже, аналіз даних табл. 3.5 свідчить про доцільність створення освітніх кластерів у Харківському регіоні для фінансової та страхової діяльності та галузі інформації і телекомунікацій. Однак більш можливим є створення освітнього кластера у галузі інформації і телекомунікацій, тому що усі досліджувані показники тут вищі.

Відповідно до запропонованої схеми відбору підприємств для їх включення до освітнього кластера, проведено рейтингову оцінку підприємств галузі інформації і телекомунікацій (табл. 3.6). У результаті було відібрано основних учасників освітнього кластера, яких зазначено на рис. 3.6.

Таблиця 3.6

**Оцінка доцільності включення підприємств ІТ-галузі Харкова
за матричним методом багатовимірного статистичного аналізу**

Назва компанії	Кількість працівників, осіб	Витрати на навчання одного нового співробітника, грн	Середня кількість випускників, яких приймають щорічно, осіб	Середнє щорічне фінансування ВНЗ і навчальних програм, грн	Оцінка
NIX Solutions	1,0000	0,227	1	0,75	2,9773
Sigma	0,3867	0,673	0,872	0,3625	2,2939
QArea	0,1667	0,527	0,552	0	1,2459
Team International	0,1667	0,373	0,28	1	1,8194
Dev Pro	0,1400	0,482	0,232	0,3375	1,1913
SoftPR	0,1167	0,691	0,32	0,75	1,8776

Продовження табл. 3.6

Назва компанії	Кількість працівників, осіб	Витрати на навчання одного нового співробітника, грн	Середня кількість випускників, яких приймають щорічно, осіб	Середнє щорічне фінансування ВНЗ і навчальних програм, грн	Оцінка
KloudWorks Ltd	0,1153	0,909	0,288	0,9375	2,2499
Brightgrove	0,1133	0,709	0,2	0	1,0224
Zfort Group	0,1133	0,464	0,232	0	0,8090
ITCraft	0,1067	0,918	0,256	0,28125	1,5621
Mobidev	0,1067	0,500	0,328	0,14375	1,0784
Altexsoft	0,1000	0,391	0,192	0,28125	0,9642
Exadel	0,1000	0,673	0,152	0,2	1,1247
Agile Engine	0,0933	0,391	0,208	0,4875	1,1797
CHI Software	0,0867	0,891	0,256	0,1625	1,3961
TrioStudio	0,0867	0,673	0,304	0,29375	1,3571
Telesens	0,0800	0,736	0,464	0,3625	1,6429
Akvelon	0,0667	0,382	0,336	0	0,7845
Sytoss	0,0600	0,400	0,208	0	0,6680
Intego Group	0,0600	0,382	0,168	0	0,6098
TOA Ukraine	0,0600	0,673	0,144	0	0,8767

Джерело: сформовано авторами.

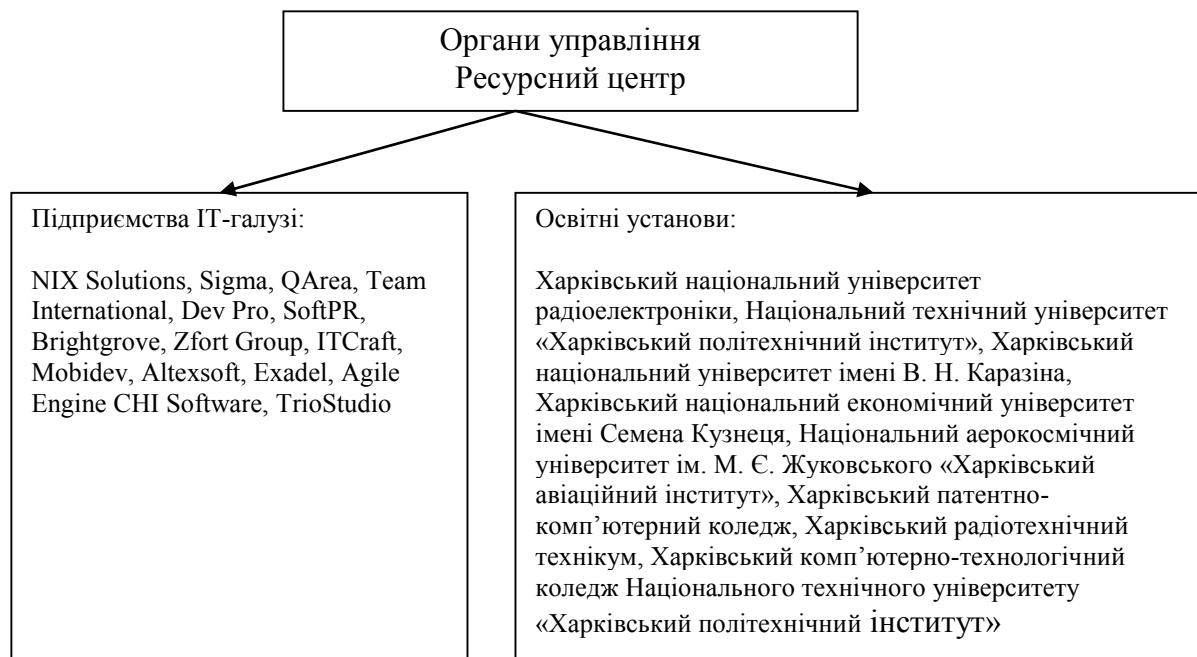

Рис. 3.6. Суб'єкти освітнього кластера: підприємства ІТ-галузі, освітні установи

Джерело: сформовано авторами.

Освітні кластери на основі організації профільних ресурсних центрів розглянуто на прикладі ІТ-сфери і наведено на рис. 3.7. Запропонована схема є універсальною та може бути застосована для всіх освітніх кластерів, що організуються.

Для закріплення основних функцій і завдань між суб'єктами освітнього кластера сформовано матрицю відповідальності, яка наведено в табл. 3.7.

Основною метою формування освітніх кластерів є сталий розвиток сфери вищої освіти з підготовки фахівців певних спеціальностей. Зокрема, зараз розглядається можливість створення освітнього кластера ІТ-галузі в Харківському регіоні.

Економічний механізм освітнього кластера в ІТ-галузі має забезпечити оптимальне функціонування кластера з використанням економічних форм і методів господарювання.

Цієї мети досягають за допомогою:

- 1) розширення кількості учасників даного кластера;
- 2) підвищення ефективності діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування у сферах, прямо або опосередковано пов'язаних із функціонуванням створюваного освітнього кластера.

Економічний механізм освітнього ІТ-кластера повинен включати в себе такі елементи:

- 1) прогнозування і планування діяльності освітнього кластера;
- 2) розподіл фінансування основних освітніх програм кластера;
- 3) витрати, пов'язані із функціонуванням кластера;
- 4) моніторинг та оцінка ефективності діяльності освітнього ІТ-кластера.

Прогнозування і планування діяльності освітнього кластера пов'язано з визначенням потреби у кваліфікованих фахівцях галузі, освітніх програмах; витрат на фінансування; тенденцій розвитку галузі та ін.

Регулювання діяльності освітнього кластера здійснюється Координаційною радою освітнього ІТ-кластера. Її організаційну структуру зображено на рис. 3.7. Ця структура є універсальною та може бути застосована для усіх освітніх кластерів, що організуються.

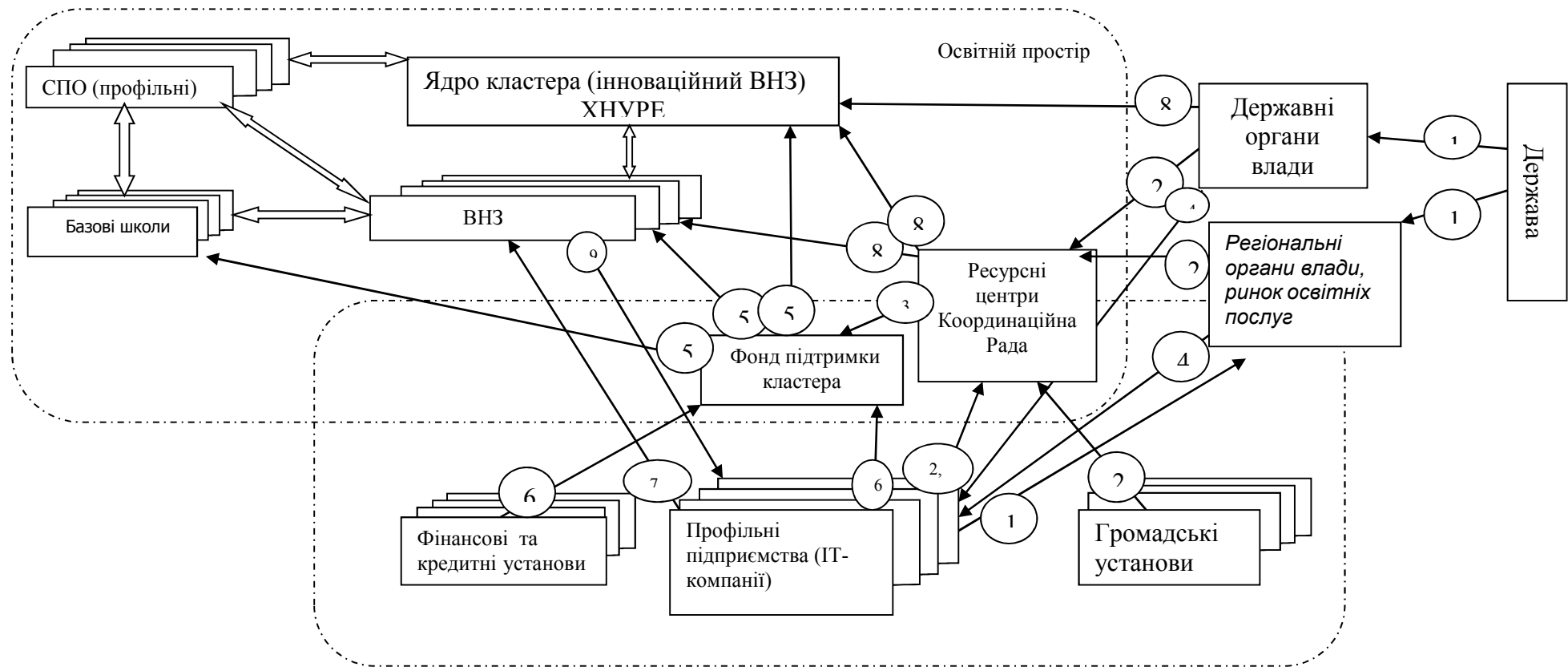

Рис. 3.7. Економічний механізм освітнього ІТ-кластера

Джерело: сформовано авторами [2].

Позначення до рис. 3.6: 1 – виникнення кластерної ініціативи з боку держави та підприємницьких структур (ініціювання формування освітніх кластерів); 2 – заснування державними або муніципальними органами виконавчої влади підприємств і організації (ресурсних центрів), які здійснюють організаційне та економічне регулювання формування і розвитку освітніх кластерів; 3 – створення інвестиційних фондів, які здійснюють фінансову підтримку розвитку кластерних ініціатив за рахунок коштів учасників кластерного об'єднання на основі державно-приватного партнерства; 4 – мотивування підприємницьких структур до участі в освітньому кластері (пільги, преференції, податковий кредит тощо); 5 – фінансування комплексних програм освітніх кластерів, ініційованих або підтримуваних суб'єктами підприємництва з коштів фонду; 6 – фінансування фонду підтримки розвитку кластера з боку підприємницьких структур, кредитних і фінансових установ; 7 – пряме фінансування освітніх програм з боку підприємницьких структур; 8 – донесення до навчальних закладів інформації про потреби підприємницьких структур, участь у розробці програм навчання; 9 – формування компетентних випускників залежно від потреб підприємницьких структур.

Матриця відповідальності суб'єктів освітнього кластера

Пор. №	Суб'єкти освітнього кластера	Завдання та функції суб'єктів освітнього кластера								
		кластер-на ініціатива	організація ресурсних центрів та фонду підтримки кластера	розробка стратегії розвитку освітнього кластера	формування нормативно-правового середовища	формування, селекція освітніх програм	мобілізація і розподіл фінансових ресурсів	поширення нових знань, формування компетентних фахівців	стимулювання та мотивування участі в кластері	контролювання реалізації стратегії розвитку кластера
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1	Державний сектор									
	1.1. Державні органи									
	а) МОНУ	ВО	ВО	У	ВО	У	У	У	ВО	ВО
	б) галузеві міністерства та відомства	ВО	ВО	У	ВО	У	У	У	ВО	ВО
	в) регіональні відомства	ВО	ВО	У	ВО	У	У	У	ВО	ВО
	1.2. Фінансуючі організації									
	а) МОНУ	У	У	У	У	Н	ВО	У	У	У
	б) галузеві міністерства та відомства	У	У	У	У	Н	ВО	У	У	У
	в) регіональні відомства	У	У	У	У	Н	ВО	У	У	У
2	Підприємницький сектор	ВО	ВО	ВО	У	ВО	ВО	У	У	ВО
3	Фінансові установи	Н	Н	Н	Н	Н	У	У	Н	У

Продовження табл. 3.7

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
4	Освітнянський сектор									
	4.1. Ядро кластера (інноваційний ВНЗ)	У	У	ВО	У	ВО	ВО	ВО	ВО	У
	4.2. ВНЗ галузі та регіону	У	Н	У	У	ВО	У	ВО	У	У
	4.3. СПО (профільні)	У	Н	У	У	ВО	У	ВО	У	У
	4.4. Базові школи	У	Н	У	Н	ВО	У	ВО	У	У
5	Спеціалізовані органи кластера									
	5.1. Ресурсні центри кластера. Координаційна рада	У	У	ВО	У	ВО	ВО	У	ВО	ВО
	5.2. Фонд підтримки кластера	У	У	У	У	У	У	У	У	У
6	Сектор громадських організацій	Н	У	У	У	Н	Н	У	У	У
7	Сектор зарубіжних партнерів	Н	Н	Н	Н	У	У	У	Н	У

Джерело: сформовано автором.

Примітка. «ВО» – високий рівень відповідальності (відповідає, організовує); «У» – бере участь; «Н» – не бере участь.

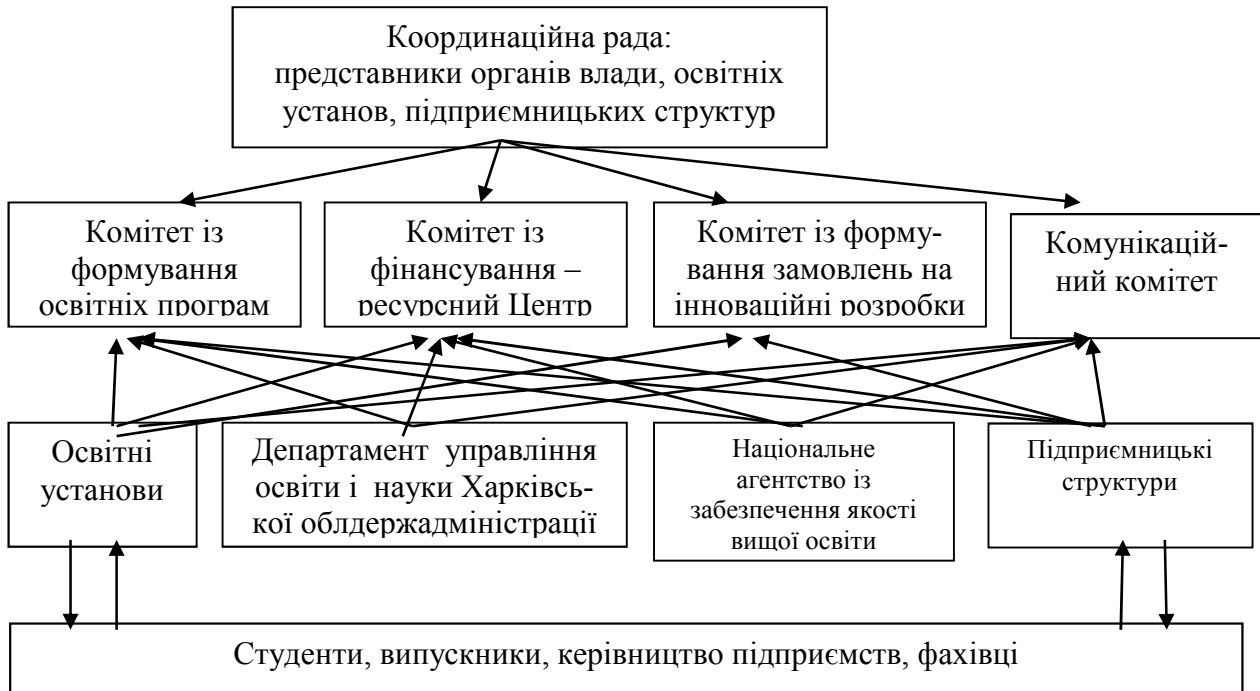

Рис. 3.7. Організаційна структура Координаційної ради освітнього ІТ-кластера

Джерело: власна розробка авторів.

Метою Координаційної ради є забезпечення стратегічного регулювання діяльності освітнього ІТ-кластера. Її основні завдання такі:

- визначення стратегії розвитку освітнього кластера;
- розробка визначення ключових завдань розвитку освітнього кластера;
- стратегічне планування, затвердження короткострокових, середньострокових і довгострокових планів діяльності;
- участь у формуванні державного замовлення на підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації фахівців ІТ-сфери і його місце в освітньому кластері (у тому числі з урахуванням пільгових категорій населення);
- участь в узгодженні наскрізних (спадкоємних) програм, що забезпечують багаторівневу підготовку фахівців в ІТ-сфері, залежно від потреб у таких фахівцях для національної економіки, регіону, конкретних підприємств галузі, що входять у кластер;
- розробка гнучких, адаптованих освітніх програм з урахуванням потреб ринку праці та окремих підприємств кластера;
- формування фонду фінансування освітніх програм і його регулювання за допомогою створення ресурсного центру;
- розробка комплексу заходів, спрямованих на сприяння працевлаштуванню та закріпленню молодих фахівців в ІТ-сфері;

- розробка і реалізація інноваційних освітніх програм у системі підвищення кваліфікації і професійної перепідготовки фахівців;

- сприяння розвитку конкурсного руху в ІТ-сфері, організація конкурсів професійної майстерності, інших інтелектуальних, творчих конкурсів, спрямованих на підтримку тих, хто навчається в середніх і вищих навчальних закладах, виявлення талановитої молоді, фінансування їх навчання і розвитку;

- сприяння залученню фінансових коштів для вирішення завдань освітнього ІТ-кластера;

- моніторинг та координація діяльності учасників освітнього ІТ-кластера, планування спільної діяльності, здійснення контролю за діяльністю освітнього кластера, його учасників і результатами цієї діяльності.

Основними функціями комітету з формування освітніх програм є визначення потреб ринку в підготовці фахівців ІТ-сфери, виявлення тенденцій, вивчення потреб роботодавця, визначення необхідних компетенцій для фахівців, вимог до розробки освітньої програми і її адаптації, вибір найбільш перспективних програм, доведення змісту освітніх програм до роботодавця.

Основними функціями комітету з фінансування є визначення витрат на реалізацію освітньої програми, залучення фінансування з боку підприємств ІТ-сфери, що входять у кластер, установлення порядку формування фонду фінансування, розподілу коштів за освітніми програмами ВНЗ, координація та контроль витрат коштів на реалізацію програми.

Основні функції комітету із формування замовлень на інноваційні розробки полягає в прийманні заявок від ІТ-підприємств на проведення інноваційних робіт, залучення співробітників ВНЗ і студентів для участі в проекті.

Основні функції комунікаційного комітету – установлення взаємозв'язків з усіма учасниками кластера, доведення інформації про внутрішньокластерні і міжкластерні взаємодії, забезпечення моніторингу результатів діяльності учасників кластера та ін.

Розподіл фінансування основних освітніх програм кластера може здійснюватися за різними критеріями. Зокрема, можна розподіляти фонди за критерієм максимізації кількості студентів, навчання яких фінансується за рахунок ІТ-підприємств; за критерієм рівня якості освітніх програм. Розподіл фондів за критерієм максимізації кількості студентів, навчання яких фінансується за рахунок ІТ-підприємств, можливо здійснити на основі оптимізаційної моделі; за критерієм якості освітніх програм – на основі розрахунку інтегрального показника якості.

У роботі запропоновано модель розподілу фінансових ресурсів (за критерієм максимізації кількості студентів), які виділено на фінансування освітніх програм ВНЗ:

$$F(x) = \sum_{j=1}^m \sum_{i=1}^n x_{ji} \rightarrow \max ; \quad (3.21)$$

$$x_{ij} \geq 0; i = \overline{1, n} \quad j = \overline{1, m}; \quad (3.22)$$

$$\sum_{j=1}^m \sum_{i=1}^n z_{ij} \cdot x_{ij} \leq D; \quad (3.23)$$

$$x_{ij} \leq L_{ij} - l_{ij}; \quad (3.24)$$

$$\sum_{j=1}^m x_{ij} \leq S_i, \quad (3.25)$$

де $F(x)$ – функція, яка визначає кількість учнів за освітніми програмами, що фінансуються за рахунок небюджетних джерел;

D – величина грошових коштів ІТ-компанії, що виділяються для фінансування освітніх програм ВНЗ кластера;

x_{ij} – кількість студентів i -ої спеціальності, які навчаються в j -му ВНЗ;

m – кількість ВНЗ, включених у кластер;

n – кількість освітніх програм (спеціальностей), які фінансуються за рахунок підприємницьких структур;

z_{ij} – прогнозовані витрати на навчання одного студента i -ої спеціальності, які навчаються в j -му ВНЗ;

l_{ij} – кількість бюджетних місць i -ої спеціальності в j -му ВНЗ;

L_{ij} – кількість ліцензованих місць i -ої спеціальності в j -му ВНЗ;

S_i – попит на фахівців, які навчаються за i -ою спеціальністю.

Сформульовану задачу можна віднести до класу задач лінійного програмування. Цей клас завдань є добре дослідженим, тому для знаходження оптимуму можна скористатися одним з існуючих методів розв'язання завдань такого типу [11]. Для роботи було використано ресурси Microsoft Excel, вбудовану функцію «Пошук рішення».

Визначено суму фінансування освітніх програм кластера – 70 % від середньорічних витрат на підготовку та перепідготовку фахівців підприємств ІТ-галузі, які увійшли до складу кластера. Розрахунок суми фінансування наведено в табл. 3.8.

Таким чином, на фінансування освітніх програм ВНЗ кластера можливо залучити від 2233,28 тис. грн.

Розподіл коштів між ВНЗ на фінансування навчання студентів повинен враховувати витрати на підготовку одного студента в межах навчання за освітньою програмою. У табл. 3.9 зазначено дані щодо прогнозних витрат на одного студента ВНЗ за різними напрямками підготовки.

Таблиця 3.8

Розрахунок прогнозованої суми фінансування освітніх програм ВНЗ кластера

Назва компанії	Середні витрати на навчання та підвищення кваліфікації, тис. грн	Можлива сума фінансування освітніх програм ВНЗ кластера, тис. грн
NIX Solutions	584,5	409,15
Sigma	214,2	149,94
QArea	324,2	226,94
Team International	284,1	198,87
Dev Pro	214,2	149,94
loudWorks Ltd	210,3	147,21
SoftPR	175,2	122,64
Brightgrove	220,4	154,28
Zfort Group	142,2	99,54
ITCraft	121,3	84,91
Mobidev	135,2	94,64
Altexsoft	124,3	87,01
Exadel	147,2	103,04
Agile Engine	84,2	58,94
CHI Software	69,3	48,51
TrioStudio	87,5	61,25
Telesens	52,1	36,47
Загалом	3190,4	2233,28

Джерело: сформовано авторами.

Таблиця 3.9

Данні щодо обсягу ліцензійних місць ВНЗ за різними напрямками підготовки (бакалавр) на 2016/2017 навчальний рік, од.

Напрямок підготовки	Н	Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»	Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна	Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця	Харківський авіаційний інститут
Системні науки та кібернетика	350	300	150	100	150
Інформатика та обчислювальна техніка	250	150	120	150	100
Автоматика та управління	150	120	-	-	150
Інформаційна безпека	50	-	-	25	-
Радіотехніка, радіоелектронні апарати та зв'язок	250	-	-	-	120

Джерело: сформовано авторами.

Також під час розподілу коштів між ВНЗ доцільно брати до уваги кількість місць бюджетного фінансування освітньої програми. У табл. 3.10 наведено дані щодо бюджетного фінансування ліцензійних місць ВНЗ за різними напрямками підготовки.

Таблиця 3.10

Дані щодо обсягу бюджетного фінансування місць ВНЗ за різними напрямками підготовки (бакалавр) на 2016/2017 навчальний рік, од.

Напрямок підготовки	Харківський національний університет радіоелектроніки	Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»	Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна	Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця	Харківський авіаційний інститут
Системні науки та кібернетика	100	100	60	40	60
Інформатика та обчислювальна техніка	90	60	50	30	40
Автоматика та управління	80	30	-	-	30
Інформаційна безпека	10	-	-	5	-
Радіотехніка, радіоелектронні апарати та зв'язок	60	-	-	-	20

Джерело: сформовано авторами.

Розподіл коштів між ВНЗ на фінансування навчання студентів повинен враховувати витрати на підготовку одного студента в рамках навчання за освітньою програмою. У табл. 3.11 наведено дані щодо прогнозних витрат на одного студента ВНЗ за різними напрямками підготовки.

Таблиця 3.11

Дані щодо прогнозних витрат на одного студента ВНЗ за різними напрямками підготовки (бакалавр) на 2017/2018 навчальний рік, тис. грн

Напрямок підготовки	Харківський національний університет радіоелектроніки	Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»	Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна	Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця	Харківський авіаційний інститут
Системні науки та кібернетика	30	40	50	35	65
Інформатика та обчислювальна техніка	25	60	30	31	50
Автоматика та управління	50	20	-	-	63
Інформаційна безпека	60	-	-	65	-
Радіотехніка, радіоелектронні апарати та зв'язок	40	-	-	-	52

Джерело: сформовано автором.

Прогноз попиту на фахівців різних напрямів підготовки дозволяє визначити верхню мережу кількості студентів. Дані щодо прогнозу попиту, який був здійснено на підставі аналізу вакансій підприємств ІТ-галузі, що увійшли до освітнього кластера за 2012–2015 рр., наведено в табл. 3.12.

Таблиця 3.12

Прогноз попиту вакансій підприємств ІТ-галузі, що увійшли до освітнього кластера на 2017 р., осіб

Напрямок підготовки	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	Прогноз
Системні науки та кібернетика	185	259	203	184	208
Інформатика та обчислювальна техніка	252	245	164	195	214
Автоматика та управління	124	158	175	184	160
Інформаційна безпека	29	58	64	38	47
Радіотехніка, радіоелектронні апарати та зв'язок	159	124	58	38	95

Джерело: сформовано автором.

Для вирішення завдання скористуємося ресурсами Microsoft Excel і вбудованою функцією «Пошук рішення», результати розрахунку наведено в табл. 3.13.

Таблиця 3.13

Кількість студентів, які можуть навчатися у ВНЗ за різними напрямками підготовки за рахунок фінансування підприємств ІТ-галузі, осіб

Напрямок підготовки	Харківський національний університет радіоелектроніки	Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»	Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна	Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця	Харківський авіаційний інститут
Системні науки та кібернетика	0	0	0	0	0
Інформатика та обчислювальна техніка	89	0	0	0	0
Автоматика та управління	0	0	0	0	0
Інформаційна безпека	0	0	0	0	0
Радіотехніка, радіоелектронні апарати та зв'язок	0	0	0	0	0

Джерело: сформовано автором.

Таким чином, за наявності обмежених фінансових ресурсів можливо здійснити фінансування тільки однієї програми Харківського національного університету радіоелектроніки за напрямом «інформатика та обчислювальна техніка».

Запропонований метод не позбавлений недоліків, він не дає змоги ураховувати якість освіти, здійснювати підготовку в умовах обмежених ресурсів за декількома напрямками за рахунок фондів кластера. Однак запропонований підхід дає оптимальний результат за обраним критерієм.

Фінансування можливо здійснювати з різних джерел. Вибір джерел фінансування освітніх програм кластера наведено на рис. 3.8.

Однак для кожного освітнього кластера може бути сформована своя стратегія розвитку залежно від поточного стану і пріоритетів майбутнього, від напрямів підвищення своєї конкурентоспроможності, розвитку і пошуку конкурентних переваг. Можуть бути запропоновані інші критерії відбору освітніх програм, що фінансуються.

Послідовність визначення пріоритетних напрямів стратегічного розвитку освітнього кластера та формування напрямів фінансування освітніх програм наведено на рис. 3.9.

Крім того, під час створення освітніх кластерів виникає безліч питань, пов'язаних з визначенням рівня ризику, соціально-економічної ефективності і синергійного ефекту в системі.

Розподіл фінансування основних освітніх програм кластера може здійснюватися за різними критеріями. Так, можливо розподіляти фонди за критерієм максимізації кількості студентів, навчання яких фінансується за рахунок ІТ-підприємств; за критерієм рівня якості освітніх програм. Розподіл фондів за критерієм максимізації кількості студентів, навчання яких фінансується за рахунок ІТ-підприємств, можливо здійснити на основі оптимізаційної моделі. Розподіл фондів за критерієм якості освітніх програм, навчання яких фінансується за рахунок ІТ-підприємств, можливо здійснити на основі розрахунку інтегрального показника якості.

Даний метод оцінки ефективності враховує бюджетний і економічний ефекти, що виникають у суб'єктів фінансування освітніх програм. В основу цього методу покладено авторську модель визначення економічної ефективності державного стимулювання фінансування освітніх програм і проектів на підставі впровадження державно-приватного партнерства. Використання цього методу у практиці державного управління сферою освіти дозволяє економічно обґрунтувати застосування інструментів державного регулювання даної сфери.

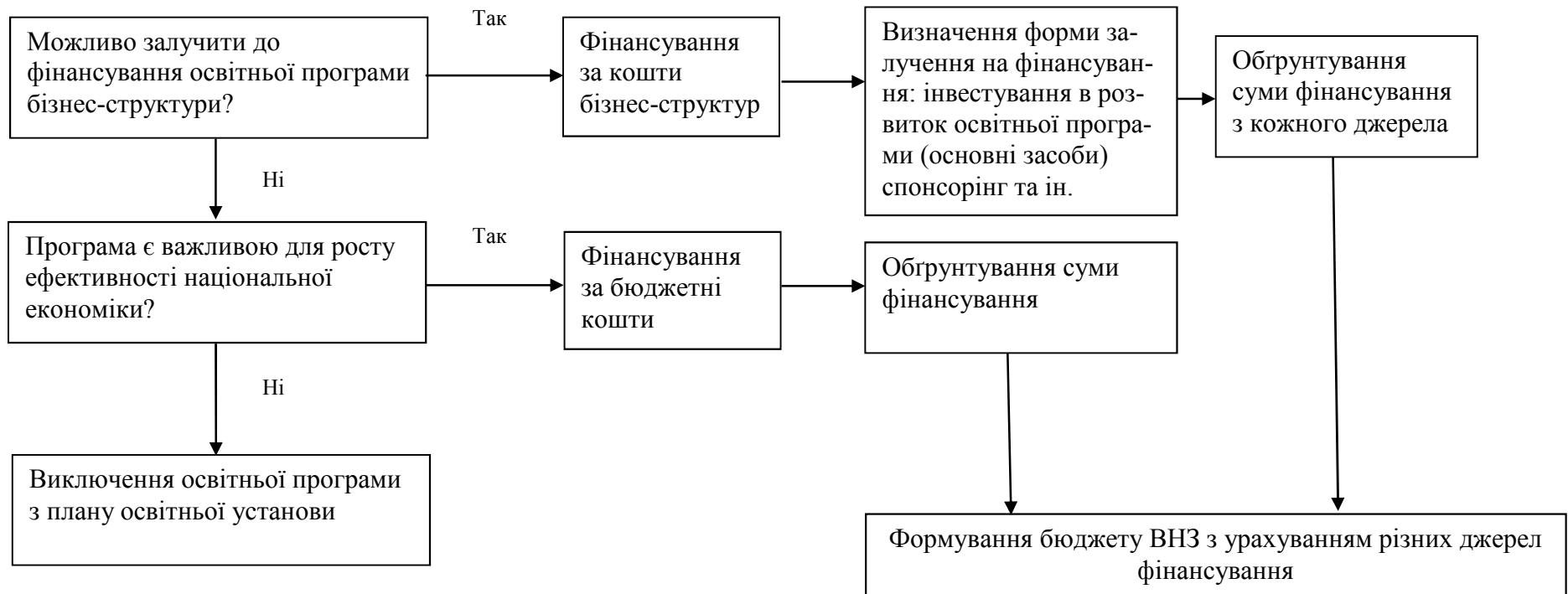

Рис. 3.8. Вибір джерел фінансування освітніх програм кластера
Джерело: власна розробка авторів[13].

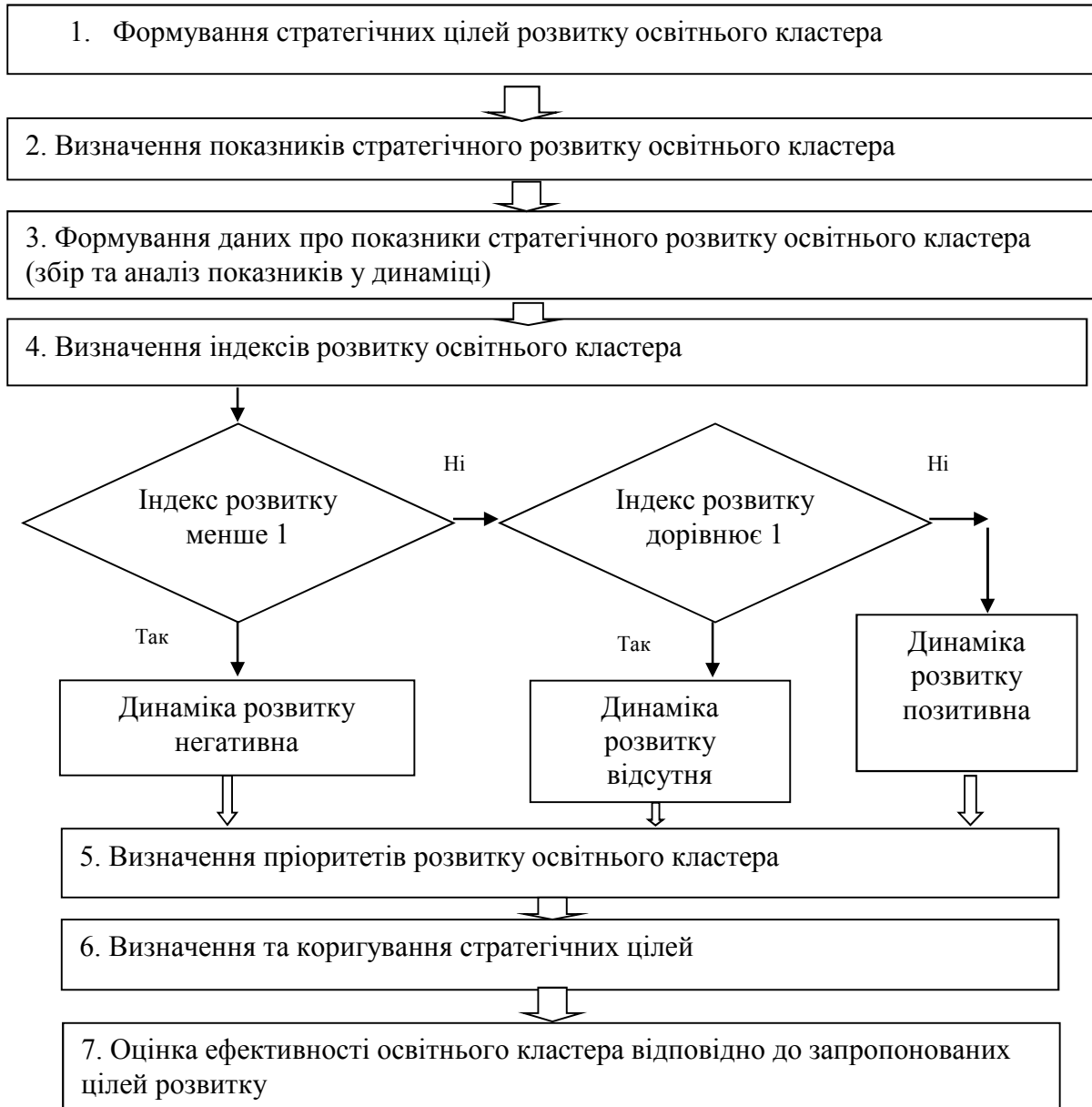

Рис. 3.9. Послідовність визначення пріоритетних напрямів стратегічного розвитку освітнього кластера

Джерело: подубовано авторами [24]

Оцінку соціально-економічної ефективності від реалізації освітньої кластерної політики можна розглядати в п'яти аспектах:

1. Наявність у регіону/території конкурентних переваг для розвитку створюваного освітнього кластера в конкретній галузі економіки.

2. Наявність конкурентоспроможних підприємств, які будуть входити до освітнього кластера і брати участь у фінансуванні освітніх програм на умовах державно-приватного партнерства.

3. Географічна концентрація та близькість до ВНЗ, які готують відповідних фахівців, і підприємств, які мають потребу у відповідних фахівцях (цей аспект може бути не настільки актуальним в умовах

глобалізації та підвищення мобільності людських ресурсів, однак для деяких галузей економіки все ще є важливим).

4. Широта учасників освітнього кластера і наявність «критичної маси», акумулювання навчальних закладів, які мають відповідні ресурси.

5. Наявність зв'язків і координація взаємодії між учасниками освітнього кластера.

У роботі розроблено підхід, згідно з яким для кожної з названих характеристик освітнього кластера можуть бути запропоновані критерії їх оцінки. Ці критерії враховують повноту розкриття кожної характеристики.

Відповідно до запропонованої методики, критерії оцінюють за трибальною шкалою: 0 балів – створення кластера не вплине або незначно вплине на розвиток сфери вищої освіти в Україні або цьому регіоні; 5 балів – створення кластера вплине на розвиток сфери вищої освіти; 10 балів – створення освітнього кластера матиме істотний позитивний вплив на розвиток сфери вищої освіти. Бали присвоюються експертною групою, що включає висококваліфікованих, компетентних і досвідчених фахівців, на підставі статистичних даних і їх аналізу, з урахуванням безлічі факторів, що впливають на цей критерій.

Експертна група також повинна здійснити привласнення для кожного розглянутого критерію коефіцієнта впливу K на окрему характеристику N . Оцінку характеристик створюваного освітнього кластера визначають шляхом множення кількості балів k_j з кожного розглянутого критерію на відповідний коефіцієнт його впливу на характеристику за формулою (3.26):

$$N = \sum_{i=1}^n k_i \times K_i \quad (3.26)$$

Показник ефективності створення освітніх кластерів (E_{ϕ}) у роботі доцільно обчислювати як середньоарифметичне значення підсумкових оцінок за всіма аналізованими характеристиками. На підставі вищевказаної шкали оцінки балів пропонується встановити, що створення освітнього кластера буде ефективним у тому випадку, якщо підсумкова оцінка перевищуватиме 7,5 бала, оскільки в цьому випадку створення освітнього кластера істотно позитивно впливатиме на розвиток сфери вищої освіти України, і, відповідно, дозволить визначити ефективність можливого зростання економіки.

У роботі запропоновано систему оцінки доцільності діяльності створюваного освітнього кластера в ІТ-галузі (табл. 3.14).

Запропонована система оцінки доцільності діяльності створюваного освітнього кластера дозволить на попередньому етапі створення визначити його очікувану ефективність. Оцінивши доцільність створення, можна починати реалізацію кластерних ініціатив.

Оцінка доцільності створюваного освітнього кластера в ІТ-галузі

Критерії оцінки характеристики	Коефіцієнт впливу на характеристику $\left(\frac{k_i}{\sum_{n=1}^n k_i} \right)$	Фактори, що впливають на критерії	Методика оцінки
1	2	3	4
1. Наявність конкурентоспроможних навчальних закладів, що входять у кластер (N1)			
k1 – визначення поточного потенціалу розвитку освітніх установ, що входять у кластер	0,4	Рейтинги конкурентоспроможності ВНЗ	Оцінка положення в рейтингу і її зміна за ряд років (входить в ТОП 10 ВНЗ)
k2 – вплив ВНЗ кластера на ринку праці	0,4	Займана частка ринку	Розрахунок щорічної чисельності випускників у загальній кількості випускників у відповідній галузі
k3 – імідж ВНЗ	0,2	Відгуки про ВНЗ студентів і випускників; відгуки роботодавців про випускників; затребуваність випускників на ринку праці	Експертна оцінка
2. Реалізація інноваційних проектів за напрямками розвитку освітнього кластера (N2)			
k4 – ступінь інноваційності ВНЗ, інших навчальних закладів, що входять у кластер	0,5	Зростання кількості нововведень у навчальних закладах після створення кластера; упровадження інноваційних технологій	Оцінка інвестицій в інновації та нові технології. Експертна оцінка якості інновацій після створення кластера
k5 – комерціалізація інноваційних технологій	0,5	Наявність інвестиційних ресурсів для комерціалізації інноваційних технологій	Оцінка наявності необхідної інфраструктури для розробки і впровадження інноваційних технологій
3. Зростання показників інноваційності в підприємницьких структурах, що входять в освітній кластер (N4)			
K6 – ступінь інноваційності підприємницьких структур, що входять у кластер	0,5	Зростання кількості нововведень у підприємницьких структурах після створення кластера; упровадження інноваційних технологій	Оцінка інвестицій в інновації та нові технології; експертна оцінка якості інновацій після створення кластера

Продовження табл. 3.14

1	2	3	4
К7 – комерціалізація інноваційних технологій	0,5	Наявність інвестиційних ресурсів для комерціалізації інноваційних технологій	Оцінка наявності необхідної інфраструктури для розробки і впровадження інноваційних технологій
4. Зростання показників ефективності в освітньому кластері (N4)			
К9 – кількість випускників навчальних закладів кластера, які затребувані на ринку праці	0,5	Зростання частки працевлаштованих випускників освітніх установ кластера у загальній кількості випускників у регіоні	Розраховують коефіцієнт зростання працевлаштованих випускників освітніх установ кластера залежно від збільшення кількості випускників, з урахуванням динаміки попередніх років. На підставі прогнозованої кількості випускників після утворення кластера визначають кількість працевлаштованих
к8 – обсяг інвестицій в основний капітал освітніх установ кластера	0,5	Оновлення і модернізація основних фондів освітніх установ кластера; збільшення обсягу інвестицій у регіоні за рахунок освітніх установ, що входять у кластер	Оцінюють обсяг власних коштів освітніх установ, спрямованих на збільшення основних засобів, а також інвестиції, залучені з боку підприємницьких структур, що входять у кластер
5. Наявність зв'язків і взаємодії між учасниками освітнього кластера (N5)			
к10 – створення інфраструктури для розвитку освітнього кластера	0,5	Можливість створення і підвищення якості необхідної інфраструктури в освітньому кластері	Експертна оцінка
к11 – використання нових методів управління керівників	0,5	Здатність керівників – учасників освітнього кластера вийти на вищий рівень управління, упровадження інноваційних методів управління	Експертна оцінка
6. Можливість інтеграції учасників освітнього кластера, правильний вибір учасників освітнього кластера і їх кількості (N6)			
к12 – географічна сумісність і близькість учасників освітнього кластера	0,5	Територіальне розташування всіх учасників освітнього кластера	Оцінюють взаємне розташування всіх учасників кластера

Продовження табл. 3.14

1	2	3	4
k13 – правильний вибір учасників кластера, їх структури і кількості	0,5	Вибір мінімальної кількості учасників освітнього кластера з максимальною часткою на ринку	Оцінюють частку кожного підприємства на ринку (за показниками: кількість конкурентоспроможних випускників, кількість працевлаштованих випускників на підприємствах кластера і в цілому працевлаштованих після випуску)

Нами було здійснено оцінку доцільності створення освітнього кластера ІТ-галузі відповідно до запропонованої системи (табл. 3.15).

Таблиця 3.15

Оцінка доцільності створення освітнього кластера ІТ-галузі

Характеристика	Кількість балів відповідно до критеріїв	Оцінка за напрямками ефективності створюваного освітнього кластера, N_i
N1	k1 = 10	$N1 = 10 \cdot 0,4 + 10 \cdot 0,4 + 10 \cdot 0,2 = 10$
	k2 = 10	
	k3 = 10	
N2	k4 = 5	$N2 = 5 \cdot 0,5 + 5 \cdot 0,5 = 5$
	k5 = 5	
N3	k6 = 10	$N3 = 10 \cdot 0,5 + 5 \cdot 0,5 = 7,5$
	k7 = 5	
N4	k8 = 5	$N4 = 5 \cdot 0,5 + 10 \cdot 0,5 = 7,5$
	k9 = 10	
№ 5	k10 = 10	$N5 = 10 \cdot 0,5 + 10 \cdot 0,5 = 10$
	k11 = 10	
N6	k12 = 10	$N6 = 10 \cdot 0,5 + 10 \cdot 0,5 = 10$
	k13 = 10	

Розрахунок показника доцільності E_ϕ дав результат 8,3 бала з 10 можливих:

$$E_\phi = \frac{10 + 5 + 7,5 + 7,5 + 10 + 10}{6} = 8,3$$

Таке високе значення показника доцільності створення освітнього кластера ІТ-галузі визначається високими балами фактично за всіма критеріями, які були встановлені експертами. Отже, створення кластера дозволить суттєво підвищити конкурентоспроможність сфери вищої освіти за цим напрямом і зробити істотний внесок у розвиток системи освіти України в цілому.

Розглядаючи доцільність формування освітнього кластера рекомендуємо виділити виникнення синергійного ефекту від взаємодії всіх учасників. Види синергії:

- комунікаційна синергія – формується за рахунок установлення комунікаційних взаємодій, зниження часу реагування зміни освітніх програм залежно від потреб ринку і роботодавців;

- комерційна синергія – виникає завдяки зниженню витрат бюджетного фінансування освітніх програм за рахунок небюджетних джерел. Сума, що її виділяють підприємницькі структури на фінансування освітніх програм, належить до валових, неоподатковуваних витрат (ефект для підприємницьких структур). Крім того, підприємства скорочують внутрішні витрати на навчання і перепідготовку кадрів, економлять кошти на фонді оплати праці, залучаючи студентів на стажування. За рахунок формування фахівців відповідно до необхідних компетенцій знижуються витрати на адаптацію нових співробітників, забезпечується зростання продуктивності праці, що приводить до збільшення прибутку і відповідних відрахувань податків до місцевих та державних бюджетів. Підвищується комерційна ефективність і для освітніх установ, оскільки вони забезпечують безперервний розвиток своєї матеріально-речової бази, можливість навчання для талановитих студентів за рахунок стипендій підприємницьких структур, підвищення кваліфікації педагогів, забезпечуючи зростання статусу останніх та їх зацікавленості в педагогічній праці;

- соціальна синергія – забезпечується зростання освітньо-культурного рівня молоді, формування конкурентоспроможних випускників, підвищується зацікавленість (мотивація до навчання) студентів у процесі навчання, тому що освітні програми містять тільки актуальну інформацію, формуються затребувані компетенції, підвищується ймовірність працевлаштування молодих фахівців, а для співробітників підприємств з'являється можливість безперервного навчання та підвищення своєї кваліфікації, що знижує ймовірність звільнення і незатребуваності в професії після досягнення певного віку.

Визначення синергічної ефективності можна здійснити за дохідним методом. Прогнозні значення за сформованими грошовими потоками при реалізації кластерної ініціативи наведено в табл. 3.16 (прогноз здійснено на основі аналізу реалізації аналогічних кластерних ініціатив у Росії і Польщі та з урахуванням вітчизняних факторів розвитку ринку освітніх послуг, витрат попередніх періодів та очікуваних результатів на підставі опитування думок експертів).

Оцінка ефекту від створення і розвитку освітнього кластера для його окремих резидентів полягає, в першу чергу, у визначенні ефективності окремих проектів реалізації конкретних освітніх програм, у яких беруть участь установлені резиденти, й оцінці синергічного ефекту, який вони отримують від своєї участі в складі кластера, оскільки кластер має високий мультиплікативний, синергійний бізнес-ефект.

**Прогнозні значення за сформованими грошовими потоками
при реалізації кластерної ініціативи**

Показник	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.	Разом
Бюджетний ефект						
Скорочення фінансування освітніх програм	2233,28	3349,92	5024,88	7537,32	11305,98	29451,38
Ефект підприємств						
скорочення витрат на навчання (перепідготовку) та адаптацію	957,25	1052,98	1158,27	1274,10	1401,51	5844,11
скорочення фонду оплати праці за рахунок робіт, що виконуються практикантами		2587,50	3105,00	3726,00	4471,20	13889,70
податкова пільга	446,66	669,98	1004,98	1507,46	2261,20	5890,28
приріст прибутку за рахунок росту продуктивності		2587,00	3363,10	4372,03	5683,64	16005,77
Ефект освітніх установ						
Приплив не бюджетного фінансування	2233,28	3349,92	5024,88	7537,32	11305,98	29451,38
Коефіцієнт дисконтування (ставка 25 %)	0,80	0,64	0,51	0,41	0,33	
Бюджетний ефект з урахуванням фактора часу	1776,67	2475,08	2917,12	3445,44	4077,23	14691,55
Ефект підприємницьких структур з урахуванням фактора часу	1116,87	4414,37	4419,25	4456,28	4527,73	18934,51
Ефект ВНЗ з урахуванням фактора часу	1776,67	2143,95	2572,74	3087,29	3704,74	13285,39

Однак на цьому етапі всі розрахунки мають імовірнісний характер, оскільки неможливо оцінити ефективність реалізації освітніх програм, які ще не було розроблено.

Незважаючи на складність оцінки очікуваної ефективності від реалізації запропонованої концепції регулювання розвитку сфери освіти на основі формування кластерів, відзначимо, що такий підхід забезпечить:

- створення демократичної системи освіти, яка гарантує необхідні умови для повноцінної якісної освіти на всіх рівнях;
- індивідуалізацію освітнього процесу за рахунок різноманіття видів і форм освітніх установ та освітніх програм, які враховують інтереси і здібності особистості й потреби роботодавців;
- конкурентоспроможний рівень освіти і за змістом освітніх програм, і за якістю освітніх послуг;

- досягнення такого рівня заробітної плати професорсько-педагогічного складу, що сприятиме формуванню стійкої конкурентоспроможності освіти на ринку праці, і поетапне наближення оплати праці педагога до європейського рівня;
- стійке зростання економіки за рахунок розвитку сфери вищої освіти і приросту внутрішнього валового продукту завдяки ефективнішому розвитку підприємств, які отримують висококваліфіковані кадри.

Висновки до розділу 3

1. На підставі аналізу факторів внутрішнього і зовнішнього середовища сфери вищої освіти України визначено ключові фактори успіху всієї галузі, а також виділено основні напрями її подальшого розвитку. Розробка напрямів розвитку сфери вищої освіти, заснована на комплексній оцінці чинників, які являють собою загрози зовнішнього середовища, та можливостей, що відкриваються, дозволить найбільш гнучко й ефективно адаптуватися до змін, сформуванню найдоцільніші заходи для виходу вітчизняної освіти з кризи.

2. У свою чергу, алгоритм визначення потенціалу кластеризації включає такі кроки: формування матриці спостережень; формування матриці стандартизованих значень спостережень; розрахунок показника потенціалу кластеризації об'єкта. За допомогою цієї методики можна вибрати пріоритетні галузі, у яких на цьому етапі економічного розвитку можливе створення освітнього кластера.

4. У роботі запропоновано схема обґрунтування відбору підприємницьких структур і навчальних установ у кластер. З метою формування освітнього кластера розроблено теоретико-методичний підхід, який містить такі етапи: визначення пріоритетних напрямів діяльності та розвитку освітнього кластера; розробка механізму формування кластера; визначення принципів функціонування кластера; розробка нормативних актів, положень та правил забезпечення функціонування освітнього кластера; формування організаційної структури і структури управління освітнім кластером та реалізація механізму його функціонування; визначення масштабів спільної діяльності учасників; вставнолення кадрового складу підприємств і організацій.

4. Запропоновано послідовність визначення пріоритетних напрямків стратегічного розвитку освітнього кластера, з урахуванням виявлених конкурентних переваг. Визначення цих напрямів розвитку включає оцінку соціально-економічної ефективності від реалізації освітньої кластерної політики, що передбачає її розгляд у п'яти аспектах: 1. Наявність у регіону/території конкурентних переваг для розвитку створюваного освітнього кластера в конкретній галузі економіки. 2. Наявність конкурентоспроможних підприємств, які будуть входити в освітній кластер і брати участь у фінансуванні освітніх програм на умовах державно-

приватного партнерства. 3. Географічна концентрація та близькість до ВНЗ, які готують відповідних фахівців, і підприємств, які мають потребу у відповідних фахівцях (цей аспект може бути не настільки актуальним в умовах глобалізації та підвищення мобільності людських ресурсів, однак для деяких галузей економіки ще є важливим). 4. Широта учасників освітнього кластера і наявність «критичної маси», акумулювання відповідних навчальних закладів, які мають відповідні ресурси. 5. Наявність зв'язків і координація взаємодії між учасниками освітнього кластера.

5. Розроблено підхід, згідно з яким для кожної з названих вище характеристик освітнього кластера можуть бути запропоновані критерії її оцінки. У роботі проведено оцінку доцільності від створеного освітнього кластера в ІТ-галузі. Запропонована система оцінки дозволить на попередньому етапі (створення) визначити очікувану ефективність освітнього кластера.

6. Розроблено підхід до визначення економічної доцільності державного стимулювання розвитку освіти за рахунок формування освітніх кластерів, що враховує бюджетний і економічний ефекти, які виникають у суб'єктів фінансування освітніх програм. В основу методу покладено авторську модель визначення економічної ефективності державного стимулювання фінансування освітніх програм і проектів на підставі впровадження державно-приватного партнерства. Використання цього методу у практиці дозволяє економічно обґрунтувати доцільність застосування інструментів державного регулювання сферою освіти.

Основні положення дослідження, розглянуті в цьому розділі, опубліковано в наукових виданнях [1, 2, 9, 12, 13, 15] за списком використаних джерел.

Список використаних джерел до розділу 3

1. Заика Ю. А. Повышение эффективности экономических процессов посредством формирования образовательных кластеров // Сучасні шляхи забезпечення стабільного економічного розвитку: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 25–26 листоп. 2015 р.). Дніпропетровськ, 2015. С. 66–68.
2. Reshetniak O. I., Zaika Yu. A. The Prospects of Development of Ukraine's Economy through the Creation of Integrated Educational Clusters. *Бізнес Інформ*. 2015. № 7. Р. 48–53.
3. Enright M. J. Why Clusters are the Way to Win the Game? *World Link*. 1992. No. 5. P. 24–25.
4. Портер М. Международная конкуренция. Конкурентные преимущества стран. М.: Междунар. отношения, 2011. 896 с.
5. Петров А. П. Закономерности формирования региональных кластерных инициатив. *Экономика региона*. 2013. № 1. С. 133–142.
6. Петров А. П. Модель типологизации кластеров. *Ars administrandi*. 2013. № 4. С. 5–16.
7. Грицай М. А. Идентификация и формирование региональных туристских кластеров // Современное состояние и потенциал развития туризма в России: материалы Междунар. науч.-практ. конф. (Омск, 26–27 ноября 2013 г.). Омск, 2013. С. 125–127.
8. Портер М. Е. Конкурентное преимущество: Как достичь высокого результата и обеспечить его устойчивость. М.: Альпина Бизнес Букс, 2008. 715 с.
9. Заїка Ю. А. Регулювання ринку освітніх послуг як необхідна умова розвитку сфери вищої освіти в Україні. *Науковий вісник ПУСКУ*. Серія: Економічні науки. 2016. № 3 (75). С. 194–199.
10. Петров А. П. Закономерности формирования региональных кластерных инициатив. *Экономика региона*. 2013. № 1. С. 133–142.
11. Плюта В. Сравнительный многомерный анализ в экономических исследованиях: методы таксономии и факторного анализа. М.: Статистика, 1980. 151 с.
12. Решетняк О. І., Заїка Ю. А. Організаційно-економічне забезпечення державного управління сферою освіти за допомогою формування кластерних структур // Стабілізація економіки України: новітні моделі та механізми досягнення: монографія/за заг. ред. Г. О. Дорошенко, М. С. Пашкевич. Дніпропетровськ: НГК, 2015. С. 152–162.
13. Решетняк О. І., Заїка Ю. А. Вибір джерел фінансування освітніх програм кластера. *Бізнес Інформ*. 2017. № 3. С. 307–311.
14. Губерська Н. Л. Сучасний стан та тенденції розвитку державної політики у сфері вищої освіти в Україні. *Право і громадянське суспільство*. 2014. № 1. С. 141–151.
15. Решетняк Е. И., Заика Ю. А. Формирование интегрированных образовательных кластеров в Украине. *Вісник Дніпропетровського*

університету. Серія: Економіка. 2015. Т. 23, № 10/1. С. 94–98.

16. Губашев Н. М., Таршилова Л. С. Использование механизма государственно-частного партнерства в создании образовательных кластеров. *Новости науки Казахстана: науч.-техн. сб.* 2013. № 3. С. 37–42.

17. Высшее образование: вызовы Болонского процесса и ВТО/под ред.: В. П. Колесова, Е. Н. Жильцова, П. Л. Ломанова. М.: ТЕИС, 2007. 409 с.

18. Гладка Т. І. Інноваційний розвиток освіти як об'єкт державного управління // Державне управління: удосконалення та розвиток. 2010. № 4. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=130>

19. Лапыгин Ю. Н., Корчажкина Д. А. Организация производственного взаимодействия на основе реализации кластерных принципов. *Экономика региона.* 2006. № 3. С. 74–77.

20. Галиця І. О. Що ж таке інноваційний розвиток? *Економіка та держава.* 2003. № 10. С. 32–33.

21. Нанівська Є. В. Альтернативні джерела фінансування вищої освіти України // Інновації та традиції в сучасній науковій думці: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. URL: <http://intkonf.org/nanivska>

22. Дворкин А. С. Кластеризация как перспективное направление экономического развития региона (на примере Самарской области): автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05. Самара, 2004. 23 с.

23. Соколова К. С. Использование кластерного подхода в целях повышения конкурентоспособности системы образования: сравнительный анализ международного опыта. *Современные исследования социальных проблем.* 2010. № 4.1 (04). С. 531–541.

24. Решетняк О. І., Заїка Ю. А. Організаційно-економічний механізм формування освітніх кластерів в Україні. *Проблеми економіки.* 2015. № 4. С. 158–163.

ВИСНОВКИ

У роботі здійснено теоретичне узагальнення й наведено нове вирішення науково-практичного завдання щодо обґрунтування методичних і науково-прикладних засад регулювання сфери вищої освіти в Україні за рахунок формування освітніх кластерів.

1. За підсумками аналізу динаміки сфери вищої освіти виявлено, що кількість студентів денної форми навчання у ВНЗ III–IV рівнів акредитації протягом останніх років скорочується, що зумовлено не тільки демографічною ситуацією, але й збільшенням кількості українських абітурієнтів, які виїжджають за кордон з метою отримання вищої освіти. Водночас спостерігається скорочення кількості ВНЗ III–IV рівня акредитації за рахунок зменшення числа вишів, що не відповідають умовам акредитації та ліцензування. Також відзначено погіршення матеріально-речової бази ВНЗ і зниження рівня реальної заробітної плати професорсько-викладацького складу. Виявлені тенденції розвитку ринку освітніх послуг зумовлюють необхідність удосконалення його регулювання з боку держави.

2. У результаті аналізу публікацій вітчизняних та зарубіжних науковців, нормативно-правової бази ринку освітніх послуг та проблем розвитку сфери вищої освіти в Україні визначено сутність ринкового регулювання та напрями його вдосконалення. Проведене дослідження дозволило виявити недостатність стимулювання щодо залучення небюджетних джерел фінансування системи вітчизняної освіти, що дало підставу обґрунтувати як один з напрямів вдосконалення регулювання розвитку сфери вищої освіти закріплення альтернативних джерел фінансування на законодавчому рівні та запропонувати включення витрат підприємницьких структур, які спрямовані на фінансування освітніх програм ВНЗ, до валових витрат, що дозволить зменшити їх податкові виплати.

3. У результаті узагальнення сутності поняття освітнього кластера, яке досліджується в роботах вітчизняних та зарубіжних економістів, а також особливостей функціонування вітчизняної сфери освіти удосконалено дефініцію «освітній кластер», що розглядається як просторова модель організації інноваційних процесів у системі освіти, яка передбачає об'єднання інтелектуальних, кадрових, фінансових і матеріальних ресурсів інноваційної системи території (регіону або держави в цілому) і спрямовується на забезпечення зростання конкурентоспроможності випускників завдяки задоволенню потреб усіх зацікавлених суб'єктів та економічного розвитку країни в цілому. Під час дослідження перспектив розвитку економіки України було визначено основні елементи управління освітнім кластером.

4. За підсумками проведеного аналізу виявлено дисбаланс у фінансуванні сфери вищої освіти України. З'ясовано, що темпи скорочення кількості студентів, які навчаються за рахунок держбюджету, менші, ніж темпи скорочення коштів, що спрямовуються на їх фінансування; частка держбюджетних джерел фінансування збільшується порівняно з витратами

приватних компаній та домогосподарств. Проаналізовано значення певних показників розвитку систем вищої освіти деяких країн світу і виявлено, що Україна витрачає на вищу освіту більш значну частку ВВП порівняно з провідними державами. Проте рівень витрат на вищу освіту на одного студента в Україні менший майже в два рази в порівнянні з такими ж показниками європейських країн. Аналіз джерел фінансування освіти країн ЄС виявив загальні тенденції до децентралізації освіти, зокрема диверсифікації джерел її фінансування, збільшення частки небюджетних джерел фінансування.

5. На підставі дослідження існуючих моделей фінансування освіти за кордоном виявлено, що нині триває процес розширення джерел фінансування освіти за рахунок активізації державно-приватного партнерства. Залучення різних джерел недержавного фінансування відкриває можливості для розширення фінансової бази вищих навчальних закладів за рахунок позабюджетних коштів. Однією з провідних моделей регулювання і фінансування сфери вищої освіти у світі є формування освітніх кластерів.

6. Запропоновано методичний підхід до обґрунтування вибору напрямів удосконалення процесів регулювання сфери вищої освіти на підставі всебічного дослідження факторів внутрішнього і зовнішнього середовища з використанням експертного визначення характеру їх впливу на сферу освіти. Це надало можливість здійснити обґрунтований вибір напрямку розвитку сфери вищої освіти, що передбачає доцільність формування освітніх кластерів як інтеграційних структур навчальних закладів, бізнесу та органів державної влади на принципах державно-приватного партнерства. Ідентифіковано найсуттєвіші на цей час ризики і можливості розвитку з урахуванням сильних і слабких рис сучасного стану вітчизняної сфери вищої освіти.

7. Удосконалено методичний підхід до виділення перспективних освітніх кластерів, який базується на: обґрунтуванні можливості формування освітнього кластеру для обраних галузей економіки регіону на основі факторного аналізу; визначенні доцільності створення освітнього кластера в обраній галузі на підставі логічного і багатфакторного статистичного аналізу, моделюванні освітнього кластера з визначення складу учасників і механізмів взаємодії між ними. Практична апробація запропонованого методичного підходу дозволила виявити найбільш сприятливі характеристики та умови для участі в освітньому кластері та визначити як найпривабливіші галузі для створення освітнього кластера такі: інформація та телекомунікації; фінансова і страхова діяльність; сільське, лісове і рибне господарство.

8. Розроблено методичний підхід щодо вдосконалення процесів регулювання взаємодії суб'єктів освітнього кластера на ринку освітніх послуг, який включає визначення етапів організаційно-економічного регулювання процесів розвитку сфери вищої освіти, розробку концепції створення освітнього кластера, виділення основних переваг для суб'єктів

кластера, підвищення адаптивності освітніх програм щодо потреб ринку праці за рахунок створення координаційної ради з розвитку кластерів, реалізації заходів інформаційної та іміджевої підтримки кластерного розвитку, що дозволило обґрунтувати доцільність надання податкових пільг і преференцій підприємницьким структурам, які фінансують сферу освіти. Виявлено, що результативність регулювання освітньої сфери за рахунок пропозицій у зміні схем її фінансування за допомогою реалізації механізмів управління дозволить значно ефективніше здійснювати перерозподіл фінансових коштів підприємницьких структур.

9. Запропоновано методичний підхід щодо формування освітнього кластера на підставі визначення пріоритетів створення освітніх кластерів у галузях національної економіки, який включає удосконалення процесів взаємодії між суб'єктами освітнього кластера на підставі визначення функцій, завдань, цілей усіх учасників освітнього процесу і дозволяє обґрунтувати вибір джерел фінансування освітніх програм і оптимізувати розподіл небюджетних коштів між ВНЗ кластеру й отримати синергійний ефект від упровадження державно-приватного партнерства на базі кластерного об'єднання. Виділено аспекти оцінки соціально-економічної ефективності від реалізації освітньої кластерної політики. Здійснено оцінку доцільності створення освітнього кластера, яка на попередньому етапі дозволила визначити ефективність створення освітнього кластеру галузі «інформація та телекомунікації» (ІТ-галузі). Здійснено прогнозування синергійного ефекту за доходним методом оцінки.

Додаток А
Різноманітність визначень поняття «освітня послуга»
в економічній науці

Автор	Зміст поняття
С.В. Багдік'яна,	Освітня послуга – це «цілеспрямований систематичний процес передачі та отримання знань, інформації, вмінь і навичок, та є результатом інтелектуального, духовного, культурного, соціально-економічного розвитку суспільства та держави» [6].
В. Александров	Освітня послуга це «організований процес навчання для одержання необхідних знань, навичок і вмінь» [7, с. 156].
Т.Є. Оболенська,	Освітня послуга є товаром, а процес споживання освітніх послуг сприяє формуванню цінності людини, які в майбутньому складатимуть основу вартісного обміну на ринку праці [159, с. 63].
К.М. Євменькова	«Освітня послуга – є специфічним товаром – це сукупність навчальної та наукової інформації, що передається студенту у вигляді системи знань, вмінь і навичок, за умови успішного засвоєння якої студент отримує відповідну кваліфікацію» [160, с. 173].
І.В. Амеліна	«Освітня послуга є продуктом, який в процесі реалізації трансформується в робочу силу, якість якої залежить не тільки від сукупності отриманих послуг, а й від кількості та якості власної праці, витраченої в процесі споживання». У даному визначенні підкреслюється спрямованість освітньої послуги на ринок праці, а також зазначається залежність результату освіти не тільки від навчального закладу, але і від самого студента [8, с. 85].

Додаток Б
Основні характеристики рейтингів ВНЗ

Назва рейтингу	Ціль проведення	Кількість показників, що оцінюються	Переваги	Недоліки
1	2	3	4	5
ТОП - 200 Україна	Визначення щільності розглянутих вузів.	<p>Якість науково-педагогічного потенціалу [0–50 %]:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Кількість штатних співробітників, обраних академіками НАН України; • Кількість штатних співробітників, обраних член-кореспондентами НАН України; • Кількість професорів серед штатних співробітників ВНЗ; • Кількість доцентів серед штатних співробітників ВНЗ; • Кількість докторів наук серед штатних співробітників ВНЗ; • Кількість кандидатів наук серед штатних співробітників ВНЗ; • Кількість штатних співробітників, нагороджених Державною премією в області науки і техніки або Державною премією ім. Т. Шевченка. <p>Якість навчання [0–30 %]:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Кількість студентів, переможців та призерів міжнародних олімпіад (конкурсів); • Кількість студентів, переможців та призерів загальноукраїнських олімпіад (конкурсів); • співвідношення кількості магістрів до кількості бакалаврів і спеціалістів; • Масштаб ВНЗ. <p>Міжнародне визнання [0–20%]:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Кількість іноземних студентів; • Членство навчального закладу у Європейських асоціації університетів; • Членство навчального закладу у Великій хартії університетів; • Членство навчального закладу у Євразійській асоціації університетів; • Членство навчального закладу в мережі університетів країн Чорноморського регіону. 	Близькість до міжнародних академічних рейтингів	Оцінюються тільки кількісні критерії та індикатори. Якісні характеристики не використовуються, так як є труднощі в зв'язку з відсутністю достатнього досвіду у України для незалежного оцінювання

1	2	3	4	5
Рейтинг МОН України	Провести комплексний порівняльний аналіз ВНЗ України	<p>Рейтинг МОН ґрунтується на індикаторах, які формують структуру критеріїв рейтингу за основними напрямками діяльності:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Міжнародна активність, - Якість контингенту студентів, - Якість науково-педагогічного потенціалу, - Якість наукової та науково-технічної діяльності, - Ресурсне забезпечення 	Найбільш повно охоплює всі сторони діяльності ВНЗ	Немає єдиного зведеного рейтингу для університетів усіх груп, деякі показники мають двозначне тлумачення, неможливо перевірити інформацію, надану вузами

Продовження додатку Б

1	2	3	4	5
Рейтинг ВНЗ «Компас»	Відображення оцінки якості освіти випускниками і потенційними роботодавцями	<p>ОЦІНКА ВИПУСКНИКІВ</p> <p>Оцінка практичної значимості навчання:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Можливість отримати практичні навички, застосувати на практиці отримані теоретичні знання; • Придбання досвіду самостійного виконання деяких видів робіт у рамках спеціальності; • Задоволеність організацією практики у ВНЗ (надання бази практики, чітке інструктування викладачами, контроль тощо); • Задоволеність організацією практики на підприємстві (надання робочого місця, його оснащення, планування роботи, готовність допомогти в придбанні навичок, умінь тощо); • Орієнтованість навчальної програми на запити ринку праці; • Відповідність отриманих знань і навичок потребам роботодавців; • Можливість одержання у ВНЗ додаткових професій, знань (поглиблене вивчення предметів, додаткової іноземної мови, спеціальних комп'ютерних програм); • Якість читання більшості лекцій; • Якість проведення більшості практичних (семінарських) занять; <p>Сприяння ВНЗ працевлаштуванню випускників:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Організація конкурсів на одержання стипендій з ініціативи роботодавців; • Робота підрозділу з працевлаштування у ВНЗ; • Організація зустрічей із роботодавцями (презентації компаній, ярмарку вакансій, співбесіди, майстер-класи тощо); • Спільна робота із представниками підприємств регіону (розробка бізнес-плану для замовника, виконання дипломних, курсових робіт на замовлення підприємств, наукові дослідження з проблем підприємства тощо); • Відсоток випускників, які знайшли роботу за сприяння ВНЗ. Досвід трудової діяльності випускників: • Відсоток випускників, які працюють за фахом; • Задоволеність можливістю одержати перше робоче місце відповідно до отриманої спеціальності; • Задоволеність можливістю одержати перше робоче місце протягом трьох місяців 	При складанні рейтингу враховувалася думка роботодавців, випускників ВНЗ експертів	Даний рейтинг за оцінками роботодавців оформляється без урахування репрезентативної вибірки роботодавців в цілому. Тільки 0,3% студентів навчаються за рахунок підприємств [74], тому роботодавці не можуть об'єктивно оцінювати діяльність вищих навчальних закладів

		<p>після отримання диплому. Задоволеність випускників власним ВНЗ:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Задоволеність престижністю ВНЗ; • Відсоток випускників, які обрали б свій ВНЗ для підвищення кваліфікації; • Відсоток випускників, які порадили б свій ВНЗ роботодавцю. <p>ОЦІНКА ВИПУСКНИКІВ</p> <p>Визначення випускниками ВНЗ, які дають найкращу підготовку в цілому:</p> <ul style="list-style-type: none"> • ВНЗ, які випускники порадили б знайомому незалежно від спеціальності (3 місця, на кожне місце можна було поставити до 3-х ВНЗ). <p>ОЦІНКА РОБОТОДАВЦІВ</p> <p>Визначення роботодавцями українських ВНЗ, які дають найкращу підготовку для роботи в їхній компанії:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Випускникам яких ВНЗ роботодавці надали б перевагу при наборі на роботу (3 місця, на кожне місце можна було поставити до 3-х ВНЗ). <p>ОЦІНКА ЕКСПЕРТІВ</p> <p>Визначення роботодавцями українських ВНЗ, які дають найкращу підготовку для роботи в їхній компанії:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Відповіді експертів на питання, які ВНЗ, на їхню думку, дають найкращу освіту в цілому (3 місця, на кожне місце можна було поставити до 3-и ВНЗ). <p>СПІВПРАЦЯ МІЖ ВНЗ І КОМПАНІЯМИ-РОБОТОДАВЦЯМИ</p> <p>Співпраця між ВНЗ і компаніями-роботодавцями:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Кількість роботодавців і експертів, які вказали, що їхня компанія співпрацює із певним ВНЗ. 		
Qs World University Rankings	Допомога майбутнім студентам з вибором навчального закладу	<ul style="list-style-type: none"> • Індекс академічної репутації (опитування) • Індекс репутації серед роботодавців (опитування); • Співвідношення професорсько-викладацького складу по відношенню до чисельності учнів; • Індекс цитування наукових статей викладацького складу по відношенню до чисельності викладацького складу (база даних Scopus); • Частка іноземних викладачів по відношенню до чисельності викладацького складу (за еквівалентом повної ставки); • Частка іноземних студентів по відношенню до чисельності учнів (програми повного циклу навчання) 	Охоплюють основні сфери діяльності вищих навчальних закладів по всьому світу	Спостерігається надзвичайна нестійкість університетської ієрархії

Джерело: [складено автором на підставі 52-56; 161-163]

Додаток В

Різноманітність визначень поняття «регулювання» в економічній науці

Автор	Зміст поняття
Атаманчук Г.В.	«Практично все, що піддається в суспільстві правовому регулюванню, так чи інакше, більш чи менш, пов'язане з державним управлінням, оскільки реалізація тієї чи іншої правової норми завжди передбачає її гарантування з боку державних органів, нехай і судових» [164].
О.Ф. Скакун	Під правовим регулюванням розглядає здійснюване державою правових засобів упорядкування суспільних відносин та їх закріплення та розвиток [165].
Колектив авторів	процес державного управління – це свідома і цілеспрямована послідовна діяльність, пов'язана з реалізацією державно-владних повноважень суб'єктами державного управління, внаслідок чого відбувається зміна суспільних станів, подій і явищ [166].
Мельник О.В.	Правове регулювання це здійснюваний системою юридичних засобів державно-владний вплив на суспільні відносини з метою їх упорядкування [167].
Крижко В.	Державне управління це «цілеспрямований організаційний та регулюючий вплив держави на стан і розвиток суспільних процесів, свідомість, поведінку та діяльність особи і громадянина з метою досягнення цілей та реалізації функцій держави, відображених у Конституції та законодавчих актах, шляхом запровадження державної політики, виробленої політичною системою та законодавчо закріпленої, через діяльність органів державної влади, наділених необхідною компетенцією» [168, с. 79].

Додаток Д
Різноманітність визначень поняття «регулювання сфери освіти»
в економічній науці

Автор	Зміст поняття
Вельчева Н. І	Процес регулювання вищої освіти – це управління за допомогою синергійного підходу, відповідно до якого в сучасній науковій практиці вища освіта розглядається з точки зору визначення її як певної освітньої системи, яка є керованою і потребує регулювання [19].
Філіппова В.Д.	Державне регулювання освіти являє собою систему економічних, соціальних, правових, політичних і організаційних форм і методів впливу на суб'єктів освітніх процесів, що визначають середовище для реалізації ними цілей і завдань, одночасно відповідають як стратегічним інтересам держави, так і безпосереднім інтересам самих цих суб'єктів [151].
Шаповал Р.В.	Правове регулювання сфери освіти в Україні – це сукупність правових засобів, за допомогою яких держава здійснює правовий вплив на суспільні відносини в освітянській галузі. Мета правового регулювання сфери освіти – забезпечення безперешкодного руху інтересів суб'єктів до цінностей [169].
Красняков Є.	Наголошує на тому, що держава формулює та реалізує освітню політику, ініціює процеси модернізації галузі, окреслює основні принципи, цілі та завдання її реформування [170, с.70].
Валеев Р.	Аналізуючи гарантії права на освіту, дослідник підкреслює, що найоб'ємнішою гарантією реалізації освітніх прав є держава, її органи та діяльність. Відповідно, державну політику у галузі вищої освіти Р. Валеев визначає як цілеспрямовану діяльність державних органів щодо забезпечення права кожного на освіту, що досягається завдяки забезпеченню функціонування та розвитку освітньої системи [171, с.109].
Колектив авторів	Зміст державної освітньої політики це відповідь на суспільні потреби, вимоги, дії інших суб'єктів освітньої політики, як цілеспрямований, відносно стабільний офіційний курс уряду та підпорядкованих йому установ, спрямований на забезпечення функціонування системи освіти [172, с.623]

Додаток Е
Характеристика інструментів державного регулювання вищої освіти

Інструменти державного регулювання	Діюча реалізація	Напрями вдосконалення регулювання
1	2	3
Ліцензування та квотування	<p style="text-align: center;">У сфері вищої освіти ліцензуванню підлягає діяльність з надання таких освітніх послуг:</p> <ul style="list-style-type: none"> - підготовка фахівців різних освітньо-кваліфікаційних рівнів за напрямками (спеціальностями), у тому числі молодших спеціалістів у вищих професійних училищах та центрах професійно-технічної освіти; - військова підготовка студентів вищих навчальних закладів за програмою офіцерів запасу; - перепідготовка за спеціальностями; - розширення профілю (підвищення кваліфікації), спеціалізація; - підготовка іноземних громадян до вступу у вищі навчальні заклади; - підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації іноземних громадян; - підготовка до вступу у вищі навчальні заклади громадян України; - діяльність за програмами іноземних навчальних закладів. <p>Щодо надання послуг у сфері професійно-технічної та вищої освіти ліцензування здійснює Міністерство освіти і науки України. Як орган ліцензування МОН України має право перевірити законність та обґрунтованість прийнятих експертними комісіями, регіональними експертними радами, експертними радами Акредитаційної комісії та Акредитаційною комісією рішень з питань ліцензування вищих навчальних закладів.</p> <p>Для розширення доступу до вищої освіти було введено квоту цільового прийому сільської молоді за спеціальностями, то визначають соціально-економічний розвиток села. В основному, це спеціальності сільгоспвиробничі, екологічні, правознавство, економічні та педагогічні.</p>	<p>–формування кадрового забезпечення можливе після одержання ліцензії та початку навчального року й має бути адекватним контингенту студентів і навчальному навантаженню. Отже, контроль кадрового забезпечення навчального процесу та якості надання освітніх послуг має бути щорічним;</p> <p>– відсутність контролю якості надання освітніх послуг упродовж терміну дії ліцензії. В разі негативного результату акредитації студенти позбавлені можливості одержати диплом про вищу освіту. Перевірка виконання ліцензійних умов має здійснюватися щорічно.</p>

1	2	3
Квотування	Іноземці, які здобули повну загальну середню освіту у закордонних школах з вивченням української мови, та закордонні українці, статус яких підтверджено посвідченням закордонного українця, можуть також навчатися безкоштовно на підставі квот для закордонних українців, установлених Міністерством освіти і науки України.	Як вихід, вбачаємо об'єднання зусиль з органами управління на місцях, педагогічними закладами у вирішенні питань профорієнтаційної роботи з молоддю. Не менш важливими є і створення необхідних умов для закріплення випускників за місцем роботи.
Антимонопольна політика	<p>Антимонопольний комітет України провадить свою діяльність на основі нормативно-правової бази, яка включає Закон України «Про Антимонопольний комітет України» [173], «Про захист від недобросовісної конкуренції» [174], Правила розгляду справ про порушення антимонопольного законодавства України, затверджені розпорядженням Антимонопольного комітету України від 19 квітня 1994 р. №5 у редакції розпорядження Антимонопольного комітету України від від 14 березня 2012 р. №169-р. та ряд інших.</p> <p>Згідно із Законом України «Про Антимонопольний комітет України» завданнями комітету є:</p> <ul style="list-style-type: none"> - здійснення державного контролю за дотриманням антимонопольного законодавства; - захист законних інтересів підприємців та споживачів шляхом застосування заходів щодо запобігання і припинення порушень антимонопольного законодавства, накладання стягнень за порушення антимонопольного законодавства в межах своїх повноважень; - сприяння розвитку добросовісної конкуренції у всіх сферах економіки. <p>Комітет контролює дотримання антимонопольного законодавства суб'єктами господарювання, органами державної влади, місцевого самоврядування, адміністративно-господарського контролю та управління, зокрема, при створенні, реорганізації, ліквідації господарюючих суб'єктів та в усіх інших випадках економічної концентрації. Адже легше попередити появу нового монопольного утворення на ринку, ніж у подальшому боротись з його зловживаннями.</p>	Антимонопольне регулювання в системі вищої освіти України: ВНЗ різних форм власності повинні мати рівні права щодо здійснення статутної діяльності та отримання державного замовлення, а право на їхнє існування має визначатися виключно за результатами державного або незалежного ліцензування, акредитації, атестації, позицією ВНЗ на ринку праці, попитом на його випускників, кар'єрним зростанням його випускників і громадською думкою.

Продовження додатку Е

1	2	3
Плани і комплексні програми	Розробка та реалізація державних і цільових комплексних програм – це також одна з форм державного регулювання, а в країнах з ринковою економікою вона є основною формою програмного управління. Цільові комплексні програми можна розділити на державні, регіональні, галузеві, об'єктні. Фінансове забезпечення програм здійснюється з різних джерел, у тому числі і з державного та місцевих бюджетів, на підставі заяви, в якій обґрунтовуються необхідні витрати	В їх основу необхідно закладати такі принципи: цілеспрямованість, комплексність, системність, забезпеченість, пріоритетність, економічна безпека, погодженість, своєчасність..
Розмір бюджетного фінансування	Особливістю сучасного стану вітчизняної сфери освіти є абсолютний і відносний приріст позабюджетних коштів у системі багатоканального фінансування установ освіти та посилення значущості позабюджетної діяльності в умовах недостатнього бюджетного фінансування. Зарубіжний та вітчизняний досвід свідчать, що освіта не може повною мірою розвиватися без істотної підтримки держави, оскільки процес виконання ВНЗ своїх статутних функцій володіє властивостями суспільного блага, споживання якого є загальним. Держава не в змозі покрити потреби ВНЗ у фінансових коштах і через це повинна заохочувати диверсифікацію джерел фінансування. Зниження бюджетного фінансування та надання освітнім закладам можливості заробляти гроші ставить перед ними питання пошуку нових джерел фінансування і розширення сфери діяльності.	Створення сучасного механізму управління фінансовим забезпеченням сфери вищої освіти є досягнення позитивної динаміки розвитку даної сфери для повного задоволення потреб населення в якісній і доступній освіті, підприємств – у кваліфікованих фахівцях, освітян – у гарантованій гідній заробітній платі.
Державне кредитування	Освітній кредит – це різновид споживчого кредиту, що надається з метою отримання позичальником якісної освіти в різних сферах. У його основі – традиційні принципи кредитування, хоч деякі науковці виділяють і специфічні. Існують різноманітні види і технології надання освітніх кредитів. Їх можна умовно поділити за економічною ознакою сегментації ринку освітніх послуг на такі, що надаються за участю держави; приватними банками на комерційній основі; власне сферою вищої освіти. Можна також скористатися кредитами, які пов'язані з фондами молодіжної підтримки. Освітні кредити, що надаються за активної ролі держави, забезпечують виконання державного замовлення і використовуються як інструмент соціальної політики. Головним пріоритетом у цьому випадку є підвищення доступності професійної освіти. У сфері вищої освіти кредити генеруються навчальними закладами та спрямовані на підвищення якості навчання.	Нині Міністерство освіти і науки України опрацьовує питання щодо механізму повернення цільових пільгових державних кредитів для здобуття вищої освіти до державного бюджету, та інших місцевих бюджетів і процедур рекредитування, тобто кредитування за рахунок повернутих кредитів, а також нарахування відсотків за користування ними.

1	2	3
Дотації, субсидії, компенсації	<p>Основною умовою надання державної субсидії на здобуття вищої освіти є успішний конкурсний відбір на вступних іспитах до ВНЗ. Субсидія має надаватися на підставі трьохсторонньої угоди (держава – навчальний заклад – одержувач субсидії). У даній угоді мають бути чітко визначені права та обов'язки кожної зі сторін, зокрема основними обов'язками держави є своєчасне фінансування підготовки фахівця в повному обсязі та його працевлаштування у разі проходження ним повного циклу навчання, навчального закладу – забезпечення якісної підготовки, одержувача субсидії – успішне навчання та відпрацювання наданої субсидії за місцем розподілу. При цьому держава має право на повернення субсидії через працевіддачу чи у вартісній формі, навчальний заклад – на одержання в повному обсязі та у визначені терміни державних коштів на забезпечення підготовки одержувача субсидії, одержувач субсидії – на якісні освітні послуги та працевлаштування за розподілом.</p>	<p>З метою управлінського забезпечення системи субсидування на регіональному рівні доцільним є створення спеціальних територіальних відділів, які б на сучасних науково-методичних засадах визначали поточні та перспективні потреби регіону у кадрах (в освітньо-кваліфікаційному та професійному розрізах), приймали заявки від підприємств на підготовку кадрів, відслідковували б виконання договірних обов'язків за трьохсторонніми угодами на надання освітніх субсидій. Утримання таких відділів має здійснюватись за рахунок коштів, що надходили б як погашення субсидій у грошовій формі у разі відрахування студентів за неуспішне навчання.</p>

Продовження додатку Е

1	2	3
<p>Податкові ставки</p> <p>Податкові пільги</p>	<p>Управління оподаткуванням на рівні суб'єкта господарювання (мікрорівні) представляє собою невід'ємну складову загальної системи управління фінансовою діяльністю, яка функціонує в рамках відповідного нормативно-правового поля та передбачає здійснення взаємопов'язаних заходів, регламентуючи послідовність, порядок проведення і терміни їх виконання. Для комерційних структур організація управління оподаткуванням спрямована на оптимізацію структури податків, удосконалення механізму їх утримання з метою отримання максимального прибутку. Метою управління оподаткуванням в бюджетних установах взагалі та закладах освіти, зокрема, є своєчасне та повне виконання зобов'язань платника податків в умовах використання податкових пільг, що забезпечує дотримання фінансової та кошторисної дисципліни, недопущення нецільового використання бюджетних коштів.</p> <p>На нашу думку, управління оподаткуванням у ВНЗ слід розглядати в сукупності наступних складових: податкового планування, організації системи бухгалтерського та податкового обліку та податкового контролю. Так, відповідно до статті 197.1.2 Податкового кодексу України (ПКУ) [82], від оподаткування податком на додану вартість звільнені операції з надання послуг з освітньої діяльності, які постачаються вищими навчальними закладами I – IV рівня акредитації відповідно до ліцензій на постачання цих послуг, а також послуги із проживання студентів в гуртожитках. Такі послуги зазначені в розділі першому Переліку платних послуг іншими установами та закладами системи освіти, що належать до державної та комунальної форми власності. Вищі навчальні заклади, які є власниками земельних ділянок, є платниками земельного податку. У разі, якщо навчальний заклад орендує земельну ділянку, він сплачує орендну плату. Як і раніше, заклади освіти мають пільги щодо плати за землю у випадку використання приміщень за призначенням, тобто надання освітніх послуг. Однак, якщо ВНЗ здаватиме в оренду окрему будівлю (споруду) чи її частину, необхідно сплачувати податок за такі площі. Ця норма не застосовується, якщо навчальний заклад здає в оренду приміщення іншим бюджетним установам. Під час складання договору оренди слід передбачити умову відшкодування плати за землю орендарем в частині, яка приходить на орендоване приміщення, інакше навчальний заклад вимушений буде сплачувати цей податок з власних коштів.</p> <p>Вищі навчальні заклади відповідно до п.323.1 ПКУ [82], звільнено від обов'язку сплачувати збір за спеціальне використання води. Виняток становить лише використання води для господарської діяльності, спрямованої на отримання доходу, у випадках, коли на надання платних послуг витрачають певний обсяг води. Якщо навчальний заклад, до прикладу, надає послуги з харчування студентів в студентській їдальні, що пов'язане із витрачанням певного обсягу води, він потрапляє до кола платників цього збору.</p>	<p>Одним із напрямів удосконалення податкового регулювання в Україні є необхідність охоплення оподаткуванням тіньової економіки (в тому числі і в сфері освіти), тобто оподаткування нелегальних доходів. Це пов'язано з тим, що ніяка, навіть дуже пільгова, податкова система не здатна вплинути на суттєву легалізацію тіньових доходів. Для цього потрібний дійовий контроль не тільки за отриманням доходів, але й за їх використанням як на території України, так і за її межами.</p>

1	2	3
<p>Державне замовлення</p>	<p>Порядок формування та розміщення державного замовлення регулюється Законом України «Про формування та розміщення державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів» від 20 листопада 2012 року № 5499-VI [94] та рядом підзаконних нормативних актів.</p> <p>Відповідальність за формування загальних обсягів державного замовлення відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку розміщення державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів» від 20 травня 2013 р. № 363 лежить на Мінекономіки України. Саме Міністерство економіки формує державне замовлення за поданням Міністерства освіти і науки та решти замовників, якими можуть бути інші міністерства та центральні органи виконавчої влади, Національна академія наук, національні галузеві академії наук, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські держадміністрації або інші визначені Кабінетом Міністрів України державні органи, які є головними розпорядниками бюджетних коштів.</p> <p>Відповідно до закону, формування державного замовлення відбувається виходячи із середньострокового прогнозу потреби у фахівцях та робітничих кадрах на ринку праці. Планування обсягів державного замовлення здійснюється в декілька етапів:</p> <ul style="list-style-type: none"> - до 15 вересня Міністерство економіки приймає пропозиції обсягів державного замовлення; - до 1 листопада воно ж доводить державним замовникам інформацію про середньостроковий прогноз; - до 1 грудня державні замовники подають пропозиції до Міністерства економіки України на три наступні бюджетні періоди у натуральному та вартісному виразах. <p>Вартість підготовки розраховується відповідно до методики, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Методики</p>	<p>Зважаючи на ключову роль вибору абітурієнта, потрібно забезпечити належний інформаційний супровід. Перш за все, йдеться про прозору систему зовнішньої та внутрішньої оцінки якості вищої освіти того чи іншого університету. Новий закон передбачає впровадження таких механізмів, а також публікацію результатів цього моніторингу на сайті ВНЗ. Вочевидь, рейтингування ВНЗ за цими показниками (що також покладено на Нацагенство із забезпечення якості) могло би стати одним із можливих орієнтирів для вибору університету. В свою чергу, університетам потрібно навчитись конкурувати за абітурієнта не під час вступної кампанії, а задовго до неї. За будь-якої системи державного фінансування підготовки кадрів її ефективність великою мірою буде залежати від якості середньої освіти. Одним із ключових аспектів залишається профорієнтація у старшій школі. Тут лише зауважимо, що її успіх залежить від кадрового та матеріально-технічного потенціалу шкіл та від вдалих профорієнтаційних тестувань (за принципом ЗНО). В таких умовах університетам потрібно окреслити свій майбутній контингент</p>

	розрахунку орієнтовної середньої вартості підготовки одного кваліфікованого робітника, фахівця, аспіранта, докторанта» від 20 травня 2013 р. № 346 [175].	абітурієнтів та починати кампанію рекрутингу за рік-два до початку вступу. Підготовчі курси покривають лише частину цього процесу. Університети могли би час від часу переносити традиційні дні відкритих дверей зі своїх кампусів до шкіл, де презентаційна програма була би урізноманітнена різними воркшопами та тренінгами за участі викладачів та випускників університету.
Прогноз	Прогноз складається відповідно до порядку, передбаченого наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України «Про затвердження Методики формування середньострокового прогнозу потреби у фахівцях та робітничих кадрах на ринку праці» № 035 від 26 березня 2013 року [34]. Прогноз розраховується на основі потреб на заміну поточних кадрів та кадрів, необхідних для економічного розвитку, ґрунтуючись на тенденціях останніх років, беручи до уваги статистичні дані та пропозиції інших органів центральної влади, установ та організацій.	
Ваучери	<p>Ваучер на освіту видає Державна служба зайнятості особам старшим 45 років, страховий стаж яких становить не менше 15 років. Щоб отримати ваучер на перепідготовку, необхідно:</p> <ul style="list-style-type: none"> - звернутися до місцевого центру зайнятості і написати відповідну заяву; - надати оригінали таких документів: паспорт, трудова книжка, документ про освіту та реєстраційний номер облікової картки платника податків; - забрати ваучер необхідно протягом п'яти робочих днів з моменту отримання повідомлення про його видачу. <p>У ваучері вказується сума, яку держава виділяє на перепідготовку спеціаліста (всі розрахунки здійснює служба зайнятості). Вона не може перевищувати 10-кратний розмір прожиткового мінімуму (з 01.01.2014 р. він складає 1218 грн/місяць). У разі коли вартість навчання в навчальному закладі перевищує максимальну вартість ваучера, особа або роботодавець можуть здійснити оплату різниці вартості навчання. Спеціаліст самостійно визначає навчальний заклад та спеціальність відповідно до переліку. Основна умова – заклад повинен бути акредитованим за ваучеровськими спеціальностями. З моменту отримання ваучера, упродовж 90 днів особа має укласти договір про навчання з відповідним навчальним закладом</p>	Система ваучерів має певний міжнародний досвід. Так, у Франції, Бельгії та Кантоні Женева ваучери застосовуються для оплати послуг в секторі домогосподарств, що сприяє переведенню трудових відносин з неформального сектора в офіційний. В Греції – для організації медичного обслуговування (зокрема проведення діагностики) незастрахованих осіб. У Люксембурзі – для організації надання послуг по догляду за дітьми дошкільного віку чи у позашкільний час.

Джерело: складено автором на підставі [70; 76; 77; 82; 88; 89; 90; 93 - 96]

Додаток Ж

Різноманітність визначень кластера у вітчизняній економічній науці

Автор	Сутність визначення
1	2
Ялов Д.	Кластер – це мережа постачальників, виробників, споживачів, елементів промислової інфраструктури, дослідницьких інститутів, взаємозалежних у процесі створення додаткової вартості. Даний підхід ґрунтується на обліку позитивних синергетичних ефектів регіональної агломерації, тобто близькості споживача і виробника, мережевих ефектах і дифузії знань і умінь за рахунок міграції персоналу і виділення бізнесу. Відсутні кордону між секторами і видами діяльності і всі вони розглядаються у взаємозв'язку [176]
Мігранян А. А.	Кластер – зосередження найбільш ефективних і взаємозалежних видів економічної діяльності, тобто сукупність взаємопов'язаних груп успішно конкуруючих фірм, які утворюють «золотий перетин, в західній інтерпретації «diamond – діамант» всієї економічної системи держави, і забезпечують конкурентні позиції на галузевому, національному і світовому ринках [177]
Калмиков В. Е.	Кластер – це сукупність юридично незалежних виробників товарів і послуг, їх постачальників, творців технологій і ноу-хау (університети, науково-дослідні інститути, інжинірингові компанії і т.д.), інфраструктурних ринкових інститутів (біржі, ринки, консультанти та ін.) і споживачів, що взаємодіють один з одним в рамках єдиного ланцюжка створення вартості [178]
Дранев Я. И.	Кластер – мережа постачальників, виробників, елементів промислової структури, дослідницьких інститутів, взаємозалежних у процесі створення додаткової вартості. Підприємства в кластері пов'язані партнерськими угодами по всьому технологічному ланцюжку від сировини до готової продукції. Кластери системними і замкнуті [179]
Воронов А.	Кластер – це впорядкована, відносно стійка сукупність спеціалізованих підприємств, що випускають конкурентоспроможну продукцію. Кластер – локалізована складова частина галузі, обмежена територіально [180]
Марченко Г.В.	Кластери - це групи технологічні, економічні та організаційно взаємопов'язаних виробництв, компаній і організацій, що діють в певній сфері і характеризуються роботою на зовнішній ринок. Регіональний конкурентний кластер замикається на випуск продукції або послуг за межі регіону [181]
Асанов В. С., Виноградов М. А.	Кластер - різновид мережі, яка виступає як результат просторової концентрації суб'єктів, задіяних у специфічній ланцюжку цінності виробництва кінцевих товарів і послуг [182]
Рубанов В. А.	Кластери – це групи компаній, розташованих на одній території і які отримують вигоду від компактного розташування, концентрації і можливості використання таких спеціалізованих ресурсів, як наявність на даній території кваліфікованого персоналу і специфічною інфраструктури для здійснення певних видів бізнесу [183]
Ферова І. С.	Промисловий кластер – група локалізованих підприємств, науково виробничих і фінансових компаній, пов'язаних між собою по технологічному ланцюжку або орієнтованих на загальний ринок ресурсів або споживачів (мережева взаємозв'язок), конкурентоспроможних на певному рівні і здатних генерувати інноваційну складову [184]

Продовження додатку Ж

1	2
Лапигін Ю. Н., Корчажкіна Д. А.	Промисловий кластер - це групи географічно сусідніх і інтеграційно взаємодіють компаній і пов'язаних з ними організацій, що функціонують в певній галузевій (багатогалузевий) сфері і взаємодоповнюють один одного [185]
Марков Л. С., Ягольницін М. А.	Під кластером тут розуміється географічна концентрація підприємств однієї або декількох взаємопов'язаних галузей, конкуруючих, але разом з тим, що кооперуються один з одним, які отримують вигоди зі специфічних місцевих активів, спільного розташування і соціальної втіленості [186]
Думная Н. І.	Кластер – зосередження найбільш ефективних, взаємопов'язаних груп успішно конкуруючих фірм, які утворюють «діамант» національної економічної системи та забезпечують конкурентні позиції на галузевому, національному і світовому ринках [187]
Вінокурова Ю. В.	Кластер являє собою територіальну концентрацію в певному місці сукупності взаємопов'язаних між собою компаній, а також державних і громадських інститутів [188]
Нароліна Т. Н.	Інноваційний кластер – це стійка система, що саморозвивається, підприємств та інститутів, взаємозалежних виробництвом інноваційної продукції з використанням досягнень наукових інститутів, процесами підготовки та навчання кадрів для наукових організацій і комерційних структур, стимулювання підприємницької активності в наукомісткій сфері і комерціалізації перспективних технологій [189]
Зубарев А. В.	Кластер являє собою групу географічно локалізованих взаємозалежних компаній, постачальників обладнання, комплектуючих, спеціалізованих послуг, інфраструктури, науково-дослідних інститутів, вузів та інших організацій, які взаємодоповнюють один одного і підсилюють конкурентні переваги окремих компаній і кластера в цілому [190]

Додаток 3

Різноманітність визначень кластера в західній економічній науці [180]

Автор	Сутність визначення
1	2
Х. Шмитц (H. Schmitz)	Кластер – група підприємств, що належать одному сектору і діючих в тісній близькості один до одного
М. Енрайт (M. Enright)	Регіональні кластери – це промислові кластери, в яких фірми-учасники знаходяться в тісній близькості один до одного.
Г. Суэнн (G.M.P. Swann) М. Привезер (M. Preveser)	«Кластер» означає велику групу фірм в пов'язаних галузях в окремій місцевості
М. Портер (M. Porter)	Промисловий кластер – ряд галузей, пов'язаних через зв'язки «покупець-постачальник» або «постачальник-покупець», або через спільні технології, загальні канали закупівель або розподілу, або спільні трудові об'єднання
Е. Фезер (E. Feser)	Економічні кластери не тільки пов'язані або підтримуючі галузі та інститути, а скоріше пов'язані і підтримуючі інститути, які більш конкурентоспроможні на підставі їх взаємозв'язків.
В. Ельснер (W. Elsner)	Кластер – група фірм, які функціонально пов'язані як вертикально, так і горизонтально. Функціональний підхід підкреслює якість існуючих взаємозв'язків між фірмами та інститутами, що підтримують кластер, і такі взаємозв'язки визначаються через ринок
М. Штайнер, Ц. Хартманн (M. Steiner, C. Harlmann)	Кластер – ряд взаємодоповнюючих фірм (у виробничому або обслуговуючому секторах) громадських, приватних і напівуспільно-дослідних інститутів та інститутів розвитку, які пов'язані ринком праці та / або зв'язками витрат випуску та / або технологічними зв'язками
Дж. Симми, Дж. Сеннет (J.Simmie, J.Sannelt)	Інноваційний кластер – велика кількість пов'язаних індустріальних і / або сервісних компаній, що мають високий рівень співпраці, типово через мету поставок, і функціонують при однакових ринкових умовах
Э. Бергман, Э. Фезер (E. Bergman, E. Feser)	Промислові кластери можуть бути визначені в найзагальнішому вигляді як група комерційних підприємств і некомерційних організацій, для яких членство в групі є важливим елементом індивідуальної конкурентоспроможності кожного члена фірми. Кластер пов'язують разом угоди купівлі-продажу або загальні технології, загальні покупці або канали розподілу, або трудові об'єднання
Э. Бергман, Э. Фезер (E. Bergman, E. Feser)	Регіональні кластери - це промислові кластери, які сконцентровані географічно, зазвичай всередині регіону, який утворює столичний район, ринок праці та інші функціональні господарські одиниці

Продовження додатку 3

1	2
Т. Еган (Т. Egan)	Кластер – це форма промислової організації, яка залежить від мереж високоспеціалізованих, взаємопов'язаних фірм приватного сектора та установ громадського сектора, чия кінцева продукція проникає на ринки за межі центрального регіону
К. Кроуч, Х. Варелл (С. Crouch, Н. Farrell)	Більш загальна концепція кластера передбачає щось значно ширше: тенденція для фірм подібного виду бізнесу розташовуватися близько один до одного, хоча без володіння особливо важливим присутністю в області
Л. Ван ден Берг, О. Браун, В. Ван Винден (L. Van der Berg, W. Van. Winden)	Кластер найтісніше пов'язаний з місцевим або регіональним розмахом мереж ... Більшість визначень поділяють поняття кластерів як локалізованих мереж спеціалізованих організацій, чії процеси виробництва – тісно пов'язані через обмін товарами, послугами і / або знанням
Організація з економічного співробітництва та розвитку (Organization for economic cooperation and development (OECD))	Регіональні кластери належать до географічно обмежених концентрацій взаємопов'язаних фірм і можуть використовуватися як ключове слово для старіших концепцій подібно до індустріальних районів, спеціалізованих промислових агломерацій і місцевих виробничих систем
Е.-Ж. Виссер, Р. Бошма (E.-J. Visser, R. Boshma)	Кластери визначаються як географічні концентрації фірм, залучених до подібної і пов'язаної діяльності
Т. Андерссон (Т. Anderssen)	Кластер – це об'єднання фірм та інших дійових осіб всередині концентрованої географічної області на основі кооперації навколо певної функціональної ніші і встановлення тісних взаємозв'язків і робочих альянсів для посилення їх колективної конкурентоспроможності

Додаток К*

Доброго дня!

Запрошуємо Вас взяти участь в дослідженні із вивчення факторів, які найбільш сильно впливають на конкурентоспроможність сучасних університетів. Опитування проводить аспрант кафедри «Економіка підприємства» ХГУ «НУА» Заїка Юлія.

Просимо Вас оцінити за шкалою від 0 до 20» значущість кожного із запропонованих індикаторів.

Щиро дякуємо за співпрацю!

Фактори зовнішнього середовища розвитку сфери вищої освіти в Україні

Шифр	Найменування фактору
	Політичні
X1	Політична нестабільність
X2	Бойові дії
X3	Відсутність стратегічних союзів на рівні держав
X4	Зміни в законодавстві
X5	Лобіювання інтересів окремих політичних течій
X6	Євроінтеграція
X7	Недосконалість регулювання системи вищої освіти
	Економічні
X8	Економічний спад
X9	Зниження платоспроможності населення
X10	Зниження курсу гривні
X11	Високий рівень інфляції
X12	Скорочення рівня доходів на душу населення
X13	Крах банківської системи і системи кредитування
X14	Розширення ринку міжнародних освітніх послуг
X15	Підвищення значущості отримання освіти в Польщі, Чехії
X16	Зростання конкуренції в умовах глобалізації
X17	Розвиток системи дистанційної освіти
X18	Зростання витрат на забезпечення освітньої діяльності
X19	Скорочення державного фінансування системи освіти
X20	Можливості бюджетного фінансування (гранти, інвестори, спонсори та ін.)
X21	Збільшення активізації міжнародного наукового співробітництва
X22	Збільшення державної підтримки інноваційної діяльності вузів
X23	Збільшення фінансування освітніх установ приватними фірмами
X24	Розвиток міжнародних освітніх проектів
X25	Підвищення конкуренції на внутрішньому і глобальному освітньому ринку
X26	Приведення структури освіти у відповідність до потреб сучасної економіки та інтеграції України в європейський економічний і культурний простір
X27	Тенденції концентрації глобального ринку і розвитку мережевих структур
X28	Неефективне використання бюджетних коштів
X29	Зниження попиту відповідно до необхідності зростання вартості навчання
X30	Низький рівень застосування інновацій в економіці
X31	Відсутність механізмів взаємодії секторів економіки і вузів за освітніми програмами
X32	Скорочення потреби в підготовці кадрів за традиційними освітніми програмами і напрямками

Продовження додатку К

1	2
	Технологічні
X36	Поява нових технологій в освіті
X37	Розвиток інформаційних технологій в освітньому середовищі
X38	Поява інноваційних методів і форм в освітньому процесі
X39	Розвиток технічних засобів, що застосовуються в освіті
X40	Розвиток засобів комунікації
X41	Вплив гаджетів на технології освіти
	Соціальні
X42	Збереження традицій в отриманні вищої освіти
X43	Переваги закордонній освіті
X44	Зниження кількості абітурієнтів внаслідок демографічної ситуації
X45	Недовіра вітчизняній системі освіти
X46	Високий рівень освіти населення
X47	Зміна соціального статусу населення
X48	Скорочення чисельності населення внаслідок еміграції в інші країни
X49	Зниження мотивації в навчанні
X50	Зниження статусу педагога

*Анкета затверджена на засіданні Ради факультету «Бізнес-управління». Протокол від 19 жовтня 2015 р. №1.

Додаток Л

Матриця рангів опитування експертів щодо впливу факторів зовнішнього середовища на сферу освіти України.

Ранжування сум рангів

Найменування фактора \ Номер експерта	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	Сума
X1	2	1	5	1	4	5	5	1	5	1	4	5	2	1	4	46
X2	4	3	3	4	1	2	3	5	3	4	1	2	4	3	5	47
X3	3	2	4	3	6	1	4	3	6	3	6	1	3	2	3	50
X4	5	4	2	5	2	3	1	6	2	5	2	3	5	4	6	55
X5	6	5	1	6	3	4	2	4	1	6	3	4	6	5	2	58
X6	1	6	6	2	5	6	6	2	4	2	5	6	1	6	1	59
X7	10	12	11	9	9	18	8	8	9	14	9	9	13	13	9	161
X8	7	17	12	14	8	8	7	20	7	17	8	8	12	12	7	164
X9	9	18	13	15	7	9	9	9	8	18	7	7	11	11	16	167
X10	15	13	15	10	12	13	12	10	11	12	10	10	14	14	8	179
X11	13	11	14	20	10	10	16	7	20	7	17	17	7	7	17	193
X12	12	19	8	17	13	16	15	18	18	9	11	11	16	16	11	210
X13	17	7	17	12	18	11	17	16	14	20	18	18	8	8	10	211
X14	8	16	9	13	14	14	13	17	19	8	15	15	19	19	12	211
X15	20	8	20	7	11	20	11	11	12	13	19	19	15	15	15	216
X16	18	15	10	18	19	12	20	14	16	11	16	16	9	9	13	216
X17	11	14	16	16	15	15	18	12	13	15	12	12	17	17	18	221
X18	14	20	7	19	20	7	10	19	10	19	20	20	10	10	20	225
X19	19	9	19	8	17	19	14	15	17	10	14	14	18	18	14	225
X20	16	10	18	11	16	17	19	13	15	16	13	13	20	20	19	236
X21	10	12	11	9	9	18	8	8	9	14	9	9	13	13	9	161
X22	7	17	12	14	8	8	7	20	7	17	8	8	12	12	7	164
X23	9	18	13	15	7	9	9	9	8	18	7	7	11	11	16	167

Продовження додатку Л

Найменування фактора \ Номер експерта	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	Сума
X24	15	13	15	10	12	13	12	10	11	12	10	10	14	14	8	179
X25	13	11	14	20	10	10	16	7	20	7	17	17	7	7	17	193
X26	12	19	8	17	13	16	15	18	18	9	11	11	16	16	11	210
X27	17	7	17	12	18	11	17	16	14	20	18	18	8	8	10	211
X28	8	16	9	13	14	14	13	17	19	8	15	15	19	19	12	211
X29	20	8	20	7	11	20	11	11	12	13	19	19	15	15	15	216
X30	18	15	10	18	19	12	20	14	16	11	16	16	9	9	13	216
X31	11	14	16	16	15	15	18	12	13	15	12	12	17	17	18	221
X32	14	20	7	19	20	7	10	19	10	19	20	20	10	10	20	225
X33	19	9	19	8	17	19	14	15	17	10	14	14	18	18	14	225
X34	16	10	18	11	16	17	19	13	15	16	13	13	20	20	19	236
X35	10	12	11	9	9	18	8	8	9	14	9	9	13	13	9	161
X36	11	14	16	16	15	15	18	12	13	15	12	12	17	17	18	221
X37	14	20	7	19	20	7	10	19	10	19	20	20	10	10	20	225
X38	19	9	19	8	17	19	14	15	17	10	14	14	18	18	14	225
X39	16	10	18	11	16	17	19	13	15	16	13	13	20	20	19	236
X40	10	12	11	9	9	18	8	8	9	14	9	9	13	13	9	161
X41	7	17	12	14	8	8	7	20	7	17	8	8	12	12	7	164
X42	9	18	13	15	7	9	9	9	8	18	7	7	11	11	16	167
X43	15	13	15	10	12	13	12	10	11	12	10	10	14	14	8	179
X44	13	11	14	20	10	10	16	7	20	7	17	17	7	7	17	193
X45	12	19	8	17	13	16	15	18	18	9	11	11	16	16	11	210
X46	17	7	17	12	18	11	17	16	14	20	18	18	8	8	10	211
X47	8	16	9	13	14	14	13	17	19	8	15	15	19	19	12	211
X48	20	8	20	7	11	20	11	11	12	13	19	19	15	15	15	216
X49	18	15	10	18	19	12	20	14	16	11	16	16	9	9	13	216
X50	11	14	16	16	15	15	18	12	13	15	12	12	17	17	18	221

Додаток М
Розширений SWOT-аналіз сфери вищої освіти в Україні

Напрямок аналізу	Шифр фактору	Ваговий коефіцієнт (k)	Значення впливу (z)	Значення невизначеності впливу (p)	Значення впливу (v)	Сума важливості параметрів (U)
Можливості (O)						
Збільшення фінансування освітніх установ приватними фірмами	O1	0,2	4	0,9	3,6	0,72
Тенденції концентрації глобального ринку і розвитку мережевих структур	O2	0,3	5	0,8	4	1,2
Можливості бюджетного фінансування (гранти, інвестори, спонсори та ін.)	O3	0,2	5	0,9	4,5	0,9
Поява нових технологій в освіті	O4	0,3	4	0,8	3,2	0,96
Разом можливості		1				3,78
Загрози (T)						
Економічний спад	T1	0,2	-4	0,7	-0,8	-0,56
Зростання конкуренції в умовах глобалізації	T2	0,1	-5	0,9	-0,5	-0,45
Скорочення державного фінансування системи освіти	T3	0,1	-5	0,8	-0,5	-0,4
Зростання витрат на забезпечення освітньої діяльності	T4	0,2	-4	0,8	-0,8	-0,64
Відсутність механізмів взаємодії секторів економіки і вузів за освітніми програмами	T5	0,1	-3	0,9	-0,3	-0,27
Недосконалість регулювання системи вищої освіти	T6	0,1	-4	0,8	-0,4	-0,32
Відсутність стратегічних союзів на рівні держав	T7	0,1	-4	0,7	-0,4	-0,28
Політична нестабільність	T8	0,1	-4	0,7	-0,4	-0,28
Разом загрози		1				-3,2

Сильні сторони (S)						
Наявність університетів, які забезпечують високу якість навчання	S1	0,1	4	0,7	2,4	0,24
Високий рівень кваліфікації педагогічних працівників	S2	0,2	3	0,8	2,4	0,48
Велика розмаїтість наданих освітніх послуг	S3	0,1	4	0,8	3,2	0,32
Широкий спектр напрямків наукових досліджень	S4	0,2	4	0,7	2,1	0,42
Стратегічне планування розвитку університетів	S5	0,1	3	0,8	3,4	0,34
Наявність недержавних освітніх установ	S6	0,1	4	0,9	3,7	0,37
Наявність сучасної інфраструктури вузів (студентські містечка, спортивні майданчики, музеї)	S7	0,2	4	0,8	2,4	0,48
Разом сильні сторони		1				2,95
Слабкі сторони (W)						
Низька інвестиційна привабливість вищої освіти, обумовлена відсутністю узгодженості між освітніми установами та потребами роботодавців	W1	0,1	-3	0,7	-2,1	-0,21
Невідповідність баз виробничих практик для проведення якісної підготовки фахівців	W2	0,1	-4	0,8	-3,2	-0,32
Нерівні можливості отримання освіти для різних територіальних груп населення	W3	0,1	-3	0,7	-2,1	-0,21
Застаріла матеріально-технічна база по ряду напрямків досліджень	W4	0,2	-3	0,9	-2,7	-0,54
Відсутність довгострокового фінансового планування	W5	0,1	-4	0,7	-2,8	-0,28
Відсутність нормативно-правової бази регулювання відносин ВНЗ і роботодавців	W6	0,1	-4	0,8	-3,2	-0,32
Відсутність механізмів взаємодії секторів економіки і вузів за освітніми програмами	W7	0,1	-4	0,7	-2,8	-0,56
Відсутність стратегічних об'єднань	W8	0,1	-4	0,7	-2,8	-0,56
Відсутність практики недержавного фінансування освітніх програм	W9	0,1	-4	0,9	-3,6	-0,36
Разом слабкі сторони		1				-3,36

Джерело: сформовано авторами на підставі попереднього аналізу

Додаток Н*

Доброго дня!

Запрошуємо Вас взяти участь в дослідженні із вивчення факторів, які найбільш сильно впливають на конкурентоспроможність сучасних університетів. Опитування проводить аспрант кафедри «Економіка підприємства» ХГУ «НУА» Заїка Юлія.

Просимо Вас оцінити за шкалою від 0 до 20» значущість кожного із запропонованих індикаторів.

Щиро дякуємо за співпрацю!

Фактори внутрішнього середовища розвитку сфери вищої освіти в Україні

Шифр	Найменування фактору
X1	Наявність університетів, які забезпечують високу якість навчання
X2	Розвинена інфраструктура освітніх установ
X3	Відсутність необхідної технологічної та технічної бази
X4	Високий рівень кваліфікації педагогічних працівників
X5	Систематичне підвищення кваліфікації
X6	Висока мотивація педагогічних працівників
X7	Переважно висока ефективність освітніх послуг
X8	Наявність достатньої різноманітності освітніх установ, які реалізують різні види освіти
X9	Систематичне державне фінансування
X10	Наявність програм стратегічного розвитку освітніх установ
X11	Позитивний імідж вітчизняної освіти
X12	Велика розмаїтість наданих освітніх послуг
X13	Наявність програм додаткової освіти, у т. ч. програм бізнес-освіти
X14	Можливість вибору освітньої програми
X15	Досить високий рівень підготовки фахівців
X16	Широкий спектр напрямків наукових досліджень
X17	Широкий доступ до інформаційних і бібліотечних ресурсів
X18	Стратегічне планування розвитку університетів
X19	Співпраця із зарубіжними вузами
X20	Наявність освітніх послуг за рахунок державного фінансування
X21	Наявність недержавних освітніх установ
X22	Наявність сучасної інфраструктури вузів (студентські містечка, спортивні майданчики, музеї)
X23	Наявність сучасної матеріально-технічної бази по більшості напрямків підготовки фахівців з вищою освітою
X24	Наявність умов для підготовки кадрів вищої кваліфікації через аспірантуру вузів
X25	Велика кількість спеціальностей гуманітарного напрямку, а також напрямку «Економіка і управління», що не відповідає сучасним і випереджаючим потребам ринку праці
X26	Низька інвестиційна привабливість вищої освіти, обумовлена відсутністю узгодженості між освітніми установами та потребами роботодавців
X27	Невідповідність баз виробничих практик для проведення якісної підготовки фахівців
X28	Нерівні можливості отримання освіти для різних територіальних груп населення
X29	Низький рівень мотивації до навчання
X30	Відсутність єдиної незалежної системи оцінки якості освіти
X31	Відсутність міжвузівських наукових проектів
X32	Недостатня укомплектованість педагогічними кадрами з науковими ступенями

1	2
X33	Низький рівень комерціалізації наукових розробок
X34	Недостатня кількість реалізованих магістерських програм
X35	Відсутність спільних із зарубіжними вузами програм навчання
X36	Недостатнє впровадження наукових розробок в реальний сектор економіки
X37	Низький індекс Хірша у ряду університетів
X38	Низький рівень комерціалізації наукових розробок
X39	Застаріла матеріально-технічна база по ряду напрямків досліджень
X40	Недостатня мотивація співробітників в результатах праці
X41	Низький рівень оплати праці педагогічних працівників
X42	Низький рівень програмного забезпечення освітнього процесу
X43	Відсутність довгострокового фінансового планування
X44	Низький рівень застосування інновацій в економіці
X45	Відсутність ефективних механізмів залучення високоспеціалізованих кадрів в інноваційний сектор економіки
X46	Відсутність нормативно-правової бази регулювання відносин ВНЗ і роботодавців
X47	Відсутність механізмів взаємодії секторів економіки і вузів за освітніми програмами
X48	Відсутність стратегічних об'єднань
X49	Відсутність практики недержавного фінансування освітніх програм

*Анкета затверджена на засіданні Ради факультету «Бізнес-управління». Протокол від 19 жовтня 2015 р. №1.

Додаток П

Матриця рангів опитування експертів щодо впливу факторів внутрішнього середовища на сферу освіти України.
Ранжування сум рангів

Найменування фактору \ Номер експерта	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	Сума
X1	2	1	5	1	4	5	5	1	5	1	4	5	2	1	4	46
X2	4	3	3	4	1	2	3	5	3	4	1	2	4	3	5	47
X3	3	2	4	3	6	1	4	3	6	3	6	1	3	2	3	50
X4	5	4	2	5	2	3	1	6	2	5	2	3	5	4	6	55
X5	6	5	1	6	3	4	2	4	1	6	3	4	6	5	2	58
X6	1	6	6	2	5	6	6	2	4	2	5	6	1	6	1	59
X7	10	12	11	9	9	18	8	8	9	14	9	9	13	13	9	161
X8	7	17	12	14	8	8	7	20	7	17	8	8	12	12	7	164
X9	9	18	13	15	7	9	9	9	8	18	7	7	11	11	16	167
X10	15	13	15	10	12	13	12	10	11	12	10	10	14	14	8	179
X11	13	11	14	20	10	10	16	7	20	7	17	17	7	7	17	193
X12	12	19	8	17	13	16	15	18	18	9	11	11	16	16	11	210
X13	17	7	17	12	18	11	17	16	14	20	18	18	8	8	10	211
X14	8	16	9	13	14	14	13	17	19	8	15	15	19	19	12	211
X15	20	8	20	7	11	20	11	11	12	13	19	19	15	15	15	216
X16	18	15	10	18	19	12	20	14	16	11	16	16	9	9	13	216
X17	11	14	16	16	15	15	18	12	13	15	12	12	17	17	18	221
X18	14	20	7	19	20	7	10	19	10	19	20	20	10	10	20	225
X19	19	9	19	8	17	19	14	15	17	10	14	14	18	18	14	225

Продовження додатку II

Найменування фактору \ Номер експерта	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	Сума
X20	16	10	18	11	16	17	19	13	15	16	13	13	20	20	19	236
X21	10	12	11	9	9	18	8	8	9	14	9	9	13	13	9	161
X22	7	17	12	14	8	8	7	20	7	17	8	8	12	12	7	164
X23	9	18	13	15	7	9	9	9	8	18	7	7	11	11	16	167
X24	15	13	15	10	12	13	12	10	11	12	10	10	14	14	8	179
X25	13	11	14	20	10	10	16	7	20	7	17	17	7	7	17	193
X26	12	19	8	17	13	16	15	18	18	9	11	11	16	16	11	210
X27	17	7	17	12	18	11	17	16	14	20	18	18	8	8	10	211
X28	8	16	9	13	14	14	13	17	19	8	15	15	19	19	12	211
X29	20	8	20	7	11	20	11	11	12	13	19	19	15	15	15	216
X30	18	15	10	18	19	12	20	14	16	11	16	16	9	9	13	216
X31	11	14	16	16	15	15	18	12	13	15	12	12	17	17	18	221
X32	14	20	7	19	20	7	10	19	10	19	20	20	10	10	20	225
X33	19	9	19	8	17	19	14	15	17	10	14	14	18	18	14	225
X34	16	10	18	11	16	17	19	13	15	16	13	13	20	20	19	236
X35	10	12	11	9	9	18	8	8	9	14	9	9	13	13	9	161
X36	20	8	20	7	11	20	11	11	12	13	19	19	15	15	15	216
X37	18	15	10	18	19	12	20	14	16	11	16	16	9	9	13	216
X37	14	20	7	19	20	7	10	19	10	19	20	20	10	10	20	225
X38	19	9	19	8	17	19	14	15	17	10	14	14	18	18	14	225
X39	16	10	18	11	16	17	19	13	15	16	13	13	20	20	19	236
X40	10	12	11	9	9	18	8	8	9	14	9	9	13	13	9	161
X41	7	17	12	14	8	8	7	20	7	17	8	8	12	12	7	164

Найменування фактору \ Номер експерта	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	Сума
X42	9	18	13	15	7	9	9	9	8	18	7	7	11	11	16	167
X43	15	13	15	10	12	13	12	10	11	12	10	10	14	14	8	179
X44	13	11	14	20	10	10	16	7	20	7	17	17	7	7	17	193
X45	12	19	8	17	13	16	15	18	18	9	11	11	16	16	11	210
X46	17	7	17	12	18	11	17	16	14	20	18	18	8	8	10	211
X47	8	16	9	13	14	14	13	17	19	8	15	15	19	19	12	211
X48	20	8	20	7	11	20	11	11	12	13	19	19	15	15	15	216
X49	18	15	10	18	19	12	20	14	16	11	16	16	9	9	13	216

Додаток Р
Порівняльні характеристики форм інтеграційних об'єднань

Характеристика	Корпорація	Холдинг	Консорціум	Конгломерат	Картель	Синдикат	Трест	Фінансово-промислова група	Підприємницька мережа	Стратегічний альянс	Кластер
1. Інтеграція основана на:											
об'єднанні з утворенням нової юридичної особи	+	+	+		+	+	+	+			
об'єднанні без утворення нової юридичної особи									+	+	
угоді про міжфірмову співпрацю				+				+			
членстві											+
злитті											+
2. Юридична самостійність	+	+	+		+	+	+	+	+	+	+
3. Вхід у структуру (вихід)											
вільний									+		+
за договором	+	+	+	+	+	+	+	+		+	
4. Наявність органу, який контролює і координує структуру	+	+	+	+			+	+			

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
5. Взаємовідносини між учасниками структури:											
договірна основа	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
неформальна основа									+		+
управління / підпорядкування	+	+	+	+	+	+		+			
конкуренція					+	+		+		+	+
кооперація	+	+	+						+	+	+
6. Інтеграція:											
горизонтальна					+	+				+	
вертикальна			+					+			
змішана	+	+	+	+			+	+			+
мережева									+		+
7. Тип структури:											
моногалузевий	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
багатогалузевий	+	+	+	+				+	+		+
8. Межі структури:											
нерухомі	+	+	+			+	+	+			
рухомі				+	+				+	+	+
9. Територіальна ознака:											
локалізація простору						+			+		+
відсутність локалізації	+	+	+	+		+	+	+		+	

10. Життєвий цикл структури:											
короткий			+		+						
середній			+		+	+	+		+	+	
довгий	+	+						+			+
11. Наявність в регіоні конкурентних переваг:											
доступ до сировини						+	+	+	+	+	+
наявність спеціальних людських ресурсів			+				+	+	+	+	+
наявність спеціальних навчальних закладів і освітніх програм										+	+
наявність спеціальних організацій, які проводять НДДКР										+	+
12. Наявність загальної мети для суб'єктів інтеграції	+	+		+		+		+	+	+	+
13. Наявність «ядра» об'єднання		+				+	+		+		+
14. Синергетичний ефект від участі в інтеграції		+					+	+	+	+	+
15. Інтеграція освіти з наукою і виробництвом											+
16. Наявність спеціалізації галузей	+				+		+		+	+	+

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РЕГУЛЮВАННЯ СФЕРИ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ	9
1.1. Характеристика стану та динаміки ринку освітніх послуг в Україні.....	9
1.2. Сутність ринкового регулювання та напрями вдосконалення процесів регулювання розвитку сфери вищої освіти в Україні.....	23
1.3. Характеристика змісту і структури освітніх кластерів у системі інноваційного розвитку сфери вищої освіти в Україні.....	36
Висновки до розділу 1	48
Список використаних джерел до розділу 1	50
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ НАПРЯМІВ РОЗВИТКУ ПРОЦЕСІВ РЕГУЛЮВАННЯ СФЕРИ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ	63
2.1. Особливості регулювання процесів фінансування сфери вищої освіти.....	63
2.2. Аналіз моделей фінансування освіти (закордонний досвід).....	70
2.3. Обґрунтування напрямів розвитку сфери вищої освіти на підставі аналізу факторів внутрішнього та зовнішнього середовища.....	91
Висновки до розділу 2	104
Список використаних джерел до розділу 2.....	106
РОЗДІЛ 3. ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ ОСВІТНІХ КЛАСТЕРІВ В УКРАЇНІ	112
3.1. Методичні засади формування освітніх кластерів в Україні з урахуванням потенціалу кластеризації.....	112
3.2. Вдосконалення процесів регулювання взаємодії суб'єктів освітнього кластера на ринку освітніх послуг.....	126
3.3. Економічний механізм формування освітніх кластерів на базі пріоритетності їх створення у певних галузях.....	137
Висновки до розділу 3	163
Список використаних джерел до розділу 3	165
ВИСНОВКИ	167
ДОДАТКИ	170

Наукове видання

Решетняк Олена Іванівна,
Заїка Юлія Андріївна

ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ ОСВІТНІХ КЛАСТЕРІВ В УКРАЇНІ

Монографія

В авторській редакції

Комп'ютерний набір авторів

Підписано до друку 25.10.2018. Формат 60×84/16.
Папір офсетний. Гарнітура «Таймс».
Ум. друк. арк. 11,86. Обл.-вид. арк. 14,66.
Тираж 100 пр. Зам. №

Видавництво
Народної української академії
Свідоцтво № 1153 від 16.12.2002.

Надруковано у видавництві
Народної української академії

Україна, 61000, Харків, МСП, вул. Лермонтовська, 27.

www.nua.kharkov.ua

e-mail:

rector.hgu.nua@ukr.net

rector@nua.kharkov.ua

pikomnua2@ukr.net